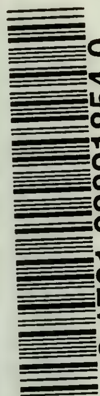
3 1761 08821854 0

Novaković, Stojan
M

ИСТОРИЈА

СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Istorija srpske književnosti

ПРЕГЛЕД УГАЂАН ЗА ШКОЛСКУ ПОТРЕБУ

НАПИСАО
СТОЈАН НОВАКОВИЋ

Друго са свим прерађено издање

/ С ЈЕДНИМ ЛИТОГРАФИСАНИМ СНИМКОМ

Прегледала и одобрила школска комисија /

БЕОГРАД
Издање и штампа државне штампарије
1871.

Ево након четири године другога, са свим прерађенога издања ове књиге.

Од оно доба до сад прилике су се за овај посао знатно измениле — али ни данас није у појединостима приправљено све што је потребно, да би труд око овакога дела потпуније уродио и тачније постигао мету своју.

Јесу, истина, од оно доба претресана с врло различном научном озбиљношћу и с различним задатком многа питања нашега књижевног живота и прошлости — али је стручно литерарно-историјско претресање рада на појединим струкама књижевности мало напредовало. А то је индуктивни пут, којим се једино добија ваљана и тачна литерарна историја. При такоме обиљу тема, струка и чињеница, које се јавља и у тако сиротнога народа као што је наш, потребна је снага више људи, да савлада и да изучи све, нарочито где су имале посла и религиозне разлике и одвојени уплив, који су ра̂ду дали посве особите карактеристике. Нека би ова књига на ново опоменула веште и спремне, да привреде што су дужни за историју ове најзнатније гране самога умног рада и развића народног.

С друге стране прикупљање саме грађе, објављивање и посебна критика непознатих дела и чињеница

нарочито за старије доба, крочило је прилично напред. Списи Југословенске академије и нашега ученог друштва учинили су на овој страни лепу привреду и помогли да се попуне многа празна и тамна места.

Макар да је онамо мање а овде више урађено, опет нам је све то олакшало посао и дало прилике и могућности да књизи дамо други израд и други облик него што га је имала пре четири године. Имајући прилику, да тако у брзо израђујемо друго издање, ради смо били да у њ уложимо све што смо од оно доба могли сазнати и научити, да исправимо што је где у први мах незгодно испало. Тим начином се десило да је сва књига, с малим изузецима, *на ново писана;* основни план јој је много друкчије удешен, изостављено је што је у први мах због ондашњих прилика потребно било (као лингвистички део у почетку) и целини је дат одређенији облик. Старали смо се да највећи део појединих питања на ново проучимо, те је тако ушло у књигу много више новога рада и мисли испитом осведочених.

Што се тиче времена до кога је доведена ова књига, чували смо се да много не премашамо границу која се може поставити за објективно историјско разматрање.

То је истина, нарочито у нас, тешко, јер онда то време остаје и одвећ тесно и сиротно, будући је сав почетак праве књижевности у нас са свим скорашњи; али мислимо ипак, да се рад до 1850 данас може разматрати, а да разматрање не постане савремена критика. И ми смо гледали да до тог времена по могућности обухватимо и изложимо све појаве. Али се ни ту са свим не могасмо уставити. За љубав потреби којој књига ваља да одговори, због међусобног преплета самих чињеница, многе смо гране (као појезију и граматику) наставили и преко 1850; при појединим појавима

пређе започетим дотакли смо њихов развитак, при појединим старијим писцима њихов рад после тога доба, завршивши летимичне погледе на то време општом карактеристиком савремене спрам некадашње наше књижевности. С тога нека се у том одељку нико не нада каквој потпуности. А кад би баш и био обичај дотеривати историју до самог времена у ком се она пише, и дотеривати је у свима појединостима, кад највећи део писаца нити је изрекао своју последњу реч, нити, може бити, израдио најважније своје дело, — опет би свакога нашег писца у томе задржавало и то, што факти нису ни у ред доведени ни прокритиковани у повољној потпуности.

Ако је потребно рећи штогод о научној методи којом је ова књижица израђивана, споменућемо ово. Кад књижевност поникне у једном народу — ако је народ напредан, и она напредује заједно с већим развијањем умних покрета и умнога рада његова. При постигнутој образованости, у књижевности су канали којима тече и којима се управља и регулише живот народни. Историји би књижевности идејални задатак био, да обележи стање и састав ове атмосфере умнога живота у поступним историјским моментима. Али ми томе једва тежити можемо. Него опет клица развитка и узроци његови, па био тај развитак напредан, застао или назадан, свуда су главни предмет испитивања; сваки се појав доводи у свезу са својим временом и траже му се неизбежни парњаци или извори; свуда се гледа да се обележи, у колико су се са стране донесене или научене мисли мењале, прошавши кроз призму особина и прилика народних. Сад мислим да ће се још боље разумети, за што сам се напред жалио што имамо тако мало монографијских послова за историју наше књижевности и какав је узрок што они овој науци требају.

Није мало незгоде и у краткоћи књиге, и у њеној намени, што је донело са собом то, да су толика, ако не сва питања прелетана брзином, која се једва може сложити с научном мирноћом која треба да се налази у излагању.

О изворима сам говорио у предговору к првом издању; у овоме се главни извори понајвише на својим местима наводе — или су довољно познати, те није потребе и овде их набрајати.

Г.

Глагољска				Ћирил.		Број	
Стара		Новија		Црквен.		Глагољс.	Ћирилски.
Ⰰ	ⰰ	Ⰰ	ⰰ	А	а	1	1
Ⰱ	ⰱ	Ⰱ	ⰱ	Б	б	2	—
Ⰲ	ⰲ	Ⰲ	ⰲ	В	в	3	2
Ⰳ	ⰳ	Ⰳ	ⰳ	Г	г	4	3
Ⰴ	ⰴ	Ⰴ	ⰴ	Д	д	5	4
Ⰵ	ⰵ	Ⰵ	ⰵ	Є	є	6	5
Ⰶ	ⰶ	Ⰶ	ⰶ	Ж	ж	7	—
Ⰷ	ⰷ	Ⰷ	ⰷ	Ѕ	ѕ	8	6
Ⰸ	ⰸ	Ⰸ	ⰸ	Ꙁ	ꙁ	9	7
Ⰹ	ⰹ	Ⰹ	ⰹ	И	и	10	8
Ⰻ	ⰻ	Ⰻ	ⰻ	І	і	20	10
Ⰼ	ⰼ ⰼ	Ⰼ	ⰼ	Ђ	ђ	30	—
Ⰽ	ⰽ	Ⰽ	ⰽ	К	к	40	20
Ⰾ	ⰾ	Ⰾ	ⰾ	Л	л	50	30
Ⰿ	ⰿ	Ⰿ	ⰿ	М	м	60	40
Ⱀ	ⱀ	Ⱀ	ⱀ	Н	н	70	50
Ⱁ	ⱁ	Ⱁ	ⱁ	О	о	80	70
Ⱂ	ⱂ	Ⱂ	ⱂ	П	п	90	80
Ⱃ	ⱃ	Ⱃ	ⱃ	Р	р	100	100
Ⱄ	ⱄ	Ⱄ	ⱄ	С	с	200	200
Ⱅ	ⱅ	Ⱅ	ⱅ	Т	т	300	300
Ⱆ	ⱆ	Ⱆ	ⱆ	Оу	ȣ ѹ	400	400
Ⱇ	ⱇ	Ⱇ	ⱇ	Ф	ф	500	500
Ⱈ	ⱈ	Ⱈ	ⱈ	Х	х	600	600
Ⱉ	ⱉ	Ⱉ	ⱉ	Ѡ	ѡ	700	800
Ⱋ	ⱋ	Ⱋ	ⱋ	Шт	щ	800	—
Ⱌ	ⱌ	Ⱌ	ⱌ	Ц	ц	900	900
Ⱍ	ⱍ	Ⱍ	ⱍ	Ч	ч	1000	90
Ⱎ	ⱎ	Ⱎ	ⱎ	Ш	ш	—	—
Ⱏ	ⱏ	—		Ъ	ъ	—	—
ⰟⰊ	ⱏⰺ	—		ЪІ	ъı ъи	—	—
Ⱐ	ⱐ	Ⱐ	ı	Ь	ь	—	—

Глагољска		Ћирил.	Број	
Стара	Новија	Црквен.	Глагољ.	Ћирилски.
Ⱑ ⱑ	Ⱑ ⱑ	Ѣ ѣ	—	—
Ⱓ ⱓ	Ⱓ ⱓ	Ю ю	—	—
—	—	Ꙗ ꙗ	—	—
—	—	Ѥ ѥ	—	—
Ⱔ ⱔ	—	Ѧ ѧ	—	(900)
Ⱘ ⱘ	—	Ѫ ѫ	—	(90)
Ⱗ ⱗ	—	Ѩ ѩ	—	—
Ⱙ ⱙ	—	ѭ	—	—
—	—	Ѯ ѯ	—	60
—	—	Ѱ ѱ	—	700
Ⱚ ⱚ	Ⱚ ⱚ	Ѳ ѳ	(500)	9
Ⱛ ⱛ	Ⱛ ⱛ	Ѵ ѵ	—	400

БОСАНСКА ЋИРИЛИЦА

ОЧЕ НАШ

Оче наш кои јеси на небесех свиетисе име твоје. приђи краљевство твоје; буди воља твоја, како на небу, тако и на земљи крух наш свагдањи дај нам га данас, и отпусти нам дуге наше како и ми отпушћамо дужником нашием, и неуведи нас у напаст. да избави нас од зла. Амен.

ЗДРАВА МАРИЈА.

Здрава Марија, милости пуна, Господин с тобом благосна ти јеси међу женами, и благословљен плод од утробе твоје Исус. Ста Марија мајко Божја моли за нас грешнике сада, и у вриеме смрти наше. Амен.

Где је што.

ПРИСТУП.

Књижевност општа, особена, народна, научна.

1. Књижевност (литература) зове се скуп свега што је умна радња изображених народа учинила за науке и беседне уметности (речитост и појезију).

Књижевност по пространству може бити двојака: општа — кад обухвата књижевност свију, и особена — кад обухвата књижевност појединих књижевних народа.

Књижевност по себи може бити народна и научна. У народну књижевност иде све што је више посао беседне уметности (појезије и речитости), у чем се показује дух и правац мишљења или слйка̂ карактер народни; та је књижевност важна за свакога који се броји међу изображене људе. У научну књижевност иде књижевност поједине науке, и, како свака наука има своју засебну историју књижевности, она је поглавито важна за оне који се том науком стручно баве.

2. Кад се сви књижевни послови (било свију или једнога изображенога народа) и све што је сметало или помагало њихову развијању представе у историјском реду и целини, постаје наука историја књижевности.

Будући се тога ради историја књижевности бави развићем појединих идеја и претресањем правацa мишљења и појимања ствари у разним вековима, разматрајући којим су се упливом и поводом поједине идеје и правци у мишљењу људском јављали или пропадали, лако се она може помешати с историјом образованости (културе, цивилизације) која има далеко шири опсег. У историју образованости иду као делови и историја политичка, и историја књижевности, и историја уметности, и историја унутрашњег стања и живота народног и т. д. сматране не свака појединце, него у својој заједничкој органичкој свези, којом су у самом животу везане.

3. Ако овај појам о историји књижевности применимо на свој народ, биће нам јасно како је **историја књижевности српске** само део **историје народа српског**. У целокупну историју народа српског иде све у чему се показао народни живот српски од како се за Србе зна, а књижевност је само грана тога народног живота. Кад се та грана народног живота изучава појединце, онда се сваки час зла или добра срећа књижевнога развитка мора доводити у свезу са политичким стањем народним. Јер се све гране народнога живота развијају мање више једним кораком. Због тога ћемо, пре него што почнемо са́мо излагање историје књижевности, показати место, број и називање појединих грана српскога народа, да бисмо познали из којих се етнографских и историјских стихија развијала књижевност српска.

Историја књижевности спрам историје народа.

4. Поглавита етнографска особина српскога народа јесте та, што му се племена служе двојаким именом, српским и хрватским. Оним првим служе се поглавито племена која живе на југоисточној половини земаља српских, и источне су цркве, а овим другим племена која живе на северозападној половини, и западне су цркве.

Географски положај и етнографске особине Срба и Хрвата.

С тога што су Хрвати одвојени државним животом, што су се до скора разлике по цркви узимале тако да разбраћају брата с братом, и што пишу латиницом, они су се до скора сматрали као одвојен народ. Данас се Хрвати сматрају као један народ са Србима. Језик, који у Хрвата по неким крајевима има неке мале дијалектичке разлике, у књижевности се све више изједначује, а у основу је са свим једнак са српским.

Тешко је на ситно обележити места у којима живе Срби у којима ли Хрвати. Ми ћемо обележити границе свега народа и српског и хрватског. Границе те иду са севера Дравом и Дунавом, прелазе зарад многих српских места у Бачку и Банат уз Мориш, враћају се поред карпатских огранака банатских на Дунав, иду уз Тимок, настављају се југу границама старе Србије, и поврх Албаније ударају у Јадранско море. На западу је граница црта повучена од Чичких гора низ долину којом тече Драгоња све до Перана. Провинције, у које се тај простор земље дели јесу: Србија, Ст. Србија, Босна, Хер-

цеговина, Црна Гора, Далмација, Хрватска, Славонија, Срем, Бачка и Банат. Хрвати се налазе поглавито у Хрватској, Славонији и Далмацији. Број свеколикога народа који на овом простору живи, и српскога и хрватскога, и источне и западне цркве заједно с потурченим Бошњацима, износи у округлој суми на шест милиона.

Расцеп овај у нашем народу догодио се зарад несрећног положаја земаља, у ком се српско и хрватско племе станило пошто се доселило на југ. Положај се тај десио на дохвату борби међу истоком и западом (Римом и Византијом), која је ломила све своје оружје и проливала сав свој отров преко наших крајева. Мало средњи век, у ком су религијозна трвења била правац и главна тежња умовима; мало наша незгода, што смо у ту религијозну борбу упали и ми пре него што смо се могли приправити да штогод радимо као целина, пре него што је могао куцнути час да постанемо велик народ и пространа држава — учини највише, те се овако расцеписмо на велику своју штету. Много је овој беди приносио још и посебни карактер словенски, карактер у ком претежу личне особине, племенско одвајање и такмица, а народ никад није дошао до таке државне уредбе, у којој би те особине нашле своје безопасно место и пут, па да једна другој не сметају и да не буду на штету државној целини. Последица онога расцепа који горе обележисмо као везу једних с Грцима, других с Латинима, јави се у томе, што југоисточне стране, Србија, Зета и Приморје остадоше у источној просвети и цркви с главним типом словенскога језика; а северозападне стране, Далмација, Хр-

ватска и Славонија, остадоше у западној просвети и цркви с језиком помешаним, латинским црквено-словенским и народним, као што ћемо на свом месту видети. Босна, стојећи на средини, беше најгоре судбине. Она се по вери цепаше на обе цркве, а у њој због са свим слабе државне власти и надзора нађоше прибежишта још и све протеране секте. Источне се земље сјединише под Немањом у једно, и то се јединство црквеним, књижевним и државним везама учврсти и одржа бар у свести народној и до данас. Северозападне стране показују нам у свима прошлим вековима углед чудне расцепљености, кроз коју овда онда, у особитим политичким приликама, просијава јединство народно; али оно никад не долази до потпуне свести о целини онако као на истоку, чему је много узрок политичка судбина тих страна. Али ова је страна била срећнија тиме, што, дотакавши се рано западно-јевропскога хуманизма, даде прва живе споменике писане књижевности на чисто народноме језику, који се међу источним Србима тек у новије време јавља.

Деоба историје српске књижевности.

5. Узимајући у историју књижевности српске сву књижевну радњу која се радила међу поменутим народом и у поменутим пределима, можемо васколики тај рад поделити на три раздела. Испред њих можемо као приступ свима ставити говор о животу, карактеру и умотворинама народним, као основици с којом су они правци у сукоб долазили или се с њом у сугласности развијали. Тако:

Први раздео обухвата сву књижевност која се писала у српској држави и после њене пропасти,

почињући од Немање, из кога времена имамо најстарије споменике, па све до XVIII века. Језик је у овоме разделу српско-словенски, правац богословско-црквени. У овај раздео узимамо и глагољску словенску књижевност попова глагољаша у Далмацији, а завршујемо га говором о старим српским штампаријама.

Други раздео, који би се могао звати раздео далматинско-дубровачки, почиње се од XV века а свршује у половини XVIII, у којој се књижевни живот наш премешта у Хрватску, Славонију и Угарску. То је век талијанског хуманизма и уметне појезије пресађене у приморје далматинско. Као додатак овоме перијоду узима се стара побожна књижевност у Хрватској, Славонији и Босни, са комадима осталог књижевнога рада у то време.

Трећи раздео почиње постанком нове српске књижевности међу Србима у Аустрији, писане на правом народном језику, и постанком новога књижевнога покрета у троједној краљевини и у Загребу. Правац је овога раздела школа и образовање народа, дакле махом правац савремене јевропске књижевности.

ЖИВОТ И УМОТВОРИНЕ НАРОДНЕ.

Народне умотворине; старина и значај њихов; писана књижевност.

6. Полазећи натраг у прво доба постанка народа и образованости човечанске да потражимо почетак умотворина као клицу књижевности, наћи ћемо да је прва умотворина свакога народа језик његов. Заједно с већим развитком језика и живота почеле су се мало по мало усменим начином развијати и памћењем с колена на колено преносити народне умотворине, нарочито приче и песме, у којима се у онај мах исказивао народни поглед на свет, начин мишљења, веровања и религијозних представа народних, преко којих је у нејасном и неразвијеном облику народ исказивао прво своје мишљење о свету и природи. То је постанак и старина умотворина народних, прве непосредне изјаве начина мишљења и веровања народног. Али и ако су народне умотворине тако старе по постању своме, ове које ми данас познајемо дела су потоњих времена. Оне, у колико нису у позније дане постале, сачувале су нам се само као одломци из времена, у којима се народни живот и у породици, и у племену, и у религијозним појмовима прилично развио био. На сваки начин оне су за карактерисање мишљења масе народне врло важна грађа.

Што се тиче језика српског, на ком су спеване народне умотворине, он се у њима у сваком веку мењао у колико се мењао у развитку свом. Ни он дакле као ни умотворине не показује на себи првобитну непромењену старину. По постанку свом српски језик није самоникао, него је грана словенске породице, која је опет лоза великога индојевропскога племена. То племе, чинећи некад у давнашња пред-историјска времена, једну народну целину, с једним језиком, религијозним представама и умотворинама, расцепило се касније у више лоза (индијску, грчку, латинску, келтиску, германску, словенску и т.д.) од којих се свака опет на своју страну цепкала и гранала, докле није постало садашње богатство језика из тога племена.

С већим развићем вештина дошла је и вештина писања. Сведочећи сама собом висок ступањ развитка, помогла је да се људска образованост још више развије и дала је постанак писаној књижевности, која се заједно с писменошћу преносила од образованих племена к необразованијима, затичући их у разним ступњима њихова самобитног развитка. С тога тражећи у разних народа почетке писане књижевности наилазимо на разлике. Почеци се ти развијају или из стихија домаћих, које се налазе у свакога народа, као што поменусмо, у народним умотворинама,[1] или из стихија са свим са стране узетих.

---

[1] Тако се књижевност из самородних темеља развила у Индијанаца и Јелина.

Али и кад се књижевност почне развијати упливом са стране, опет не може избећи да се ма кад мање или више не сусретне са народним умотворинама и не поврати на основицу првобитног карактера народног који се најпре у њима исказује.

Будући се у нас први почеци писане књижевности почеше упливом са стране и радише за поједине класе (за духовништво и властелу), докле је међу тим народ проводио свој старински живот, то се тек у најпознијем перијоду јавља с потпуном надмоћношћу правац основан на народности. С тога ћемо ми овде најпре обележити значај народнога живота и народних умотворина, да бисмо после могли знати, у колико је кад књижевност утицала и у своме се правцу обзирала на ове природне створове ума народног.

Патријархални ступањ образованости и патријархални начин живота.

7. Живот српског народа од најстаријег доба, како је познат у историји, и како се овамо доселио, у главним цртама својим слабо се мењао све до најпоследњега времена. Главна је црта у животу нашега народа патријархалност, т. ј. начело породично, по коме се све ради и врши по предањима која су се у предисторијско доба образовала и у породицама с колена на колено сачувала и по коме се сваки у друштву јавља као члан поједине породице или братства. Општа заједничка савршено једнака мера образованости и потребâ јавља се у овакоме друштву. Што један може и зна — знају и могу сви. У једно

верују и једноме се клањају сви. Што се у најмањој мери појављује, то је начело личности и самосталности појединаца, које је начело управо савршено противно начелу патријархалном или породичном, и јавља се као виши ступањ развитка који после патријархалнога долази.

Породице ове живећи по својим уређењима од старине као задруге и имајући биране старешине, живеле су скоро свака за се у појединим селима, чему се траг и сад види у растурености планинских села наших. Поједини крајеви, у којима је живело више оваких породица или братства у појединим селима, састављали су жупу, која је заузимала природом обележени крај, какву долину или погорје. Жупе су имале своје биране старешине, жупане, којих породице касније по западним обрасцима саставише и образоваше племићство. Јединство народно јављало се у заједници свију жупâ и у изборноме владаоцу народа, великоме жупану — о чему нам се свему сачуваше трагови у историји Срба одмах после досељења њихова у ове крајеве. Касније под Немањићима увела се друкчија система државне управе, која је за углед узела систему суседне византијске царевине, с којом су Срби непрестано у многострукиm свезама били — али и под њом је сеоска општинска управа задржала своје старе обичаје.

8. Имајући овако правно уређење, основано не на писаном системисаном праву него на обичајима који су се развили у државно обичајно

Висина образованости српског народа у време кад ће примити хришћанство и почети државни живот.

право непосредно из породице и породичнога права — живела су српска племена бавећи се највише о ратарству. У томе што видимо да су имена за називе развијенијега живота (пшеница, јечам, овас, раж, просо, жито, жрвањ, хлеб, орати плуг, рало, железо, коса, срп, длето, игла, воз, коло, сто, платно, сукно, плашт, обруч, прстен, печат, ковач, ткалац, златар, ит.д.) једнака у свију данашњих словенских народа, јасно нам је сведочанство, (осим што сведочанства така дају и сувремени историци) да су Срби познавали све те ствари и радње још кад су били у заједници са старим Словенима. То су знање дакле донели и у данашњу своју домовину. И ако храбри у рату да бране своју домовину кад је непријатељ нападне, Срби су вазда били народ који је волео породични и кућевни миран живот, уживајући кад се у домаћем кругу око огњишта казују и певају приче о народним јунацима и о старим чудноватим временима. Породични морал и чистота обичаја и живљења врло се чувала како у старих Словена тако и у старих Срба, као што изреком помињу и страски најстарији историци. Што су у нашем језику називи својте и родбине разгранати више него у околних суседних језика — сведочанство је да су се у нас породичне свезе јако поштовале и гајиле. У вери се види да се основна вера српска, као и стара словенска која је пре хришћанства била, држала двојства међу злим и добрим божанством, и да је као главна страна старе

српске религије било поштовање природних сила различитим празноверичким обредима који су се у узречицама, причама и обичајима и до данас сачували. Приче о вилама, виленицима, обичаји идења додола, коледа, обичаји ђурђевски, о Ивању дне, обичаји бајања, веровање у врзина кола, нечастиве силе, женидба сунца и месеца, приче о ветру, змају, диву, о Илији громовнику, Божићу и мн. др. све су останци старинске претхришћанске вере српске. Многи њени обреди прионули су уз свечаности хришћанске, те се под тим именом данас светкују. У средњем веку било их је још више, јер се зна како су у Душаново време неке секте по старом словенском обичају и мртваце спаљивале: а губили су се мало по мало, као што ће их један пут са свим нестати. Очевидно је дакле, да је та вера још више обухватала, што ми данас не знамо и немамо откуд да дознамо.

Народне умотворине као израз патријархалног ступња образованости народне.

9. У оволико развијеноме народном животу с којим су Срби као народ ушли у историју, јављају се и народне умотворине као огледало духа и правца народнога. Певање се услед развића самога језика јавило још као део старе вере, и нема сумње да су Срби као и остали Словени имали песме о боговима својим, о празницима њиховим и обредима те старинске вере. Останци нас о томе уверавају и данас. С друге стране у песме је народ стављао историју своју, састављајући у песму дела јунака народних, опева-

јући поједине перијоде живота свога, спевавајући дела и карактере мученика и омиљених јунака својих. На послетку и оно што је народ себи за забаву измишљао поглавито да искаже осећања своја, мишљење о разним приликама живота, и догађаје и слике из свакидашњега свога живљења, а у чему је хтео да обележи карактере који су му мили, или морал свој, или пресуду своју о делима једне или друге врсте — певало се у песме и састављало у приче. Оно што је искуством нађено да може послужити као правило животу, казивало се у пословицама. Сваки век народног живота морао је обиловати умотворинама народним, и у последње време, кад су се стари темељи народног живота новима измењивати почели, ударају оне натраг. Од те богате књижевности што се певањем и казивањем толико векова чувала и ширила ми познајемо оно и онако што је до наших дана дошло и како су нам писци покупили.

Врсте народних умотворина.

Народне умотворине које ми на поменути начин познајемо, по облику се своме могу поделити на четири врсте. Те су четири врсте:

а. Народне песме,

б. Народне приповетке,

в. Народне пословице,

г. Народне загонетке и броjенице.

Народне умотворине по старини и по садржини

I, По старини.

10. Разгледајући народне песме видећемо да се оне могу узети на преглед с две стране, по старини и по садржини својој.

По старини оне имају четири епохе.

У прву епоху долазе песме у којима се сачувало поле трагова од митолођије, причања и старога живота народнога. Трагови ови не виде се на први мах, него се тек истражују поређењем песама наших са песмама осталих сродних племена и народа, јер песме не остају вазда једнаке. На разна имена певају се једне исте приче, и сваки нараштај додаје штогод, и мења у њима оно што не разуме и што се не слаже с мишљењем његовим. Таке су песме најважније, јер се у њима често налази трагова из најстаријег живота нашег народа, још кад је био у заједници с осталим Словенима као један народ словенски, или с Индојевропљанима као један народ аријски или индојевропски.

У другу епоху долазе песме о Немањићима и све које певају дела из живота нашега народа у старој српској држави. Тих песама нема много, јер су се могле лако погубити као и оне прве епохе, и поплавиле су их песме из треће епохе које су се најрадије слушале, јер их је свак најбоље разумевао.

У трећу епоху долази највећи број сад познатих народних песама. Тој трећој епоси наше народне епопије главна је мисао борба хришћанства с Турцима. У тој су епоси славне песме о косовском боју, о Краљевићу Марку и о хајдуцима српским. Ту су дела самога народа.

У песмама четврте епохе певају се догађаји најновијега перијода историје српске, јуначки почетак српског ослобођења. Највеће богатство бо̑ја̑ и маште види се у старим народним песмама. У најновије доба у онолико више пада народна појезија, у колико више уплива задобија пробуђени дух савремене образованости и књижевности и у колико се поред тога више губи старинска вера и патријархално мишљење спрам живог обрта идеја и живота који се у наше дане јавља.

11. По садржини нема много врста народне појезије. Главно је готово у читавој деоби в е л и ч и н а п е с м е. Мање песме различитога садржаја певају жене и девојке, или се певају заједнички по друштвима; веће су намењене особитим певачима, гусларима. Према томе је у неколико подељен и садржај, али више по ствари. У народним песмама, наравно за то што су народне, не налазе се лако последци личнога осећања. Оне вазда певају чињеницу какву, мало се баве о унутрашњим побудама, и вазда се држе епског, приповедачког облика. Нежније осећање и читави шарени живот свакога доба обично се пева у мањим женским песмама. Витештва и јунаштва предмет су већих епских (гусларских) песама. Али, као што споменусмо, е п с к и карактер главно је и у већим и у мањим, и у ј у н а ч к и м и у ж е н с к и м песмама, као што их

II. По садржини.

је Вук Ст. Караџић према такој деоби именовао. У мањим женским песмама сачувао се приличан број старијих песама претхришћанскога времена, или што су оне биле већма у обичају, или ваљда за то што су мање, па се лакше памте, а није било узрока да би се мењале као што смо видели код већих епских песама.

Народне приповетке и извори њихови.

12. Народне приповетке су од превећ велике важности по испитивање народнога живота и по упоредну науку о испитивању предисторијског времена целокупнога словенског и осталих индојевропских народа. Међу тим оне су покупљене много слабије него ли песме[1]. Има их врло много и веома различитих, и долазе из различитих извора. Некима је нађен траг у приповеткама старе санскртске индијске књижевности одакле су потекле и познате арапске приповетке Хиљаду и један дан и Хиљаду и једна ноћ[2]. Из многих превода прешле су ове индијске приче у народне приче скоро свију јевропских народа.

Другима је грађа основана још у заједничкој митолођијској ризници аријских народа која је

[1] Од све усмене народне књижевности најтеже је купити народне приповетке, јер је најтеже наћи људе који их знају као што ваља, па је тих људи све мање и мање. За то су оне тако слабо и покупљене.

[2] Збирка тих индијских приповедака зове се »Панчатантра« Она припада у књижевност индијску, најстарију на свету. Пет од тих приповедака превео је с ориђинала Дубровчанин Петар Будман и наштампао их у Dubrovniku, zabavniku štionice dubrovačke za 1866. Грађа из тих прича

послужила за грађу толиким митолошким и народним причама јевропским, у којих се једно исто градиво на разне начине прекрајало.

Приличан број и прича и песама народних има свој постанак у хришћанској легендарној књижевности и у легендарним причама, које су многе средњевековне хришћанске секте растурале.

Многе имају мѣсни постанак у животу народном, нарочито разне приче о појединим местима, где се казује како су која села и места постала, и приповетке у којима се прича шта се на једном или на другом месту догодило. Ове су приповетке најмање покупљене.

Непосредно врело у животу народном имају приче поучне и шаљиве, у којима се људи једне или друге сорте (карактери), или читави сталежи народа претресају, или се приповеда прича да потврди пословицу или какву моралну изреку народну. Ове су веома знатне за изучавање народног мишљења о свету, моралу и карактерима.

Народне пословице и значај њихов.

13. У народним је пословицама изведена народна философија, резултати онога до чега је народ у разним струкама

дошла је у народне приче причањем путника и странаца који су их чули од оних што су их у ком год преводу читали. А из грчких превода преводили су их и наши калуђери у средњем веку. Један таки превод издао је Ђ. Даничић у Starinama jugosl. akad. knj. II. стр. 260, у коме има више прича под насловом »О Стефаниту и Ихнилату.« Ствар се обично задржавала, а имена су се мењала и ето ту већ видимо каквим је путем грађа из удаљених индијских прича могла допрети до наше народне приче.

радње у животу својим искуством дошао. У колико је искуство прва стихија науке, у толико ћемо и у пословицама наћи разне истине у разбаченом реду. Оне се говоре или уз реч или особитом приликом, и поред многих иду приповетке које ваља приповедити кад се пословица спомене.

Загонетке и бројенице.

14. Загонетке и бројенице удешене су за вежбање досетљивости и памћења, и биће останци некадашњих обичаја и обреда још предисторијске вере наше, у којој се загонетком нека тајанственост постизала. Гдекоје загонетке имају свој почетак у хришћанским сектама[1].

Важност народних умотворина у историјском животу српском.

С тога што се живот огромне већине, управо целе масе нашега народа до пре недавног времена задржао у ономе патријархалном стању у ком се јављају народне умотворине; с тога што су по томе народне умотворине све до недавног времена биле једини израз народнога живота и осећања, оне заузимају у историји нашега духовног живота са свим особено место. Кад се почела писана књижевност, она се писала другим говором, ударила другим правцем, ван народних умотворина. Истом у најновијем прерођају књижевности извршиле су оне уплив и на језик и на књижевну појезију српску и постале предмет особитога изучавања и пажње. Услед тога ћемо показати овде особите заслуге које стекоше у народном животу

[1] В. Јагића Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga. Zagreb 1868 40—44. »Вила« за 1868 год. стр. 558.

ове умотворине замењујући књижевност која се о народним пословима бринула није. Тако:

1. Пре пробуђења или прерођаја нашег народа у најновије време, народне су песме држале у њему живу свест у својој народности под туђинским непријатељским притиском, чувајући у себи клицу о томе прерођају. Причом и песмом народном одгајени су толики велики јунаци који су народу послужили. И макар да је задаћа ова поглавито прешла на књижевност, служе јој народне песме и данас, ако не као главни радник а оно као помагач.

2. Кад се на крају прошлога века започела нова књижевност српска, она је пошла рђавим путем и у облику и у језику. У облику је, нарочито у појезији, завладао брзо назови-класицизам, који је до пред крај прошлог века у Јевропи владао, а у језику црквено-словенски језик рускога изговора са свом храпавошћу и неугодношћу застарелога укоченог стила, нарочито где је још таки језик са српским помешан био, као што се често дешавало. Народне песме су изазвале у књижевност гомилу бораца и радника, који су правом народном српском језику задобили његово право, и у књижевности стекли владу природнијим облицима, те је тако у сугласност довели са савременим књижевностима осталих народа.

3. Народне песме нам и данас служе као најбољи доказ јединства нашега народа. С малим

изузецима се оне певају под једнако међу Србима обе вере (хришћанске и турске) и обе цркве (источне и западне.)

Споменусмо да су народне песме толико старе колико је народ српски стар у историји. Али нема историјских сведочанстава која би тако стара била. У најновије време почиње се држати за Дукљанинову хронику (писану XII века, срп. превод. у Срб. Летопису 1853. II) да је писана на основу народних песама и приповедака [1] Даље се налази спомен о народној песми у нашој књижевности у Доментијану још у XIII веку, који прича како се благочастиви Растко, потоњи св. Сава клонио младића који су певали песме „юношьскааго желаниꙗ, ослаблꙗюштихь доушоу.“ Од путника помиње их Нићифор Гргур из XIV века, а за њим, колико нам је данас познато, Курипешић у своме путовању кроз српске земље с аустриским посланством 1531 године (српски у „Вид. Дану“ 1863 год од Ч. Мијатовића). Најстарије их је записао један од далматинских књижевника, Хваранин Петар Хекторовић, који је у свом спеву Рибање (лов рибе, штампан 1569) издао три народне песме које називље бугаркињама. У другога далматинског књижевника Бараковића у његовој Вили словинској (штампана 1614) налазимо такође једну народну песму. Из године 1663 има записана попевка о М. Свилојевићу (Miklošić, Slav. Bibliothek I) Цела збирка има сачувана у библиотеци фрањцишканског манастира у Дубровнику писана пре 1728 из које је штампао Миклошић у Бечу 1870 старе песме. (Beiträge zur Kenntniss der slavischen Volkspoesie I Die

[1] Јагић, Hist. književ. I 113.

Volksepik der Kroaten.) Друга је стара збирка писана у Перасту у Боци Которској 1682—1714. Трећу има међу својим рукописима југословенска академија писану прошастога века. У прошастоме веку већ су се књижевници почели више обзирати на народне песме. Из тих тако позних старијих збирака, па се види како се наша народна појезија мењала и у самоме облику и стиху свом. У данашњем веку с пробуђеним укусом за народне умотворине, који је настао иза француске револуције, много се радило и у нас око купљења народних умотворина. Излагање и простог библијографског прегледа радње на овој струци одвело би нас далеко. Исто тако су се умножили чланци у којима су народне умотворине с разне стране разгледане и изучаване. Чисто компаративно литерарно-историјско изучење започео је само на словенском темељу Људ. Штур у књизи својој о томе[1] С погледом на осталу индојевропску породицу радио је први Илар. Руварац у Седмици од 1857 и 1858, а наставио В. Јагић у својим делима.

Од осталих народних умотворина има збирка пословица од И. Ђорђића (1675—1737) коју је штампао В. Гај у Danici ilirskoj za 1866 и друга пре 1728 писана, која се налази поред мало час помињате збирке рукописа у библиотеци франџишканског манастира у Дубровнику, и штампао ју је А. Хиљфердинг у Русији али у рђавом препису.

[1] Људ. Штура књига о народним песмама и приповеткама, превод Јов. Бошковића у Н. Саду 1857.

ПРВИ РАЗДЕО.

Стара српска црквено-словенска књижевност.

Почетак писане књижевности, одношај њен спрам усмене.

16. Улазећи у перијод најстарије писане књижевности наше не налазимо у њој ни земљиште ни грађу народних умотворина. Развитак наш није ишао природним редом, није се развијао непрестано из народних стихија; уњ утицаху догађаји који су правац мишљења и књижевног рада окренули на стазе са свим противне ономе што се донде у народним умотворинама певало и причало.

Другим речима, узрок и први почетак књижевности наше није био у усавршеном развитку самога народа, него је дошао променом вере и сударом са образованијим племенима, којима су писменост и књижевност биле од првих потреба. Наш народ углéдајући се у свему на ове своје суседе, угледао се на њих и у томе.

Срби, као и остали Југословени, дошавши у своје садашње земље дошли су у непосредни додир са византиеским царством. У веку ком је

главни посао и задатак био обраћати у хришћанску веру све који још нису у њу веровали, и Србе почеше обраћати у нову веру.

Прве писане књиге дошле су нам заједно са хришћанством у преводу светога писма и службе црквене. У колико су народне умотворине биле у тесној свези са старом вером с којом су се тако рећи заједно развијале, и у колико је нова вера по преко ишла управо против старе, у толико се већ по себи разуме, да је така писана књижевност, служећи много векова само цркви и хришћанству које се с оном старом вером борило, ишла са свим другим путем него што би био онај који би водио непосредно из народних умотворина. Отуд су се јавиле многе знатне последице. Кроз векове књижевност је ишла особеним и одвојеним својим путем, не сусретајући се са самим животом као огледало његово. Народне умотворине, за дуго још једино огледало народног живота, развијаше се на своју страну, али са промењених околности и нестанка старе вере погубише много својих старинских особина. У сукобу са старом вером није се ни хришћанство могло утврдити као што ваља, него су се у њему, између осталога и упливом староверáца, заметнуле секте. На послетку видимо тек у најновије време где се, дуго одвојени, књижевност и народни живот састају и једно другом помажу.

17. Срби, као и сви остали јужни Словени, почели су примати хришћанство доста рано, још

Словенска књижевност црквено-хришћанска у Бугара и Панонаца. Ћирило и Методије и њихова радња.

пре словенских апостола Ћирила и Методија, одмах пошто су се доселили у ове крајеве. Али то није било стално, јер се обраћањем Словена нису бавили људи који су њих и њихов језик познавали, него људи странци из суседних грчко-византинских и латинско-германских држава, који нису ни језика словенскога познавали, а камо ли да су били кадри превести Словенима црквене књиге и тако их упознати са суштином нове хришћанске науке. С тога се за тај посао може истина казати да је био почет, али се не може рећи да је од њега било користи до рада словенских апостола Ћирила и Методија, који су отворили са свим нову епоху у животу словенских народа. Ова два брата примивши се да обраћају Словене у хришћанство смислили су да двоје треба па да се овај посао како ваља изврши: прво, да се за словенски језик састави азбука, и друго, да се преведу све главне црквене књиге. У та два посла почетак је словенске књижевности, који јој је на много векова правац одредио. Оним првим послом установили су словенски апостоли вечито средство за развијање словенске књижевности, а овим другим упутили су га одмах на практичан пут и применили га. Овако тежак посао могли су они само за то извршити тако добро, што су и један и други били рођени Словени. С тога су, познајући добро ондашњу образованост и тежње

њене а исто тако и свој народ, ради били да нову веру стално утврде међу својим сународницима, да том приликом установе међу њима и писменост, као најбољу чуварицу сваке вере, науке и образованости, и да свој народ истргну из забачености у којој се донде налазио. Овако зрело промишљена намера испала им је за руком како су само желети могли, подигавши заслугу њихову међу прве задужбине у народу словенском и обесмртивши славу њихову.

Живот Ћирила и Методија.

Да наведемо у кратко мало више о животу Ћирила и Методија. Ћирило, пре калуђерства Костантин, (род. 827 умр. 869) родио се у Солуну. Методије, старији брат, не зна се кад се родио, а умрьо је 885 год. Из најпре је био у војничкој служби, после је неко време управљао у словенској области грчкога царства, док се за тим не покалуђери на гори Олимпу. Млађи брат Ћирило отиде у Цариград своме рођаку логотету, који га беше себи позвао, и ту се васпитавао у двору заједно с царем Михаилом. Ту је стекао највећи део свога образовања и знања, и ако је и могао добити високе државне службе, љубав к науци одведе га у духовнике. Најпре је био библиотекар цркве Софије, после отиде из Цариграда у манастир, и најпосле се на често понављане позиве врати у Цариград за професора философије. Своју апостолску радњу почео је Ћирило још у 24-ој години. По жељи цара Михаила ишао је милитенскоме емиру да се бори против мухамеданства. После је заједно с братом ишао у Крим Козарима и онде однео победу за хришћанство

у препирци са Јеврејима и Мухамеданцима. Али их је главни посао чекао тек кад су се одатле вратили у Цариград. Грчки и бугарски Словени не имајући црквених књига на свом језику бејаху се почели опет враћати у идолопоклонништво. У оно време пак јужни Словени нису били само у садашњим својим земљама, него су заузимали и читаву Угарску, стару Панонију и Подунавље, ударајући северним границама својим у садашње земље Чеха и Словака. Кад ови Словени чују шта су словенски апостоли урадили у Бугарској, одмах моравски кнез Растислав, који са својима жељаше такође слушати словенску службу на своме језику, оправи посланике цару Михаилу, молећи га да и њему пошље словенске апостоле. Цар их доиста упути тамо. Ту им се ваљало борити и с останцима идолопоклонништва и с уређивањем службе црквене на словенском језику, око којега су посла они још с почетка почели радити, и с окорелостима западнога германског свештенства, које се словенскоме језику у црквеним књигама противило, доказујући да се Бог може славити само на јеврејском, латинском и јелинском језику. С тога их и сам папа Николај позове к себи. Ћирило и Методије отиду у Рим, али папу Николаја већ не затеку међу живима. Његов наследник Адријан прими их лепо, али Ћирило изнемогав од напрезања разболи се и умре у Риму, у 42-ој години свога живота. По смрти братовој Методије се врати к Словенима. За време рата међу Растиславом и Светопуком он дође Коцељу владаоцу словенске Паноније, и папа га постави за владику панонскога, али га досаде немачкога свештенства ни ту не оставе с миром. Архијепископ салцбуршки и његов духовни сабор

нађоше да је Методије одступио од догмата римске цркве; затворише га на две и по године дана, и на жељу Моравaца папа Јован VIII, Адријанов пријемник, ослободи га тамнице, поврати му пређашњу слободу и власт, и постави га за архијепископа моравскога. А на скоро су га опет позивали на одговор у Рим, и трпевши много зарад љубави своје к словенској служби умре и Методије 885 год. у Велеграду. Као „први учитељи" словенски увршћени су и Ћирило и Методије међу свеце словенске; а штују се данас као апостоли народни по свима земљама словенским.

На који су словенски језик најпре преведене црквене књиге и како је стајао тај спрам осталих словенских језика онда.

18. У историји књижевности словенске, у перијоду кад су радили Ћирило и Методије и кад се први пут на словенски преводило свето писмо, врло је важно питање на који је словенски језик свето писмо преведено. На први се поглед види, да је преведено на језик јужних Словена, а све нас прилике наводе да мислимо да је свето писмо најпре преведено на језик панонско-бугарских Словена по дијалекту бугарскоме, коме се мишљењу у новије време привија највише словенских литерарних историка. Разлози су за то на првом месту сродност данашњега бугарскога језика са старим словенским, на који су Ћирило и Методије свето писмо преводили; за тим близина тих покрајина ономе месту у ком су Ћирило и Методије своју мисао започели, и поглавито што су и сами словенски апостоли родом из тих покрајина, па би тешко било мислити да су они преко свога род-

нога говора нарочито узели друге какве особине онда, кад се у Словена тек осниваше и књижевни језик и писменост.

Из овога питања развија нам се и друго питање, на име: у каквом су одношају спрам тога језика били у оно време остали словенски језици, и је ли још онда било разлике међу словенским језицима као што је ми данас налазимо. Јер из самога живота Ћирила и Методија види се, да се њихов словенски превод црквених књига раширио не само по Бугарској него нарочито по Панонији и по Моравској. Да бисмо на то питање лакше одговорили, ваља нам прво рећи неколико речи о положају и важности језика словенског, којим се Ћирило и Методије служише међу осталим ондашњим и данашњим језицима словенским.

Стари „словенски“ језик зове се именом „словенски“ (**словѣньскъıи ꙗꙁꙑкъ**) по народу који га је говорио, и који га је сам тако називао, а именом „стари“ за разлику од новог словенскога или крањског или од оппштега имена за данашње словенске језике. Овај језик који се некад говорио међу Словенима што су живели у Панонији и Бугарској, изумрьо је потпуно. Кад су Маџари при крају IX века дошли у своје садашње земље, потисну они туда настањене Словене са старих им седишта; они се изгубе међу маџарским ордама или распу у околне југословенске земље, напустивши са свим панонску

равницу. Останци језика и народа сачували су се у данашњим Бугарима и Словенцима.

Језик овај, који доби част да први између свију словенских језика постане књижеван и да толико време буде књижевни језик у Словена источне цркве, био је у оно време са свим одвојен и особен језик међу словенским језицима, који су још онда били подељени на садашње чланове своје. Али разлика међу њима није била још оволико развијена колико је у наше време, јер су у оно доба језици словенски, који су некад једну целину састављали, били читавом хиљадом година ближе тој својој некадашњој заједници, и ако је онда била већ растурена. Из тог узрока словенски превод Ћирила и Методија било је лако употребити и осталим Словенима који су говорили друкчије него бугарско-панонски Словени. За то се превод њихов и раширио брзо међу све Словене источне цркве, поставши свуда темељни камен књижевности.

До скора су владале, нарочито у нашем народу, врло погрешне мисли о овом старом словенском језику. По судбини историјској он је постао црквени и књижевни језик и у нас као и у свију Словена источне цркве у којих се задржа словенска служба божија. Истом у овом веку одмењен је он у овој својој књижевној служби и части правим народним језиком. А дуговремена његова служба у књижевности свију Словена источне цркве учини те се о њему почело мислити

веома много. Тако се у паточ толиким промепама преписивача словенских до скора држало, да је садашњи језик наших црквених књига (који је далеко од језика Ћирилова из IX века) најстарији словенски језик, отац и основни облик свију садашњих језика словенских, што се ни за најправилније и најстарије његово обличје потврдити не може. То пак данас већ никакав научник не мисли. Јест истина да тај стари словенски езк . изучен по рукописима IX. X. и XI века, показује у себи облике најстарије од свију словенских језика и најближе заједничком словенском језику који је некад морао бити, а тако исто да се свуда држи да је то најстарији међу словенским језицима. Али и ако не може бити сумње што се тиче старине облика, већ по томе што су му споменици вековима старији од најстаријих споменика осталих словенских језика, може се узети да још није са свим прекинуто питање, да ли се тај језик први одвојио из заједничког предисторијског словенског језика као што се сад у опште држи: Ђ. Даничић је својом дубоком расправом „о словима ђ и ћ“ (Rad akad. jugosl. I knj.) покренуо ово питање и доказивао да се од старинског заједничког словенског језика одвојио први наш српски и хрватски језик, па тек стари словенски.

Што велимо да су и праоци садашњих Бугара били Словени, то не долази ништа у сукоб са именом Бугари. Становници садашње Бугарске зваху се изнајпре Словени. На њих нађе туранско племе „Бугара“ те их покори и завлада њима, али будући необразованије од Словена претопи се у Словене, прими језик и обичаје њихове, и само остави тој грани југословенској своје име „Бугари“.

Каквом су буквицом писали словенски апостоли и како је она постала. Глагољица и ћирилица.

19. Као год што је у историји овога периода словенске историје књижевности веома важно, како мало пре споменусмо, којим су словенским језиком Ћирило и Методије превели свето писмо, у каквом ли одношају и положају бејаше тај језик спрам ондашњих и садашњих словенских језика, тако је исто важно и какву су они буквицу саставили и којим су се стихијама у томе послужили. Има спомена да су Словени имали пре хришћанства и ћириловских слова некакве „црте и резе"[1]. Али се не зна, у колико су те црте и резе развијене биле, и јесу ли се оне могле сматрати као потпуна буквица. Најстарије књиге словенске које су нама данас познате, писане су двојаким словима, глагољским и ћириловским. С тога се одмах, чим се почеше научна истраживања у области словенске књижевности и историје, заподело питање, у каквом су међусобном одношају та двоја слова, ћирилица и глагољица, која ли су од којих млађа, која ли старија, која ли је изумео Ћирило, о коме се поуздано зна да је Словенима уредио и установио буквицу. Разни словенски књижевници бранили су сваку од тих поставака. Него врло знатни aукторитети (Добнер, Шафарик, Миклошић, Рачки) тврде, да је глагољица

---

[1] Познате речи црнорисца Храбра „**Прѣжде оубω Словѣне не имѣхѫ книгъ, нѫ чрътами и рѣзами чьтѣхѫ и гаташѫ погани сѫще**".

старија од ћирилице, и да ће по томе глагољица бити она старинска словенска азбука која се помиње пре Ћирила[1] и која се називље цртама и резама. Разлози које ови научници наводе могу се свести на ове тачке.

1. Што се тиче старине споменика једнога и другога писма, опазило се да је јача глагољица. У каснија времена ми глагољицу (осим далматинског приморја у које се међу католичке попове што су задржали словенску службу склонила испред грчко-словенске ћирилице) не налазимо нигде, а што је старије историјско доба, има је више и на већем пространству (што се тиче постојбине рукописа).

2. Глагољица је много неуреднија, глагољски споменици показују далеко мање савршенства, а много више архаизма у језику и писму него ћириловски — опет очевидни докази веће старине.

3. Налази се палимпсеста, књига пергаменских на којима је нешто било писано глагољски, па побрисано те написано ћириловски. Од ћириловских књига таких палимпсеста нема.

---

[1] Једни би хтели да је Ћирило изумео глагољицу а некоји од његових ученика ћирилицу. Други опет наводе за глагољицу да су је измислили католички попови, да би останке службе словенске међу католичким Словенима тиме одвојили од православних Словена. Ми мислимо да така потврђивања имају мало права на научно достојање. Може се сматрати као општи закон у историји културе, да се поред добро познате употребе практичнијега тешко уводи непрактичније средство, а и у историји изумевања слова не верујемо да су обични таки махови.

4. Налази се преписа ћириловских са глагољских орићинала, у којима је писарском погрешком или заборавом глагољско писмо мешано са ћириловским, чега опет у глагољским рукописима не налазимо.

5. Глагољица има јасан карактер старијега, источнога писма и на облику и на неспретности својој, па има слова која показују обичај писања с десна на лево, опет један доказ за старину.

Осим тога за ћирилицу се историјски зна, да ју је Ћирило саставио према ондашњој грчкој буквици. А да се то и не зна, кад се упореди ондашња грчка буквица са словенским ћириловским писмом, види се, како је Ћирило на 24 словенска гласа, који су били једнаки са грчким словима, узео грчка слова, а остатак, словенске гласове којих грчки језик нема, додао према глагољским и источним азбукама. Касније се ћириловска азбука самом употребом мало по мало изменила и добила друкчији карактер од грчке.

Како слова временом мењају свој облик, о чему се у последњим врстама говори, свак се може лако уверити, кад међу собом упореди рукописе само неколиких векова. А што су Словени гледали да своју старинску источну буквицу црта̂ и реза̂ измене према грчкој, према азбуци ондашњег најобразованијег краја света, свога учитеља у хришћанству, такође није без примера. Исто је тако готски владика Вулфила (318 до 388 год.) удесио Готима буквицу према грчкој, а и у Гота су била од старина такође нека слова

палик на словенску глагољицу (руне.) Кад у новије доба германска и латинска племена на јевропском западу посташе средиште образованости уздигавши латинску буквицу на ступањ светске буквице, Петар Велики, руски цар, прекроји ћириловску буквицу према латинској, са чега и ми имамо двојаку, световну и црквену буквицу.

Који је народ словенски говорио језик на који Ћирило и Методије преведоше црквене књиге.

20. Говорећи напред о старом словенском језику на који се прво преведоше хришћанске црквене књиге ми споменусмо о народу који га је говорио, како су га Маџари на средишту његову које упропастили које растерали. Маџарска поплава (894—900) догодила се на скоро после смрти Методијеве, 885, кад су у Панонији ученици његови и Ћирилови истом почели ширити словенску књижевност и настављати књижевну и просветну радњу словенских апостола. С тога се због овога догађаја угаси сав народни и књижевни живот словенски у Панонији, северно од Драве. Ученици словенске књижевности и следбеници словенских апостола склонише се поглавито у други део старих Југословена, међу Бугаре. У Бугарској је владао тада краљ Борис. И ту одмах, а нарочито за Симеона, који бејаше велики пријатељ књижевности словенској, разграна се велика радња, која је дала живота читавој црквено-словенској књижевности, а трајала је у Бугарској читавога X, XI и до пред крај XII века.

Пошто смо о старом словенском језику, књижевности и народу проговорили колико мислимо

да је довољно да се објасни историја старе српске књижевности, обратићемо се ближе своме предмету. Мало више смо на једном месту говорили, како је превод хришћанских црквених књига на старом словенском језику био разумљив и осталим племенима словенским, и напоменули смо, како су сами апостоли словенски, Ћирило и Методије, са преводом угађаним за балканске Словене пошли у Моравску на позив Растислава и у Панонију на позив Коцеља. Југо-западно од самих панонско-бугарских Словена становаху Срби и Хрвати, а североисточно Руси. И једни и други примише исти словенски превод, и једни и други учинише њиме основ својој књижевности. Међу тим у исти мах кад се шћаше да утврђује словенска служба и књижевност по словенским племенима и источно и западно, деси се раздвој источне и западне цркве, који одвоји од словенске службе Чехе с Моравцима, Пољаке, и од Срба Хрвате, што се у западној цркви допуштала служба божија само на латинском језику. За то словенску службу задржаше само Словени источне цркве, Срби, Бугари и Руси — а од Словена западне цркве задржа се само у три бискупије у горњ. Далмацији и около по Хрватској, и то писана глагољским словима, и усред велике борбе с латинским духовништвом.

Али ова племена, Срби и Руси, ако и усвојише старо-словенски превод црквених књига, не

усвојише га без икакве промене. Српски и руски језик разликоваху се још онда од старо-словенског у свима својим главним разликама. Разлике те налажаху се поглавито у неким гласовима, који су се у старо-словенском налазили и у српскоме их и руском било није[1]. Тако н. пр. старо-словенско ꙁѫбъ гласило је у Срба и у Руса **зуб**, старо-слов. **мѧсо** гласило је у Срба **месо**, у Руса **мјасо**. Српски и руски преписивачи словенских књига у брзо опазише те разлике међу својим народним и словенским језиком, и стадоше мало по мало оне словенске гласове, који су били друкчији од њихових народних, дотеривати према народнима. Него ово одступање и мењање није било без краја и самовољно, оно се утврдило правилима, и знало се докле је ишло, а у свему је осталом остајао језик словенски. Таким начином јавише се **српска**[2] и **руска редакција** словенских књига, у којима је словенски језик био дотеран према народном руском или српском језику. Ми ћемо у напредак српску и руску редакцију или изговор словенскога језика звати српско-словенским и руско-словенским језиком.

С каким су променама усвојила слов. језик остала племена за свој црквено-књижевни језик.

У Бугарској се у преписима црквених словенских књига држала неко време чиста старословенска редакција, али како се нови бугарски језик у многим стварима, а нарочито у грама-

[1] Целокупну разлику види у таблици на крају.

[2] У двојим словима: ћириловским међу Србима и глагољским међу Хрватима.

тици, веома одвојио од старога словенског, то су особине тога народнога језика продирале и у црквене књиге, те тако се по мало развила и бугарско-словенска редакција.

Извори дакле старо-словенскога језика деле се на двоје.

Прво су чисти старо-словенски рукописи IX, X, XI и XII века, а

Друго су бугарско-словенске, српско-словенске и руско-словенске црквене књиге, у којима треба добро одвајати народно од словенскога.

Најстарији споменици старо-словенског језика.

Ово су најстарији чисто словенски споменици:

а. Глагољски:

1. Клоцов глагољаш (Glagolita Clozianus). У њему су четири беседе црквених отаца. Називље се тако по грофу Клоцу из Тријента који га има у рукама. Издао га је Копитар у Бечу 1836 године.

2. Асеманово јеванђеље (Codex Assemanianus). Издао га је 1865 др. Фрањо Рачки у Загребу, а налази се у ватиканској библиотеци у Риму, куда га је донео Асеман из Јерусалима 1736. Тај рукопис је истога века са најстаријим ћириловским рукописом, Остромировим јеванђељем, ако не буде и старији.

б. Ћириловски.

1. Остромирово јеванђеље, најстарији споменик старе словенске књижевности, који је нађен у Русији и знатан по томе, што се изучењем овога споменика најпре почело изучење старога словенског језика. Рукопис је тај писао у Новгороду ђакон Григорије 1056 — 57 за по-

садника Остромира. Издао га је Востоков 1843.

2. Ремско, управо Сазаво-емауско јеванђеље зове се „Ремско“ по томе што су се на њему у Рему (Reims) заклињали француски краљеви о крунисању, и по томе су га Французи прозвали texte du sacre. „Сазаво-емауско“ зове се по чешким манастирима Сазави и Емаусу (у Прагу) у којима се — у првоме XI века, како држе, а у другоме XIV века — служила служба словенска. Издато је сјајно 1843 год. у Паризу, трошком рускога цара Николе, а у Прагу 1846 године.

3. Супрасалски кодекс, назван по православном манастиру Супраслу који је у Галицији. У њему су животи св. отаца и још неке ствари. Издао га је Миклошић у Бечу 1851.

Поглавити извори српско-словенскога језика јесу србуље, старинске црквене књиге том редакцијом писане, о којима ћемо одмах опширније говорити; а поглавити извори руско-словенскога су руске црквене књиге, које данас и ми у нашим црквама имамо.

Које је у томе словенском раду почетак српске књижевности.

21. Почетак старе српске црквене књижевности била је управо прва црквена словенска књига, коју су српске руке за српску потребу израдиле. Али прави српски почетак ове радње били су они преписи словенских књига, у којима су нашле места особине српског језика потискавши стару словенску особину. Срби се беху покрстили заједно с Бугарима. У Бугарску се X века склони испред Маџара из Паноније сва

словенска књижевност. Није могло бити, да су српски свештеници остали хладни према цветању црквене књижевности у својих првих суседа и рођака. Исто тако није могло бити, да на Србе онога времена нису имали уплив Византинци и њихова црквена образованост. Па мислимо, да је како једно тако и друго порадило, те се српска књижевност на речени начин почела у X веку. Још тада се морао стари словенски језик почети вити према српскоме народном говору, по томе што у споменицима Немањина времена (XII века на крају) ми ово мењање видимо са свим извршено. Тада налазимо овој промени словенскога на српско постављену границу и правило.

Главне особине овога посрбљавања налазе се у овоме:

Главне особине српске редакције.

1. Старо-словенски гласови **ъ** и **ь** пишу се у српско-словенском изједначено, само са **ь**, према томе како се у народноме језику место оба та гласа употребљава **а** (**сънъ**, **сьнь**, сан; **лъвъ**, **львь**, лав).

2. Старо-словенско **ѧ** замењено је са **є** (**свѧтын**, **чѧдо** = **свєтын**, **чєдо**.)

3. Старо-словенско **ѫ** замењено је са **оу** (**рѫка**, **лѫкъ** = **роука**, **лоукь**.)

Остале старо-словенске особине задржане су у српским преписима. Али сама замена **ъ** са **ь**, **ѧ** са **є** и **ѫ** са **оу** толико се и на први поглед у

рукописима опажа, да се брзо позна које је српска редакција које ли није.

Међу тим и ако је у писму мало промењено, више се мењало у изговарању. По погрешкама које се налазе у старим рукописима налазимо на прилику да се ѧ увек изговарало као а, а ѣ увек као е. Кад се утврдила држава српска под Немањом, а јамачно и пре, почело се и друго којешта писати црквено-словенским језиком осим преписа црквених књига, почела су се писати нарочито државна, властеоска и трговачка писма. У колико у црквеним књигама није писцу било прилике да одступа од оригинала, у толико му се при писању државних писама показивала та прилика сваки час. Јер није било редовног граматичког изучавања старо-словенског језика, него му се сваки практиком учио. Тако налазимо увек српске црквене књиге да су писане чистије словенски него ли разна државна писма. Па је језик и правопис словенски попустио најпосле и у црквеним књигама. Кад држава српска пропаде на Косову, нису могли потоњи писци већ ни у пола онако изучити црквено-словенски језик и правопис као дотле. И што се примичемо више новијему времену, нарочито у XVI. и XVII. веку, налазимо да особине старога словенског језика и правописа све више падају. Правопис се све више примицао народном изговору, и та је тежња тако потискивала стари историјски

Изговор српске редакције. примицање народном језику.

правопис, да у најпознијим рукописима са свим превлађује правопис по изговору[1].

Како се и чијим заслугама сазнало за српску редакцију словенских књига.

Добровски († 1828), Востоков, Копитар и Шафарик у првој врсти, а за њима Миклошић, Срезневски, Шлајхер итд. расветлише стање и историју старога словенског језика. У свези с овим истраживаху се и особине српско-словенске редакције. Њих је први опазио Вук, писавши о томе најпре у предговору к првом издању свога Рјечника 1818. и наштампавши онде неколике пробе чисте српско-словенске редакције, па после и у „Даницама.“ Благо ученога света постао је српско-словенски изговор Шафариковом расправом Serbische Lesekörner oder historisch-kritische Beleuchtung der serbischen Mundart. Ein Beitrag zur slavischen Sprachkunde, 1833, у којој наштампа више огледа, а којом је поглавито на то ишао, да ондашњим српским књижевницима који нису свога народнога језика поштовали, покаже да је српски толико стар колико и словенски. Год. 1840. наштампају се у Београду П. Каранотвртковића „Српски споменици.“ Год. 1852. изда П. Ј. Шафарик своје Památky drevniho pisemnictvi Jihoslovanuv изнесавши на видик дела краља Првовенчаног, св. Саве, Законик Душанов и летописце, на чистом српско-словенском језику. Год. 1857. изда Вук своје „Примјере српско-словенскога језика“; год. 1858. Миклошић своја Monumenta serbica: а од то доба почне и Даничић своја издавања, и изда год. 1862 — 65 „Рјечник из књижевних старина срп-

[1] За пример могу послужити сви исписи из старих књига познијега времена, а нарочито рукопис Александров у Гласнику IX.

ских“ осим других дела за ту струку. Познање старога српско-словенскога језика тим се речником најбоље утврдило. Од Хрвата се неуморно труди око ових ствари В. Јагић, а међу Србима је доста учинио и др. Ј. Шафарик.

Најстарији писани споменици српске књижевности.

22. Спрам овога што смо довде казали, први српски књижевни споменици морали су се јавити у X. веку, али ми из тог времена немамо данас сачувана ниједнога споменика. У IX. X. и XI. веку цветала је и управо образовала се словенска црквена књижевност у Бугарској, где се она после пропасти у Панонији склонила бејаше. Овај књижевни рад у цвету будући, помрачавао је сјајношћу својом што се у околини започињало. Међу тим клону државна срећа Бугарске, кад је 1018 за Јована Владиславића покорише Грци, у ком је стању и остала све до Асења (1186). Управо за то време пође Србима на руку боља срећа. Мало по мало развио се беше народни живот српски дотле, да се 1159. могаше подићи Немања, с којим српска држава доби сталне темеље на словенском југу, и учини да од свршетка XII. па кроз сав XIII. XIV. и XV. век Србија постаде средиште књижевности словенске, и клонулој Бугарској наследница и у државној и у књижевној величини онога времена. Наличне прилике учинише те се предњаштво у словенској књижевности у потоњим вековима (XVI. XVII. итд.) пренесе са југословенских земаља, са Србије и Бугарске, на Русију.

Али у споменицима Немањина времена, у колико су се до нас сачували, ми видимо дела која се не могу сматрати за почетке, нити је и с које стране прилика да се уз онолику књижевну радњу у Бугарској све дотле ништа у Србији радило није. Не можемо та дела држати за почетке што их данас сматрамо као најкласичнија дела у старој српској књижевности. Посрбљавање у то доба не беше ни у какву колебању, као што би морало бити да је тек у оно време започето. Језик и стил показују већу чистоту и правилност него што се налази у делима касније писаним. Што нам се дакле не сачува никакав споменик из времена пре Немање, узрок су силне смутње, пожари и ратови, који су од оно доба прегрмели преко српских земаља. Поред тога није давно ни започето научно истраживање. А да је књига било доста и пре Немање имамо и једно историјско сведочанство од самога сина Немањина, првовенчаног краља. Он нам у животу свога оца прича, како је у оно време била силно завладала у српским земљама Богомилска јерес. Дигавши се Немања да је искорени морао је против ње војску кретати, и кад је јерес сатрьо и начелнике јој казнио, између осталога је спалио многе јеретичке књиге. Колико је старих књижевних споменика само ту пропало?! Исто тако спомиње Дукљански пресвитер у своме летописном зборнику Regnum Slavorum некакву словенски писану хронику, која

је по свој прилици српска била. С означеном годином спомињу се хрватски глагољски записи још од 1125 год. али се они сами нису сачували. С краја IX века зна се за словенски псалтир (880—90), о коме је познато по препису Николе Рабљанина из XIII века, јер се сам псалтир изгубио.

Али најстарији писан споменик српски с обележеном годином (осим записâ и потписâ) који се до сад сачувао, јесте писмо Кулина бана Дубровчанима, којим даје слободу трговања по Босни, а писано је 1189 године.[1] За тим долази писмо св. Саве од 1193 године или уговор којим је од Светогораца купио земљу за хиландарски виноград, од кога се у Хиландару препис сачувао[2]. Овамо иде и знаменита диплома Стевана Немање Хиландару 1198—1199 и писмо о доласку његову у манастир (1198)[3]. За овим споменицима долази Типик св. Саве Ораховички од 1199, о коме ћемо говорити на другом месту, па Јеванђеље монаха Симеона писано 1200. за жупана Вука, брата Немањина. И тим смо исцрпли и побројали скоро све споменике који су нам се до данас сачували из XII

---

[1] Оригинал на дугачком комаду пергамена писан латински и српски; налази се у библиотеци царске академије наука у Петербургу. Штампано у Срб. Спомен. Београд 1840; у Шаф. Památky, List. 4; Срезн. Извѣстія I. 344; Monum. Serb. IV.

[2] Гласник XXV. 305.

[3] Миклошић Monumenta serbica VIII. и IX.

века. Неумољнва судбина за цело је сачувала најмањи део, јер нема сумње да их је много више било!

Хрвати ако и немају у својим глагољским листинама овако старих као што су ове наше — имају поузданих доказа да су биле и још старије, него што ми имамо. Тако се у њих зна за листину добрињску писану глагољицом године 1100 и разводе (граничења) истријанске од године 1125, 1130, 1140, 1150. Оригинал најстарије глагољске листине писан је 1309 године[1].

Средине из којих се у оно време писала и ширила књижевност; начини тога посла; данашње збирке.

Пре него што приступимо к стручноме разгледању онога што је писано у старом периоду — да означимо средине, из којих се у оно доба развијала књижевност, како су се до нашег времена сачували они књижевни споменици, и где се данас чувају. Као што је проповедање и ширење хришћанске вере било прави повод и узрок целој овој књижевности, тако је она, задржавши хришћанско-религијозни правац, развијала се из манастира и чувала се у манастирима. Из тог узрока манастири су, са свим противно данашњем времену, били у средњем веку права средишта ондашње науке, књижевности и уметности. Уза сваки манастир налазила се онда библиотека и школа, на начин онога времена. Што су наши владаоци и богаташи давали силне земље манастирима долази отуда што су они дужни били хранити сиротињу; многи

[1] V. Jagić Historija knijževnosti 125.

су имали болнице. Духовници су били класа људи тако рећи привилегисана за науку, између њих су се бирали учитељи и васпитачи краљевићима и властеоским синовима. За целу источну цркву постала је овако средишње место научности Света Гора, која се у томе мерила са самим Цариградом. С тога су се Немања и син му свети Сава поглавито бринули да оснују српски манастир у Светој Гори, тежећи тиме: једно, да у оном научном црквеном збору источне цркве који се тамо држао, стеку место и своме народу и народној цркви, а друго, да преко свога манастира остану вазда у живој свези с религиозном науком којој је тамо средина била, и да првенство словенске црквене књижевности обезбеде и сачувају своме народу, као што су све то доиста постигли. Јер и једно и друго видимо да Хиландар чува и после пропасти српске државе. Имајући Хиландар за средиште, јер се у њему најбоље могло научити грчки, дизала су се у Србији мало по мало друга средишта, Студеница, Жича, Милешева, Ђурђеви Стубови, Дечани, Пећ, Арађелова црква у Призрену, Раваница, Љубостиња, Манасија — од којих ни за једно нема сумње, да је у оно време било место колико за веру толико и за науку црквену. У онима од тих места која су се иколико сачувала иза небројених бура које над њима прегрмеше од XIV. века па овамо, познаје се то и данас. А тих бура било је много и од сваке руке. Године 1866. налазило се у Хиландару на 300 рукописа, а тада већ није било многих које су путници пре мало година помињали. Доста је знатна и библиотека ман. Дечана, манастира Рилскога (бугарскога Хиландара) и још неких,

о којима тачних бележака и нема. Посланик руског патријарха Никона однео је из Свете Горе, по свој прилици највише из Хиландара, 498 књига, међу којима је било и грчких и словенских.[1] То сведочи богатство поменутих манастирских библиотека само пре мало више од 200 година. Библиотеке у Каленићу и Студеници погореле су кад је Србија пала под Турке 1813 године. Један је путник пре две године затекао у Босни једну манастирску библиотеку где је сва струнула од нехата, па се из ње гује извлаче. Нису их ни мало штеделе ни грчке фанариотске владике после пропасти наших духовних поглавара. А доста су у најновије доба и братске руке „у име науке“ разнеле из наше земље!

Што се тиче писања, у старо се време налазе трострука ћириловска слова у рукописима. Књиге за читање писане су уставним (великим усправљеним) словима. Писма, нарочито за Душана, кад се почело било више него дотле писати, писана су скорописним словима, а у Босни је до прошлог века био у обичају облик ћирилице, назван босанска ћирилица, управо смеса уставних и скорописних слова. У XII. XIII. и XIV. веку писало се све на кожи, нарочито у она прва два века. У XIV веку наилазимо већ, још пре 1350 године појединих државних писама на хартији[2], за тим су нека на хартији нека на кожи писана све до краја тога века, а у XV веку у свима писаним споменицима завлађује хартија. Речи су се врло мало растављале, интерпункција је била непотпуна, правопис неследствен,

[1] Гласник XXV. 55.

[2] Monumenta Serbica прво спомињу на стр. 120.

из узрока што се по непотпуном граматичком знању писаца колебао међу историчким и органичким. Имамо појединих доказа у записима, да су књиге биле скупе, а то је и морало бити спрам труда који се око њих полагао. Штампарије су се истина брзо завеле и код нас, али нису за дуго трајале, нити су могле доћи до цвета, те тако се овај перијод код нас продужио све до половине XVIII века. Другим речима: докле је од XV века свима осталим народима и нашем срећнијем приморју почео наступати нови век, ми смо још пуна три века остали скоро без промене при староме. Зна се са кога је тај анахронизам.

Данас су осим мало час спомињатих манастира познате збирке рукописа старинске српске књижевности — у Београду: у народној библиотеци и у Српскоме ученом друштву; у Фрушкој Гори: одликује се богатом збирком манастир Крушедол и налази се старих рукописа и по осталим манастирима; у Карловцима у патријаршијској библиотеци; у Загребу у библиотеци југословенске академије; у Петербургу и у Москви по тамошњим библиотекама; у Прагу, Бечу, Љубљани, Паризу, Минхену, више или мање; у приватних људи (од којих науци никакве користи није), и у разним црквама и манастирима по балканскоме полуострву, о којима скоро ништа и не знамо.

Деоба старе књижевности.

23. Хотећи да по садржини прегледамо шта је рађено у овоме перијоду српске књижевности, поделићемо целу грађу о којој треба говорити на три дела, на ц р к в е н у, с в е т с к у и г л а г о љ с к о-с л о в е н с к у књи-

жевност хрватских попова глагољаша у горњој Далмацији и наоколо. На послетку ћемо говорити о ономе што се штампом урадило у старој књижевности.

У црквеној књижевности делићемо црквену обредну књижевност, потребну за вршење службе божије и разних услуга црквених у животу, и црквену богословску, полемичку или наставну књижевност, писану поглавито за изображавање монашко и за неговање хришћанскога живљења. На послетку ћемо прегледати народни део ове књижевности, службе Србима свецима.

I. Стара црквена књижевност.

Обредна црквена књижевност.

24. Међу рукописима обредне црквене књижевности у данашњим се збиркама библијских књига налазе врло много јеванђеља и апостоли, разређени највише по данима читања, псалтири, и поједине књиге од библије. Али читава библија није се нашла још ни у једном рукопису. Узрок је овоме највише у начину писања старих књига руком и покрупним словима на писаћој грађи друге природе него што је наша данашња хартија — чега су ради узимани само поједини делови. Од службених црквених књига налазе се највише: служабници (слоужьбьници, литургије), требници, часловци, осмогласници, триjоди, поједини делови од минеја (поједини месеци), стихирари, устави итд. Тих се књига

највише сачувало због тога што су оне у цркви сваки дан требале, па су се духовници и у најтежа времена морали бринути о њима.

Како се пак преписи ових књига међу собом слажу, и да ли су се међу њима сачували првобитни преводи Ћирила и Методија, питање је које се тек почело разматрати у словенској књижевности. Зна се из живота Ћирила и Методија, да су они оставили иза себе превод скоро целог светог писма (и старог и новог завета) осим једне књиге старог завета (Макавеја), за тим службу божију, номоканон, и збирку кратких животописа отаца црквених (патерик). Њихови ученици, који после пропасти Паноније наставише њихову књижевну радњу у Бугарској, наставише и тај посао — и ова су дела темељ словенској књижевности. Она утврдише књижевни језик, и дадоше грађу која се преписивала међу многобројним племенима православних Словена. Али се не може данас тачно знати, колико су преписи које ми познајемо верни својим ориђиналима. Према ономе што већ напред говорисмо, како су се ориђинали словенских апостола језика ради мењали међу разним преписивачима разних словенских племена, видимо један начин промене који је мало по мало врло мењао ориђинале, тако да се и у Србији XIV века[1]

---

[1] Налази се трагова да се за деспота Стефана Високог и Ђурђа Бранковића Смедеревца чинила ревизија црквених књига. За онога првога спомињу се неки ресавски

радило око исправака, а позније у Русији далеко више. Упоредна руска критика ових преписа у руској књижевности нашла је, да се међу словенским преписима књига св. писма налази познијих превода с разних језика. У колико се ови резултати смеју применити на српске рукописе, ствар је са свим неиспитана. Довољно, да говорећи о разним преписима који се налазе у радњи старих наших књижевника кроз толико време, треба да имамо на уму све ове моменте, који се са свим природно јављају у перијоди преписивања и рукописа, кад су средства књижевне јавности и књижевног обрта била развијена тако далеко мање него сад.

Знатни рукописи ове струке књижевности.

Споменућемо неке од главнијих рукописа ове струке. Год. 1866-те дознало се за једно старо српско јеванђеље писано око 1200 године, које ће данас бити наша најстарија црквена књига. О њему је јавио свету учени Рус И. И. Срезневски, а рукопис је својина владике Порфирија. Јеванђеље је писца **„грѣшьнаго Сѵмеона старьца“** и писано је у Пећи. Још је знатан Апостол шишатовачки који је писао калуђер Дамјан за време Дечанског 1324, у вароши Жрелу близу Пећи, по заповести архијепископа Никодима. Тај апостол

преводници, који су радили у његовој великој задужбини манастиру Манасији, а за овога друтога зна се како је позивао у Смедерево црквене књижевнике из Св. Горе да саставе прави текст Лествице. Сва је прилика, да се на тим ученим зборовима онога времена радило и око рашчишћања текста св. писма у словенском преводу.

је штампао у Бечу Миклошић 1853 год. Исто је тако знатан рукопис Болоњски писан за спљетскога и босанскога војводу Хрвоја године 1404. на кожи, у ком су нови завет и псалми.

Међу рукописима у Београду имају два знатна јеванђеља. У библиотеци Српског ученог друштва налазе се Одломци јеванђеља сврљишког, које је писао у граду Сврљигу (у црноречком округу у Србији) **Костлндинь иьтьць л ʒокомь Конслль грлмлтикь** 1279 године. То су два одломка, од којих је један знатан што је српске рецензије а писан са ъ и што лако може бити препис с глагољскога оригинала. Гласн. XX.

Осим тога је важно Никољско јеванђеље, нађено у манастиру Никољи на левом брегу Мораве под Кабларом и Овчаром. Оно је по свој прилици писано на измак XIV или у почетку XV века, сад се налази у народној библиотеци у Београду, а издао га је на свет Ђ. Даничић у Београду 1864 године. Оно је важно због тога што је у њему преписан рукопис из најстаријега времена словенске књижевности. Нема сумње да је никољски рукопис преписан из глагољскога, јер је у њему све оно што је признато да је особина ћириловских рукописа преписаних из глагољских. Међу те особине припада, што у никољском рукопису осим осталога нема слова ꙑ него је место њега ъ или само л, што је у њему много старих облика и речи које су по другим и много старијим рукописима ретке или их никако и нема. Даље се у никољском рукопису налазе многе грчке речи још непреведене, које су већ и у Остромирову јеванђељу, споменику тако старом, преведене; налазе се погрешке учињене у преводу, а у руко-

пису овом још непоправљене — што су све докази да је николски рукопис преписиван с рукописа из најстаријих времена словенске књижевности. Са тога свега николски је рукопис веома важан за целу словенску филологију, али је он веома важан и на по се по наш српски језик. То је најстарија до сад позната црквена књига српска у којој има слово ꙉ, у речима еванꙉелие и еванꙉелисть, па и место ђ, у речима као што су оумеꙉемь, кьмеꙉите. Осим тога има у њему места тако преведених, да по мислима пок. П. Ј. Шафарика сведоче да је то особити превод јеванђеља, сасвим други од познатог превода. Даничић (у предговору) наводи важне разлоге, по којима тај рукопис, није писао Србин источне цркве него патарен, а сад се, видевши и бољонски рукопис, уверио, да је и обадва писао Хвалъ крьстиꙗнинъ, који се на бољонском рукопису потписао. Осим Николског јеванђеља има народна библиотека још једно за које Ђ. Даничић држи да га је писао исти човек који и николско, и које се од николског разликује само малим варијацијама. Издајући николско јеванђеље Ђ. Даничић је побележио и варијације тога другог јеванђеља.

Има још рукописа знатних старином, али ћемо голо побрајање одавде изоставити, само ћемо споменути два српска требника из прве половине XV века, о којима се јавља у Гласнику XX. и који су важни по томе, што се у њима налазе две молитве, којих у осталим црквеним књигама нема, које су дакле у Србији постале. Оригинал је у Москви.

25. Прегледавши напред шта се у нас у старо време радило за чисто црквену или обредну књижевност, погледаћемо

Богословска дела разних струка.

на други тако рећи научни део исте књижевности. То је књижевност богословска, намењена духовном образовању и неговању хришћанскога живљења и начина мишљења, како се то двоје у средњем веку разумевало. Овамо иду најпре и најпре тумачења и објашњавања разних делова светога писма, па онда животи светих, и не само оних који су чисто црквени, него управо и животи наших српских светаца, јер су и они писани истим духом и у истоме богословском правцу. Овамо иде даље читава проповедничка хришћанска књижевност, јако развијена у то време. На послетку долазе овамо и одломци црквене схоластичке философије, који сведоче сусрет хришћанства с философијом. Тај сусрет и ако се брзо јавља, потпуно се развио тек од XI века, произведавши схоластичку философију, којој је главно било посредовати међу догмом и свешћу, међу вером и знањем. Осим тога гајила се историја црквена, хришћанска полемика против иноверних и јеретика. С тога је ова грана црквене књижевности понајважнија, јер она осветљава стање богословске науке. Она нам може показати једину душевну храну, којом се просвета држала у најцветније доба старе наше државе.

Поред тога ово је грана на којој је било прилике да се што из нова ради, и на којој се то морало чинити. Међу преводима који остадоше иза словенских апостола најмање се налази из

ове струке; а данас је она заступљена великом множином старих дела и рукописа. Ни по томе дакле нема сумње, да се за ту струку морало из нова писати и преводити у познијим вековима словенске књижевности. Осим тога, овде ће бити чешће случајева да се једно исто дело и по два три пут преводило. Тако на прилику Шестоднев Јована Златоустога преведе Јован ексарх у почетку X века, и преведоше га на ново у XV веку двојица српских калуђера Јаков и Венедикт (1426) на св. Гори[1]. Тако је 1412 Србин поп Гаврило превео тумачење књиге Јова од Олимпијодора[2]. Тако Шафарик спомиње неке беседе Златоустове у Светој Гори 1451 год. с јелинског преведене, и исто тако како је 1688 преведено опет на Св. Гори неко дело о чудесима богородичиним. Најбољи доказ, како се у времена независности и снаге српске државе и књижевности у овом правцу још далеко више па и боље радило! Да није било скромног хришћанског обичаја, да се писци слабо и којекуда по крајевима потписују на оно што су писали, ми бисмо сад морали имати доста грађе да ове мисли и раширимо и докажемо. Овако нам остаје да чекамо док дотле наука не дође мало споријим путем, поредећи рукописе једне с другима и преводе с оригиналима.

---

[1] Горскій и Невоструевъ Опис. рук. син. моск. библ. II, 1. бр. 61—62.
[2] Исти број 63.

Што се тиче рада на проповедничкој књижевности, ту су руски књижевници већ осветлили, како су словенски преводи или прерађивани или према приликама дотеривани. Митрополит Цамблак и Кипријан, Срби који су се у Србији XIV века изучили па у Русију отишли, славе се тамо као добри беседници, што нам показује, да није могло горе бити у домовини где су науку учили. Да су се црквене беседе радо читале међу старим духовницима нашим види се по томе, што се оне, нарочито беседе Јов. Златоуста, врло често налазе, и на сву прилику ће изаћи, да су више пута с ориђинала превођене.

Знатнији рукописи од те струке.

Овако неодређено могло се говорити о овој ствари услед још са свим мало познатог и неиспитаног стања тих посебних питања, која ишту доста времена, труда и доколице. Овде ћемо ипак, као и напред, споменути бар неколико поглавитијих старих рукописа ове струке.

У Београду у нар. библиотеци налази се Лествица Атанасија јеромонаха, писана на сву прилику XIV века, на којој има запис да је била својина митрополије призренске. Од беседа налази се више књига, али није ниједна врло стара. У Москви се налази Шестоднев (тумачење како је постао свет, дело рађено по грчким писцима Јованом ексархом бугарским) који је по наредби Доментијановој преписивао у Св. Гори граматик Тодор — год. 1263. У ман. Крушедолу налази се у рукопису јеромонаха Давида Лествица Јов. Климака, састављена по заповести Ђурђа Бранковића год. 1434 збором уче-

них монаха према више рукописа. У Шишатовцу је морално-богословско дело Диоптра (огледало) Филипа Пустињика или философа, писано XV века. Шафарик спомиње два три рукописа Богословије Јована Дамаскина и богословско дело Јевтимија Зигабена (**Въсеоржжьство богословиꙗ**) писано 1568. по заповести патријарха пећског. Хиљфердинг спомиње (Р. Бес. 1858. I) **Поучениꙗ** Јов. Златоуста писана 1286. А дела Златоуста, Григорија богослова и Григорија Назијанза спомињу се често. Јагић помиње зборник омилија у библ. југосл. акад., у коме се налазе облици језика тако стари као они што се спомињу у Клоцову глагољашу. У библиотеци париској имају три рукописа у којима су: **Повѣсти; Житиꙗ светыхъ отьць; Словеса доушепользна; светые или доуховные скрижали**, што све припада у ову врсту књижевности. Као оригиналну радњу најстаријих времена наше књижевности можемо овде споменути краља Стефана првовенчаног тринаест литургичких питања Димитрију Хоматинскоме архијепископу бугарскоме, која се заједно с одговорима овога последњега налазе у библиотеци минхенској још не издата[1] и за која се може држати да су преведена и на српско-словенски.

Као особито карактеристичан облик ове струке књижевности спомињемо зборнике који се показују већ XIV века, а нарочито се умножавају XV, XVI и XVII века. У руској су књижевности они добили различита имена. У њима се налази, као у енциклопедијама нашега времена, све што се читало, писало и изучавало у старо време.

[1] Препис је ове године набавило Српско учено друштво, и штампаће се у Гласнику.

Писци су из разних књига, овда онда, и у своје зборнике писали оно што им се свидело, и у њима се често налазе поред црквених чланака, богословских тумачења и бележака, са свим светске ствари. Сад их се доста налази по библијотекама; а кад се као што ваља изуче, они ће дати највише грађе за потпуно познање духовнога правца старинске просвете српске.

Рад око поштовања народних црквених поборника.

26. Службе Србима свецима[1] јесу најзнатнија ориђинална дела наших писаца у ово време, и најбоље казују у којој се снази међу нашим народом развио био онда савремени правац богословске просвете. Снагу тога правца, са свим једнаку оној коју познајемо из историје осталих јевропских народа, видимо у нашој историји најпре у сјајним и богатим црквеним задужбинама владалаца и свију осталих знатних и богатих људи. С друге стране исказивана је народна захвалност и цењене су државне заслуге владалаца и знатних људи посвећивањем. За то не налазимо скоро ниједног човека знатна у старој историји нашој, да није уписан међу свеце, да није добио свој дан у години кад ће се у цркви славити и спомињати и кад ће се у календар ставити[2].

---

[1] Главни извор за овај део јесте расправа Ђ. Даничића под овим именом штампана у »Видову дану« 1862 бр. 23. 24. 25. као лекција из његових предавања у београдском лицеју.

[2] У овоме није свакад по правди поступљено нити је било какве особите основе по којој би се бирали свеци. Бо-

Каким се редом овај посао вршио, је ли потребна била за упис међу свеце одлука каквог духовног сабора, или је могло, каквим другим начином, и без тога бити, — данас поуздано не знамо. За Немању знамо да га је духовни светогорски сабор прогласио за свеца, пошто су виђена била чудеса његова, која је „Бог створио с њим.“ За остале не знамо како су увођени међу свеце. Кад бисмо више што знали о томе, ко је писао службе Србима свецима — могло би нам веома помоћи, да разберемо питање о коме је реч, али је и о томе знање наше веома оскудно. Због тога што је свети Сава имао бољега бијографа него његови следбеници, знамо, како је исти сабор, који је његова оца прогласио за свеца, „благословио“ њега, да напише каноне, стихире и чудеса својему оцу[1]. За службу Сте-

гати поклони на цркве и манастире врло су јако претезали на томе мерилу.

[1] Речи Доментијанове о томе овако гласе: **Вьси же отьци прѣподобьнии и праведьнии, светыи сьборь прѣсветыѥ богородицѥ светогорьскиѥ, видѣвьше славоу божию и чоудеса светааго, ѥже сьтвори богь сь нимь, и написаше ѥго вь редь светыихь великыихь прѣподобьныихь отьць паче и чоудотворьць, и поклонише се ѥмоу ꙗко и вьсѣмь светыимь и богомь прославлѥнномоу на небеси и на ꙁемли — — и благословивьше богоносьнааго отьца нашего кирь Савоу написати ѥмоу каноны и стихире и чоудотворениꙗ ѥго, онь же написавь, и пакы благослови нась оученикы своѥ тѣмьжде благословениѥмь.** Последње речи као да ће бити

фану Дечанскоме стоји забележено у летописима да ју је написао Григорије Цамблак, за кога се зна поуздано, да је написао живот истога краља. Он је био игуман у Дечанима, по том митрополит у Русији у Кијеву, и знатан радник на руској књижевности. За службу кнезу Лазару наводи Ђ. Даничић у поменутој својој расправи, да лако може бити да ју је писала калуђерица Јефимија; за коју се зна да му је писала запис на покрову. Службу Ђурђу Кратовцу, којега су Турци спалили у Софији, писао је његов савременик, као што се сам записао на крају, „**попь Пеѧ**“, који га је за живота од Турака заклањао. И ако нам сви ти примери мало осветљавају питање које смо поставили, врло је близу истини, да су службе свецима састављане чим се који посветио, и да се о томе барем бринуо, ако се не буде сам и трудио, онај који је био старешина црквени.

Што се тиче књижевне вредности ових списа — није још ништа истраживано. Зна се на прилику за неке службе да су два пут писане, као што се служба св. Сави налази и друкчија од оне која се данас поје по црквама. Вредно би било све те рукописе споредити, најбољи текст изнаћи, и после истражити, колико у овој струци књижевности има доиста оригиналности, колико ли је она компилацијом састављана.

знамените за ред оваких послова, а ово је било на дан кад се навршила година после смрти Немањине. Ђ. Даничић живот св. Саве и св. Симеуна 1869 стр. 189 190.

Поменућемо овде најважније рукописе из књижевности ове струке. Најстарији до сад познат рукопис у коме се налазе службе Србима свецима јесте један минеј за месеце Декембар Јануар и Фебруар, који се налази у Београду у народној библиотеци. Он је на кожи и биће писан XIII века, а у њему имају службе св. Сава и Јевстатије I. (Спомен му 4. Јан. Архијепископ српски старији, јер су била два. Живео 1278—1285 год.) Знатно је што је то минеј општи, у коме су правила свецима што их слави цела источна црква — будући то значи, да се ти српски свеци изједначују с осталим свецима источне цркве, које данас Руси не чине, нити су чиниле оне потоње владике српске од којих су Руси примили службе Срба светаца одвојене у особиту књигу, коју ми зовемо србљаком. Знатан је тај рукопис и тиме што је у њему служба св. Сави друкчија него што је ми данас имамо, може дакле бити, да је та служба старија као што је и рукопис него ова сад позната. Осим тога у тој служби св. Сави има пролог, т. ј. кратак живот, чега нема ни у србљацима који се данас у Русији штампају ни у минеју српском Божидара Вуковића, штампаном у Млецима 1538, нити у још једном рукописном минеју који је у народној библиотеци. Међу рукописима Ундољског који су сад својина публичнога музеја Московског има минеј на кожи из XIV в., набављен 1835 у Палестини у ман. св. Саве, у коме има служба св. Сави друкчија од штампане.[1] Служба св. Јевстатију која се помиње у оном

Рукописи и штампана дела ове струке.

[1] Ундољ. Рукоп. Москва 1870. 104 стр.

првом рукопису не налази се ни у римничком ни у московском србљаку и реткост је међу књижевним старинама. Сада позната служба св. Саве налази се најстарија у млетачком Божидареву Минеју празничном штампаном 1538 год. Та је књига за сад најстарија, у којој се налазе и службе Немањи и Стефану Дечанском. Најстарија служба краљу Милутину налази се у рукопису XV века. у нар. библиотеци.

Најстарија је до сад позната књига у којој се налазе посебице на једно место сабрани српски свеци, рукопис калуђера Максима, писан у ман. Раковцу, по заповести раковачкога игумна Теофана. У том су рукопису службе овим свецима: Симеуну, Сави, Стефану првовенчаном, Милутину, Стефану дечанском, цару Урошу, кнезу Лазару, деспоту Стефану Ђурђевићу, Анђелини (жени његовој), владици Максиму и Јовану деспоту (синовима њиховим) и Стефану Штиљановићу. Осим светог Симеуна и Саве и деспота Јована, сви други имају у том рукопису један кратак пролог а други опширну биографију, а неки и једно и друго. После овога србљака долази србљак штампани у Римнику у Влашкој 1761. Штампао га је арадски владика Синесије Живковић и то језиком руско-словенским. Осим поменуте дванаесторице из раковачког рукописа, у њему има и служба архиепископу Арсенију I (први по св. Сави). Тај су Србљак после и Руси прештампавали.

У Србљаку који је године 1861 у Београду штампан трудом митрополита Михаила, многим је умножен и попуњен Србљак римнички и московски. Попуњен је двама акатистима и синаксарима, и новим правилима за неке српске свеце

међу којима је и Јевстатије. Ово су сви свеци који по реду светковања у црквеној години[1] долазе: архијеп. и патријарх Јаниһије, Стеван првовенчани, Стеван Штиљановић, Стеван Високи, архијеп. Арсеније, краљ Милутин, Стеван Дечански, цар Урош, Јаниһије Девички, деспот Јован, архијеп. Данило, арх. Јевстатије, св. Сава, арх. Максим, арх. Сава II., Симеон Мироточиви, Василије из Острога, арх. Никодим, Јован Владимир чудотворац, цар Лазар, патр. Јеврем, мајка Анђелија, а 30. Авг. слави се у једно сабор свију српских просветилаца и учитеља. Осим ових изгубио се спомен Григорију архијеп. из манастира Куманице с реке Лима, Ђурђу Кратовцу, Јовану, Прохору, Гаврилу и Јовану Сарандапорском, која су четворица живела пре Немање, и Петру Коришком.

Биографијски и литерарна грађа која се налази у овој струци књижевности за историју нашу. Средњевековни поглед.

27. Како је важна ова струка старе црквене књижевности види се по томе, што из ње, у животима светаца као што су Јов. Рилски (Бугарин), св. Сава, Петар Коришки и Ђурђе Кратовац, видимо слике људи из два три века, из којих сазнајемо како се међу ондашњим образованим друштвом мислило и осећало — а то нам помаже, да можемо довољно верно обележити, како стоји ондашњи ток просвете и духовног живота спрам данашњега. Ценећи само оно за угодно Богу што се радило у искључноме религијозном правцу — забацивали су све остало на страну, и сва је тежња била уго-

[1] Црквена година почиње 1. Септембра.

дити Богу. Овај посао пак мислили су да се најболе врши, нё служећи човечанству, законима људске друштвености и природе, него црквено-богословској искључности, уједињености, за коју су мислили да чува од зала, искушења и грехова, — уздржању од свега земаљскога, еда би се достајали раја, и вечитоме читању молитава и текстова св. писма. Као средиште читава њихова гледања на свет, које је с те тачке полазило, јесте ова реченица: свêта су два, један кратковечни, овај на земљи, и други вечити, онај на небу. На вечитом свету добри иду у рај, а зли у пакао; рајем се награђују хришћанске врлине. Боље је дакле, изводили су они, мучити се кратког овог века, па уживати онамо рај вечити, него за уживање и усладу у гресима овде на земљи за мало, изгубити онај дуготрајни живот. Што је овим погледом било проникнуто цело друштво — с тога се и сасредсређавао у црквеном животу сав остали живот, и државни и друштвени, и с тога су се у извршивању ове једне радње утапале све друге тежње и покрети, те је живот добијао веома једностран тип.

Него и ако Јована Рилског и Петра Коришког видимо да служе потпуно овоме искључном правцу онога века — налазимо у животу св. Саве са служењем цркви и вери састављен и други рад у истом данашњем смислу. Он је био највећи књижевник овога периода и најзнаменитији духовни радник, прави просветилац.

т. ј. основалац просвете српске. Још као млад заволевши књигу, крадом остави очин краљевски двор и отиде у Св. Гору, те се закалуђери. Ту је с оцем основао Хиландар, за који смо мало пре рекли какав значај заузима у српској старој просвети. Израдивши Србима, у патријарха и цара грчког, самосталну црквену управу, он је подигао дванаест архијепископија по српским земљама, поставио ваљане духовнике, често сазивао духовне и народне саборе, те поучавао и обавештавао живом речју, и старао се, и дан и ноћ неуморно, о просвети и о духовном унапређењу народа свог. Тако је написао три типика манастирима, старао се да буде доста књига (чему је Хиландар нарочито служио као средиште најглавнијих преводника и преписивача), да се наук не запусти и да се добро познају и врше црквени закони. Поред ових духовних брига доспевао је он и да краљеве српске послужи као политички радник, било да стишава унутрашње распре, било да их са суседима мири. Свим тим послом он је набавио здрав темељ развитка и унутрашње моћи делу Немањину, који бејаше ујединио српске дотле растурене земље. И за дуго времена ишло је напред дело Немањино и Савино упоредо једно с другим, докле није навала турска учинила крај српском и књижевном и државном животу[1]. Из тих неколико речи види

---

[1] Св. Сава родио се 1169; отишао је у Св. Гору те се закалуђерио 1186; основао Хиландар 1199; вратио се у

се величина и огромност Савина рада, а последица̂ му није нестало ни дан данашњи.

Да имамо и више животописа старих књижевника наших, још би нам се боље расветлило оно време. Од користи би нам било да знамо начин учења, опсег знања ондашњег. Али оскудица свакиx и најоскуднијих бележака, које би на то питање одговарале, чини те нам је то немогућно. Из разлога које у почетку овога чланка наведосмо, нико се није ни хвалио својим послом на књижевности, нити се и о коме другом спомиње ишта што би се живота тицало. На многим рукописима нигде не стоји забележено ко их је писао, а на којима и стоји, забележено је најоскуднијим начином у з а п и с у на дну листа и на крају књиге, једино приклињући друге да се моле Богу за његову душу. То се чинило из прекомерне смерности и унижавања себе, што обележисмо као главни знак оновремене образованости, а писање књига сматрало се као богоугодан труд на корист и на унапређење вере. Отуда историји књижевности тако сиромашна грађа у овом перијоду.

Висина српске богословске учености у средњем веку.

На завршетку црквене књижевности старога перијода да поменемо како Србија XIII, XIV и XV века беше толико напредна у овој струци књижевности,

Србију с телом очевим а с намером да мири завађену браћу, 1203; посвећен је за архиепископа 1221; венчао је на краљевство краља Стеф. Првовенчаног 1222, а Радослава 1228; а умрьо у Трнову 1237. Тело му се чувало у ман. Милешеви до 1595. Те године га Синан паша донесе и спали код Београда.

да је и другима могла давати учитеље. Пошто се Русија опрости монголске поплаве (1237—1462.) почеше се из Србије и Бугарске тамо носити многе црквене књиге, почеше њи попови, писци, ученици и певци. По радњи овој сачувала су се до данас сјајна имена неколико Срба. Такав је био Кипријан, који је био митрополит у Кијеву. Отишао је у Русију 1378, а умрьо 1406. Руски историци не веле за њ ни мање ни више но да је он први на ново подигао замрлу просвету у Русији. Дошав у Русију донео је мноштво црквених књига, а и сам је писао и преводио; скупио је описе сабора у Русији, написао многе животе руским свецима, скупљао законе и писао некакав летопис руски. За Кипријаном се помиње славни Пахомије логотет, који је отишао у Русију 1460. Он је по заповести новгородскога архијепископа написао многе црквене законе и животе руских светаца. За Пахомијем долази јеромонах Исаија Светогорац, који је отишао у Русију 1517, а 1519 се вратио у домовину те понео књига. За њега помињу руски писци, да је по заповести српског митрополита Теодосија 1471-ве превео с грчког дело Дионисија Ареопагита **„О црькквєномь свєщєноначєлии“**, у ком у предговору вели, да је превео и многа друга дела. — Било је оваких људи и више, за које нам се спомен није сачувао.

II. Стара светска књижевност.

Карактеристика главнога правца у старој светској књижевности.

28. У светској књижевности овога периода и опет не можемо очекивати оно што се налази у светској књижев-

ности по савременом схватању те речи. Не ће ту бити дела, у којима ће се у свестраним правцима огледати живот народни, нити ће се у њима у потпуној слободи и у шаренилу свом преливати свеколике мисли у свима својим правцима, у којима су живеле и бориле се у савременом ондашњем друштву српском. И на овом пољу књижевност остаје једнолика и укочена — и онако исто удаљена од народа, његових потреба, ту́га̂ и невоља као што је видимо иначе. Искључну једностраност, духовни рад једино на религијозном правцу, карактеристику читавога периода — налазимо и овде као и пређе, јер су дела и ове струке, с врло малим изузетком, постала махом уз црквену књижевност и зарад ње. Правац овај у српској књижевности долази од таког истог правца савремене византијске и не мало целе јевропске књижевности. Наше народне особине нису могле добити никаква уплива на ток и правац књижевности — јер она сама ничим не даваше прилике тим особинама да се на светло покажу. С тога се и на овој страни, где би требало да је било додира с чисто народним особинама, књижевност развијаше без уплива на народно мишљење и образовање, у кругу једне ограђене класе људи. Сами они угледи, које су у том периоду наши књижевници пред собом имали, били су последњи ступањ пропасти византијске просвете, и нису могли нашу књижевност задахнути ничим крепким ни

животворним. Угледи ови лишени су били како сваког правог знања тако и критичности, и данашња их наука назива простим компилацијама. С тога се ничему особитом ни овде надати немамо. Али је ово рâд најважнији од све оријиналне радње. Јер што овде има, све су махом првине писменога рада појединих књижевника, — докле у црквеној књижевности поред самих преписа и превода у обредној црквеној и у богословској књижевности, имамо само у службама Срба светаца нешто оријиналне радње. С тога нам ова струка даје ипак највише историјске грађе, по којој можемо најпоузданије познати стање образованости нашег народа у оно време.

Подела старе светске књижевности.

Прегледање овога одсека поделићемо на поједине делове. Тако нам долази најпре историјска књижевност, у којој ћемо прво разгледати животе (бијографије), па онда летописе, међу које ћемо уврстити и дело последњег деспота Ђурђа Бранковића. За тим ћемо говорити о грађи за историју, која нам се из оних времена сачувала у споменицима законодавства, међу којима долази на првом месту Законик цара Стефана Душана, и у различитим старим писмима српским и хрватским писаним овог перијода. На послетку ћемо у додатку разгледати књижевност зборника (смесу), у којој долазе различити комади од забавног, светског или богомилско-јеретичког књижевног рада.

29. Што у старој српској књижевности има доста бијографија или живота — знак је крепког и живахног народног осећања, јер обиље животописа државних људи није било врлина савремених књижевности у осталих народа. Јест истина да су ови наши животописи писани често као допуна служби светачкој, али и само прослављање народних људи преко уписивања међу свеце потврђује ону нашу мисао. Хиландарска учена средина нарочито се бринула за то, и збирка живота српских краљева и архијепископа основана Данилом, а настављана после, сведочи нам, како се о томе водила нарочита брига, и како је историјографија у виду животописа појединих владалаца и црквених старешина, ма и зарад свог искључног правца, била уведена као нарочит посао. Са свим је друго питање о књижевној историчкој вредности ових споменика. Са стране књижевности, ту има свако дело ове струке своју вредност; али у ову струку припадају наша највештије писана дела, која често показују стилистичку вештину поштовања достојну за оно време. Иначе се и на њих простиру све мане, које смо спомињали као мане читавог овог перијода са свима његовим делима без разлике. Што се тиче историчке вредности, и она има своје слабе стране. Животописи ови махом највише говоре о побожном животу онога о коме је реч, уздишући и славећи његова богоугодна дела. Многи су далеко више бого-

Стара биографијска књижевност.

словска похвална беседа него ли животопис како га ми данас разумевамо. У свакоме ваља разликовати историјску и црквено-похвалну стихију, од којих редовно претеже час једна, час друга. Време догађаја у њима је врло рђаво обележено. Тако на прилику сам архијепископ Данило казује који пут и дан недељни и месечни, и сахат дана у који је преминуо који владалац или архијепископ, али не казује године, које се то десило. Него они, поред свих тих недостатака, имају опет знатну вредност за историју.

У овој струци књижевности отвора врсту радника свети Сава животописом свога оца Стевана Немање. Истим таким делом о животу оца свога јавља се и брат Савин краљ Стефан Првовенчани. А и ученик Савин Доментијан писао је живот Немањин. Први дакле владалац наш био је тако срећан, да стече три животописца, и међу њима да буду двојица синови његови! Трећи животописац Немањин Доментијан, ученик Савин, био је животописац и својега учитеља. Живот Немањин писао је он служећи се делима обојице својих претходника, а радио га је око 1264 у Хиландару. За сва четири ова дела, а нарочито за дело Доментијаново, једногласан је суд свију досадашњих испиталаца, да по свему заузимају прво место у српској књижевности и да су накит читаве старе словенске књижевности. Она су и послужила за

углед свима потоњим делима и стекла XIII веку најбољи глас пред књижевном критиком.

После ових живота долазе по вредности књижевној много слабији Данилови Животи краљева и архијепископа српских[1], међу којима има највише Даниловых, а настављали су их и други после смрти његове.[2] У овом делу често јако отимају мах богословска размишљања, и има јаких погрешака против историчке логичности и критичности. Осим Даниловых ученика писао је живот цара Стефана и патријарах Пајсије, а на сву прилику и још неко, а тако имамо у једном београдском рукопису од других руку животе Драгутина и Милутина, и живот Стефана Дечанског од Григорија Цамблака штампан у Гласнику XI (и у Аркиву IV). Од мало пре поменутога Пајсија имамо споменути и живот цара Уроша (Гласник XXII). Све докази, како је ова грана књижевне радње била омиљена међу старим српским писцима.

Несрећни кнез Лазар одмах је још у оно време привукао на се пажњу и поштовање српских писаца. То сведочи чланак „Похвала кнезу Лазару“ у Гласнику XIII, знатан по литерар-

---

[1] То им је право име, а преписивачи су их назвали родословом или цароставником, под којим је именом изнајпре познато ово дело.

[2] Он је умрьо 1338, а његово дело описује краљеве и архијепископе од 1224—1375 год.

ној вештини којом је написан. Осим тога има саставак о кнезу Лазару у Гласнику XI, који је објавио А. Вукомановић, и у Гласнику XXII. — Писац граматике Костантин Костенски (иначе Костантин философ) написа живот Лазарева сина, деспота Стефана Високога. У србљацима се налазе још животи деспота Стефана Ђурђевића и жене му Анђелине и њихових синова, архијепископа Максима и деспота Јована. За ове последње бијографе врло лепо примећује В. Јагић,[1] како су, похваљујући с великим бомбастом поједине примере побожних људи из владалачкога колена, једнако ћутали о јадима и невољама свога народа, о којима је далеко лепше умела говорити народна поезија него сва њихова ученост.

Рукописи, редакције и издања ове струке књижевности.

Још ћемо штогод овде рећи о рукописима, редакцијама и издањима ове струке књижевних споменика. Живот Немањин од светога Саве и краља Ст. Првовенчанога издао је П. Ј. Шафарик у Прагу 1851, први по рукопису преписаноме 1619 у студеничкој испосници, а други по рукопису из друге половине XIV или XV века, писану на Св. Гори, који је сад у библијотеци парискої. Дело Доментијаново налази се у рукописима тројако. Једно је право Доментијаново, и у њему је живот Симеуна (Немање) и Саве, а друго је од Доментијанова дела прерађено у XIV веку, и у том другом има само Живот св. Саве. У рукопису одеске универзитетске библијотеке по

[1] V. Jagić Historija književnosti. I. Zagreb 1867. стр. 190.

коме је у Гласнику XXVIII штампан Живот деспота Стефана Високог, налази се и трећа редакција тога дела Доментијанова, у којој је очевидно скраћена она друга. Може бити да ће бити така иста редакција која се спомиње у опису рукописа Ундољскога у „приложенію“ на стр. 7 под бр. 1254. Прво Доментијаново дело штампао је Ђ. Даничић у Београду 1865, другу му редакцију пре тога 1860. Да се ово дело у средњем веку врло много читало по свима земљама православних Словена, сведочи и то, што му се до сад већ нађоше три редакције у преписима, а осим тога и што га има готово свака већа библиотека међу својим рукописима. Данилове Животе краљева и архијепископа српских штампао је Даничић 1866 по три рукописа, од којих су два у патријаршијској библиотеци у Карловцима а трећи је у Лавову. Цамблаков живот краља Стефана Дечанског штампао је најпре Ив. Кукуљевић Сакцински у Аркиву IV али рђаво, а боље др. Ј. Шафарик у Гласнику XI. Деспот Ђ. Бранковић помиње у својој историји живот цара Стефана Душана, који се слаже с оним штампаним у Даничића међу животима Даниловим, а назива га по имену Григорија игумана Дечанског, које је Цамблак. Није ли и Цамблак био један од настављача Данилових? Константинов живот деспота Стефана штампао је А. Попов у Изборнику московском 1869 и др. Ј. Шафарик у Гласнику XXII. Живот цара Уроша Пајсијев штампао је Иларијон Руварац у Гласнику XXVIII. Живот архијепископа Максима штампао је осим Србљака и А. Вукомановић у Гласнику XI.

30. Иза живота или бијографија старе наше књижевности о којима сад говорисмо, долазе нам на ред **летописи**, који су двоструки, опширнији или краћи. **Опширнији** се зову **хронике**, и у њима се може више што наћи осим голог побрајања догађаја, којим се одликују **краћи летописи** или **анали**. Ови последњи су само сухопарно побрајање догађаја, кад се и које године који догодио.

Стари српски летописи.

Извор овим летописима исто нам тако треба тражити у византијској књижевности као и свима књижевним облицима који се налазе у нашој старој књижевности. И доиста први почетак њихов, који се јавио још за време цветања словенске књижевности у Бугарској у преводу летописа Јована Антијохијскога Малале, за који поуздано знамо да је извршен на заповест бугарскога цара Симеона, сведочи нам ово. Има знака, да су и други летописци тако рано превођени, а познијих преписа, које српских, које руских, које бугарских, налази се (у колико су до сад те ствари могле бити испитане) од грчких летописаца Јована Антијохијскога Малале, Георгија монаха и Георгија грешника (Амартола), Јована Зонара и Константина Манасије. Али се при томе нису уставили словенски летописци. Прва промена коју су увели била је, да су причање о странској историји, која се у грчким летописима налазила, попунили хронолошким причањем о домаћој сло-

венској историји. А после су, које из домаћих редакција које из ових превода, састављали сасвим нове хронографе.[1] За попуњење грчких летописаца домаћим догађајима послужише се словенски летописци својим домаћим изворима, међу којима на првом месту долазе животи, о којима смо мало пре говорили. Осим живота извором су летописцима биле приче или предања и оно што су разни преписивачи сваки у своме животу преживели. Кад се један пут прибрало довољно таке грађе, онда је потоњим преписивачима лако било из готових летописа састављати нове компилације и непрестано их попуњати.

Друго је питање, какве су литерарне вредности ови летописи и какве су користи за историју. Летописи се налазе у средњем веку у свију народа, и они су у то време заменици данашње историје света, и управо први неразвијен почетак њен. Отуда је, што се они тако често налазе у нашим рукописима, јер су попуњали једну потребу, која је увек жива била. Али су они у једно на тако ниском ступњу књижевнога савршенства, да данас с те стране никакве цене немају — они су најгора струка старинске књижевности. О самим угледницима грчким који су на словенски превођени (као што су Јован Антијохијски Малала и Георгије грешник с имењацима) и којих су дела поставила темељ словенској књижевности ове струке, изриче страшан суд сувремена

[1] Fr. Rački, Rad XIII. 220.

историја књижевности[1], бацајући дела њихова на најниже ступње књижевних производа. Ништа боље не можемо ни ми изрећи о нашим словенским компилаторима и прерадиоцима. Српски летописци, бележећи и којекакве беспослице, зауставља ју се ретко кад код најважнијих догађаја, као што је бој Косовски, а овамо силом извијају, како би се доказало да је Немања произашао од колена грчких и римских царева — и потпуно осведочавају низак ступањ правога знања и развитости.

Што се тиче вредности њихове за историју, она се, и ако с пажњом, још највише може користити њима за то, што су они једини бележник догађаја који на своме дому налазимо. Многим догађајима сачува се спомен једино у летописима — и они су, какви су такви су, били једина наука историјска монасима и писменим људима нашим све до овога века. Много пута могу и они потврдити или помоћи да се потврди штогод, што се у историји нађе, па доказивања треба. Осим „Гласника,“ у коме је више летописа штампано, главно је издање летописâ Шафариково, штампано у Прагу (у књизи Památky drevního písemnictví Jihoslovanuv) 1851 године.

Рукописи и издања старих летописа.

Најновија истраживања у историји старе словенске књижевности казују, како се хронографија најпре одомаћила и

[1] Упор. Griechenland. Sepatausgabe aus der allgemeiner Enciklopädie der Wissenschaften und Künste von Ersch und Gruber. VIII B. Leipzig 1870.

развила у јужноме Словенству, и да је одатле већином прешла у Русију. Зна се пак, како је још за владе Симеонове у Бугарској преведен Малала. До сад се не зна за српски препис тога летописца, али је наше учено друштво добило простран опис једнога летописа, који се налази у приватним рукама у Пећи, у коме долази уплетена Александрида. Ми мислимо да ће то бити на сваки начин Малала. Нема сумње да у целој овој радњи припада на Србе знатан део, у колико се у опште држи, да се радња на хронографима више развила од XIV века — али по мраморном ћутању наших извора не можемо ништа поуздано потврдити.

Колико ми данас летописе наше по старини познајемо, најстарији ће бити они у Светој Гори, које спомиње Аврамовић. Налазе се у Хиландару и у манастиру св. Павла. Хиландарски је летопис писан на читавом листу (in folio), и то је преведена с грчког хроника Георгија грешнога инока, и у њему су догађаји до грчког цара Костантина. На томе хиландарском експлару нема године, а на ономе из ман. св. Павла стоји да је писан за кнеза Лазара, дакле при крају XIV века. С њима у један ред иде и онај који спомиње П. Ј. Шафарик по Калајдовићу а налази се у синодској библиотеци у Русији, писан у Хиландару 1386, као што му запис сведочи. Па и тај је Георгија грешнога инока. После ових светогорских летописа долази старином прво Копривнички од 1453, и Карловачки од 1503 год., за који пок. П. Ј. Шафарик мисли да је труд архијепископа Максима. Превод летописа Зонарина налази се у патријаршијској библиотеци у Карловцима. Опшир-

ним летописима може се додати летопис Трошки писан прошлога века (1781) по оригиналу писану XVI века (1526), штампан у Гласнику V. Осим ових краћих летописа налази се много по рукописима XVI и XVII века, и већ их има доста на свет изданих. У горе поменутом издању свом П. J. Шафарик je примером показао како треба штампати летописе. Он je узео записке десет летописаца, два пространија (Копривничкога од 1453 и Карловачкога од 1503) и осам краћих (Сеченичкога од 1501, Рачкога од 1671, Давидовићева од 1554, Магарашевићева 1699, Врхобрезничкога од 1650, Ковиљскога од 1672, Сент-Андрејскога од 1700 и Хиландарскога од 1552), те je, узевши за основу најбољи, осталима празнине и погрешке попуњао, и из осам рукописа критички jедну целину саставио. Тако ће се jедан пут морати извршити главно критичко издање свију летописа — кад се, колико je могуће, сва грађа на свет изнесе; а од Шафарикова издања до сад већ je много градива обjављено, за које он никако ни знао није. Како je ово питање наше књижевности заједничко с истим таким питањем руске књижевности, то се о томе и тамо доста радило. Вредна су спомена најновија дела А. Попова „Обзоръ хронографовъ русской редакцій Москва“ I. 1866 II 1869 и „Изборникъ славянскихъ и русскихъ сочиненій и статей внесенныхъ въ хронографы русской редакцій“ Москва 1869[1].

У најпоследње доба, као што ћемо видети из историје деспота Ђ. Бранковића, летопис се претвара у опширнију хронографску исто-

[1] Види о тим делима расправу дра Фр. Рачкога у Radu XIII 213.

рију, у којој се почињу наводити поред домаћих и страни писци. Може се рећи, да га у том стању прекида и време новије књижевности, изискујући с другим идејама и друго гледиште.

Одломци остале историјске књижевности. Хроника деспота Ђ. Бранковића.

31. Као што су наши летописи заменик и средиште ондашње историјске књижевности, тако се око њих нижу, или из њих и из животописа развијају и друга историјска дела. Ако она и нису доспела до потпунога књижевног развитка, него су се на ниском ступњу зауставила — опет ћемо их овде споменути.

У поједине историјске чланке, који се баве о поједином историјском лицу и догађају долазила би и „Похвала кнезу Лазару“ (Гласник XIII), коју помињасмо говорећи о животописима кнеза Лазара, и која по намени својој управо припада међу панегиричку црквену књижевност. У предговору к словенском преводу Дионисија Ареопагита писао је монах Исаија (онај исти који је отишао у Русију) о пропасти краља Вукашина на Марици. У Хиландару се налази рукопис Стефана Светогорца, у коме је „Повѣсть о св. Горѣ“ из XV века[1]. Тако се налази у једном рукопису и прича о узећу Цариграда. Кад се боље испитају стари рукописи, наћи ће се оваких ствари и још више.

Као последњу знатну хронику ваља сматрати „Хронику деспота Ђурђа Бранковића,“

[1] Арх. Леонида Хиландар 126,

која се често историјом назива. Ово је последња самостално прикупљана хроника српска у старинском смислу. Она заједно с последњим радним чланом старинске владалачко-властеоске династије завршује, управо рећи, целу ову периоду књижевности, и вреди да о њој више прозборимо.[1] Сам деспот Ђ. Бранковић зове свој рад „словено-српском хроником", и писао га је у аустријском затвору у Егру[2] на крају претпрошлог и у почетку прошлог века. Што се тиче садржине, и деспот почиње заједно са свима осталим хроничарима од створења света, за тим говори о седам васељенских сабора, о Словенима, па прелази на историју српску. Извори су његови осим домаћих ранијих летописаца и живописа и страски историци: Мавроурбин, Лаоник, Бонфинија и Иштванфија. Из упоређених места деспотове хронике са Даниловим животима види се, да је он, употребљујући овога последњега, свуда узимао саму причу, а одбацивао религиозна разматрања. Иначе не може се овоме послу деспотову, бар по одломку који је нама познат, приписати никаква стилистичка вештина, у којој он, шта више, стоји много ниже старих средњевековних писаца српских. Са стране кри-

[1] Што сад оволико и овако можемо казати захвални смо чланку Иларијона монаха у Срб. Летопису књ. 111.

[2] Затворен у Бечу 1689, провео је несрећни деспот као заточеник све до 1711 године, па га је тако и смрт затекла. О његову заточеничком животу у Егри види Гласник XXVIII.

тичности немамо података довољних за суђење, али изгледа да је деспот и овде само прикупљао оно што се налазило у летописцима, животописцима и поменутим странским историцима, те је тако старој хроници дао само мало друкчији и пространији облик. Дело његово још није штампом на свет издано.

Орађинал деспотов налази се у патријаршијској библијотеци у Карловцима, у којој се чувају и два преписа. Један је од тих преписа израдио неко непознат у почетку прошлог века, а други је израдио студенички игуман Костантин 1742—1748. Први је веран деспотову рукопису, и писан је језиком српско-словенским, други је обрнут на руско-словенски. И у манастиру Крушедолу налази се један прерађен препис. У манастиру Врднику има један извод, на ком је потписано да га је радио у Будиму ђак Вељко Поповић Кратовац 1704. За тај извод држи И. Руварац на поменутом месту да је изведен из деспотове хронике, и у том случају он сведочи да је та хроника писана пре 1704. И П. Јулинац и Јов. Рајић, употребили су ову хронику и управо је са свим исцрпли, што се нарочито за последњега казати може.

32. Колико смо се при историјској до сад разматраној књижевности с правом могли жалити на оскудност њену, ради које, ван извесних извештаја о догађајима и политичним људима, ништа друго о самом животу, друштвеном и државном стању и образованости народној сазнати не можемо — толико нас оби-

Књижевност црквенога законодавства.

лато награђује струка светске књижевности, која нам се као сведок оновременог државног и друштвеног живота јавља у законодавству. И ако споменика мало имамо, и ако нам се ни они нису како ваља сачували, опет нам и ово мало што има доста уме казати за поменуте гране народнога живота. Али ћемо и у овој струци спрам често помињатог општег карактера читавога перијода, наћи црквено и светско законодавство, па ћемо и говорити најпре о првом, па после о другом.

У црквеном законодавству јављају се споменици каноничкога или црквеног права, које је имало посла и са грађанским животом. Оно је поглавито говорило о свима многостручним огранцима и одношајима црквене хијерархије и администрације, о јересима, о хришћанском владању, о браку, итд. Пра́во ово створило се из разних наређења постављених од стране апостола̂, светих отаца и црквених сабора, те из државних наређења која се тичу цркве, па је после покупљено у зборнике који су називани или грчким именом номоканонима или словенски: законицима и крмчајом књигом. Таких се зборника налази више. Они су се највише држали грчкога писца Матије Властара Солуњанина — од којега Шафарик помиње неколико преписа. Најстарији је номоканон за који знамо био онај архијепископа из Будимља Теофила писан 1251 год. из архиѥпискоуплихь т. ј. св. Саве књига. За њ знамо

по препису у коме је запис Теофилов исписан.[1] За овим долази Иловачки, писан у цркви тога имена негде у Зети за владике зетскога Неофита 1262 год., који је сад у библиотеци југословенске академије у Загребу. Томе најближи по старини јесте номоканон рашкога владике Григорија II., од 1305, преписан из књига светога Саве, као што запис сведочи[2]. Ко је ово дело превео, да ли св. Сава, као што по једном месту његова животописа излази[3], и је ли у ова два рукописа Властаров зборник, или је тај касније неко превео — питања су на која сад одговорити не можемо јер још расправљена нису.

Али осим општих црквених законика долазе још посебни законици, који се зову типици или устави, и у којима се одређује ред чиновања у цркви или живљења по манастирима. Велики организатор и основалац српске цркве св. Сава учинио је и овде почетке. Од њега имамо три типика: ораховички или карејски, хиландарски, и студенички. Ораховички, намењен хиландарској ћелији у светогорским Карејама, писан је 1199, хиландарски одмах после смрти Немањине, а студенички након тога. Они су нам књижевни споменици

[1] Види Срб. Далм. Магаз. 1866 стр. 184, опис арх. Нић. Дучића.

[2] Ундољ. рукописи стр. 31. бр. 25. где је цео знаменити запис исписан. Овај и Теофилов запис врло се слажу.

[3] Доментијанов живот св. Симеуна и св. Саве издао Ђ. Даничић 1865 у Београду 227 стр.

неумрлог рада првог основача српске просвете, који је за цело много више урадио него што ми данас можемо споменицима посведочити. Иза ових Савиних дела вредан је спомена рукопис српског архијепископа Никодима, писан 1319 године, на кожи, који је у народној библијотеци у Београду[1]. У њему је **Тνпнкь ıєроусалнмьскын светаго Савын поустннєжнтелꙗ**, за који Никодим каже да га је он сам с јелинског превео.

О студеничком Савином типику знамо само по ономе што је П. Ј. Шафарик штампао из њега у својим Serbische Lesekörner 1833 год. О Хиландарскоме јавио је свету Д. Аврамовић у својим књигама „Света Гора“ и „Описаніє древностій у Св. Гори“; штампан је најпре у Гласнику XX по једном, па у Гласнику XXIV по другом препису. И ако је овај други препис бољи од првога — ниједан не задовољава захтевању филолошке критике. Ораховички је објавио П. Ј. Шафарик у истој поменутој својој књизи, за тим је штампан у Голубици II. 1840 по рђаву препису од Л. Мушицкога окренутом на руски. Добро издање дао је Ђ. Даничић у Književniku I од 1866. — Од номоканона налазе се неколики рукописи и по београдским библиотекама, а филолошког издања нема још никаква.

33. Што се тиче државнога законодавства српског и хрватског у старо време, јавља нам се као најглавнији споменик Законик Душанов и законодавни споменици далматинских општина. За што из

Књижевност државнога законодавства.

[1] Описао га је Ђ. Даничић у Гласнику XI.

српске државе покрај законика и писама нема никаквих других формалних правних споменика није још испитано. Из краљевина Хрватске и Славоније, из свију далматинских општина, а нарочито из Дубровника за то нема формалних законских споменика на српском или хрватском језику, што су те покрајине припале католичкој цркви, па се сва радња државна, с малим изузецима, радила на општем јевропском књижевном и црквеном латинском језику. Изузеци у овој струци у Далмацији управо се јављају у оним крајевима Далмације, где се, у наточ усиљавању папа и непријатеља словенског језика, задржала словенска литургија са глагољским словима. У законицима далматинских општина сачувана је знаменита грађа за средњевековну историју образованости нашег народа на западним крајевима. Тако се зна за Винодолски законик да је скупљен (т. ј. из обичајних и у старије време утврђених законика) још год. 1280, те је по томе најстарији и врло драгоцен споменик нашега народног друштвеног живота још у XIII веку. Статут крчки писан је 1388 год. дакле тек једну годину пре косовскога боја. Статут пољички поновљен је 1460, а по постању је старији. Па не само да су се у овим крајевима грађанске ствари радиле народним језиком и буквицом, него се зна и за наредбе каптола сењскога (од г. 1380) и бискупије модрушке (од г. 1589) објављиване истим таким начином.

Закоиик цара Стефана Душана.

На источној страни нашега народа, међу Србима, споменусмо како је најважнији Законик Душанов. Као што је једнога века са поменутим горњо-далматинским споменицима и као што је с њима заједно споменик једнога истог народа, тако је с њима и једнога постанка. И у њему су покупљени пређе утврђени закони (као што се два три пута у самим његовим чланцима поименце помињу закони краља Милутина, о којима ми данас ништа више и не знамо), и у њему су писаним законом освештана обичајна права, или постављени са свим нови чланци. Само што је на законе далматинских општина имала уплива Италија и уређење градова и општина по њојзи, а овамо је у свему за углед служила православна Византија. У томе се уједно виде и извори старинских споменика правнога живота нашег.

Али Душанов законик није само прост споменик српскога права, он је уједно сведок наше највеће државне моћи у оно време, и због тога нам је драгоценији него што би обично био, јер он показује правно и друштвено стање ондашње државе српске. Душан га је узаконио на две скупштине српске властеле и српскога духовништва, 1349 и 1354 године. Као што смо и мало пре рекли, у њему се више него и у каквом другом споменику онога времена огледа државно стање, државни ред и живот, макар да га не познајемо у оном облику и пространству, у коме

је изашао из зборнице Душанове. С тога што је законик овај споменик таке врсте и из времена тако славног, он је и познат и изучаван далеко више него остали споменици. — Врло се често покрај Душанова законика налазе и закони Јустинијанови, који су за цело ма колико имали уплива на законодавство српско — о чему ми сад са недостатка посебних студија не знамо много казати. У посебним питањима служили су се судови и црквеним законима.

Рукописи и издања законодавне књижевности.

Што се тиче рукописа Душанова законика њих има више — и разликују се по редакцији на потпуније и краће, првобитне и растумачене. Пок. П. Шафарик је имао тих рукописа девет, и он им је ту разредбу дао. Него се до сад ниједан рукопис није нашао сам за се, већ су сви нађени поред номоканона, поред закона цара Јустинијана као дадатак, те је за то прилика да ми још не познајемо правога законика, онаква какав је угледао света на скупштини Душановој, него да су ово све што ми сад знамо само исписи и изводи калуђерски који су их за своју потребу изводили. Први пут је законик штампао Јов. Рајић у тому IV стр. 242 своје „Исторіє славянскихъ народовъ“, по том Ђ. Магарашевић у „Срб. Летопису“ 1828 књ. 3 и 4-та. Главно издање је према девет рукописа што их је познавао, израдио П. Јос. Шафарик у Прагу 1851 у својим „Југословенским достопаметностима“ (Památky) које је Миклошић прештампао 1856. Јов. Ђорђевић је такође издао један рукопис у Срб. Летопису 1859 књ. I. Писац ове књиге је год. 1870 издао један рукопис београдске народне библи-

јотеке упоредно са Шафариковим издањем. У предговору тог издања с објашњењима налази се побележено и шта је где до сад писано о овоме споменику српском.

Далматински законици штампани су у Аркиву и Колу, а разни поједини чланци о томе растурени су којекуда по часописима. О статуту пољичком има чланак П. Ј. Шафариков штампан у Гласнику VIII, преведен из Часописа Музеја чешког. У кратко а опширније него овде, као и о многом другом којечему о чему ми овде говорисмо, може се наћи у Јагићевој Historiji hrvatske i srbske književnosti. Zagreb 1867.

Старинска писма као грађа за књижевност и историју.

34. Него поред формалних законских споменика, као што их ми назвасмо, има у нас управо рећи обиље правних споменика, које се по срећи из дана у дан све више множи. То су стара писма или листине, у којима се често налазе права законска наређења и одредбе, доста пута врло опширне, или ако то и не, оно увек примена писаних закона или правних обичаја, која нам вреди онолико исто ако не и више. Та стара писма, писана ћирилицом, глагољицом и латиницом, на свему пространству српских и хрватских земаља, писана су зарад приватних и државних, правних или друштвених потреба. Она показују суврeмени им начин писања и исказивања мисли, сведоче у правилности, логичности, углађености или грубоћи свога стила колико је усавршана била писменост, колико је висока била књижевна образованост писаца иза којих су нам остала. Осим историје и изучења суврeменога им

права, она су понајчистији и понајбистрији извори за историју и генеалогију краљева и властеле, за стару топографију и за утврђење историјске хронологије.

Покрај ових знаменитости њихових долази им знаменитост за српски језик и његову историју, у чему се она особито срећно надмећу са свима осталим споменицима старине наше. Она су најнароднији и најоригиналнији писмени споменици, за то што писац који је њих писао није могао пред собом имати ништа (као што је увек имао преписивач књижевничких и црквених дела), него је морао по своме знању и по својој памети писати, те отуд нам ово и јесу добри споменици за оцењивање ондашњега знања. Као што у оно време није било ни уредних школа ни уредних граматика, то се без особите и велике практичке студије дугим читањем црквених књига није могао друкчије научити словенски књижевни језик којим се онда писало. За то су писари знали словенски како који, и за то су сви, од првог до последњег, који више који мање писали српски свуда где нису умели словенски, тако да је писмо често испадало савршено српски. Из истог узрока и тако исто је прошао и стари исторички правопис словенски. Али баш ове за данашњу науку о српском језику срећне прилике и јесу сачувале највише споменика о народноме језику из тако удаљеног времена, од чега је нарочито врло велика корист за историју језика нашег.

Ради бољега прегледа у науци, деле се наша стара писма по постојбини. Деоба та, према ондашњем поцепаном провинцијалном животу, нарочито се оправдава стилом и језиком. Писма из Србије с приморјем (као што је у старо време била) највише су подлегла упливу старинскога српско-словенског језика и богословске форме, знак живог неговања православне цркве и већег познавања црквеног језика. Ту је дакле православно свештенство најснажније било. Писма из Босне пунија су но икоја друга свакојаке неследствености, мешања говора и језика, што је знак поцепаности која је тамо владала у црквеним одношајима, не дајући се ничему стално утврдити ни развити. Лепотом форме и чистотом језика готово са свим народнога одликују се писма писана у Дубровнику, најлепши споменици ове врсте. То показује, једно да су Дубровчани били онда најобразованији људи читавога нашег народа, а друго да католичким грађанима старога трговачког града ништа није сметао црквени језик супрот народнога. Живљи народни језик налази се и у писмима из Хрватске и горње Далмације из истога узрока.

Старина, издања и писци тих писама.

По старини су нам ова писма сачувала најстарије споменике. Писмо Кулина бана (знатно што у њему већ долази слово *ћ*) писано је 1189 год. и већ спомињасмо мало напред како је оно најстарији споменик. Друга су опет знатна што сведоче како је српски језик у XV веку стајао у

међународној части на целом истоку јевропском. Тога су века сами турски султани писали неколика писма (Дубровнику) српски. Од године 1465 има ћириловско писмо краља угарскога Матије; од 1537 кнеза Ивана Запоље. Влашке и молдавске војводе писале су своје акте за тим језиком, што су у цркви уз православље имали словенски језик као црквени. И В. Јагић у својој Historiji književnosti спомиње глагољска писма издавана од стране угарских краљева. Лако дакле може бити, да се коресподенција међу краљевином Угарском и истоком у старо време водила на српском језику.

Што се тиче издавача, ваљан је зборник издао др. Фрањо Миклошић у Бечу 1858, под насловом Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, издан трошком кнеза Михаила Обреновића. Ту је прикупљено и критички издато све што је од ове врсте по разним књигама и часописима до 1858 г. штампом на свет изашло. После тога је издало „Друштво српске словесности“ (садашње „Српско учено друштво“) две књиге „Српских споменика“ из дубровачке архиве трудом кн. Меда Пуцића (I. књ. 1858, II. 1862.) Од то доба, што се ново налази штампа се опет највише по часописима учених друштава. Глагољске листине штампао је у особитом зборнику Ив. Кукуљевић Сакцински у Загребу 1863. Писари тих силних писама били су у старо време знатни људи у држави. Логотет или логофет (по неки пут — логопет) био је у Душаново време знатан чиновник у држави, па је то остало и после Душана. Дијак (ђак) био је исте службе млађи чиновник. Долази и архидијак и велики дијак, а имала су их

и појединa властела, којима су дијаци често били доглавни људи и први саветници. Имали су их и Турци у прва времена: **Хамꙃа бега дїакь. Радоиа** Mon. serb. 507. Гледај Рјечник из књиж. старина Ђ. Даничића, **архидиакь**, **диакь**, а особито **логотеть**, где се многи помињу по имену. Стари новци, печати и натписи по црквама, манастирима, гробљима итд. спадају такође овамо — али је њихова вредност свагда већа за историју и археографију него за овај део историје књижевности.

35. Најпосле нам је на реду књижевност зборника или књижевне смесе, коју бисмо могли назвати чисто светском, кад би дела која у њу припадају била мало чешћа, или кад не би стајала на најнижем ступњу књижевнога развитка. Преко свега тога ми не можемо да не искажемо да ће ова струка књижевности заузимати најзнатније и најориђиналније место, само кад се о њој све дозна и испита о чему се сад једва слути. Јер ако хоћемо да у старој књижевности потражимо клице књижевности по данашњем схватању — ми их не ћемо нигде на другом месту наћи него у овој струци недовршених, неразвијених огледа, у којима је природа људска онога времена, и у којима је право стање ствари ондашњега умног развића налазило највише израза. Како дакле долази, којим се путем јавља у рукописима и шта има као садржину ова струка књижевности?

Замеци световне и останци јеретичке књижевности.

Зборници ако и нису били прва стаза ко-

јом се јавила ова књижевност, а оно су били први начин којим је она до нас дошла и којим се доиста могла најбоље сачувати и раширити. Зборници заузимају у старој књижевности врло важно место, јер они у она времена заступају оно што ми данас имамо у енциклопедијама, часописима и годишњацима. Кад још није било, штампе, кад се за поједине књиге давало онолико новаца за колико се данас могу добити целе библиотеке, кад правих библиотека није било, а саобраћај је сваке врсте стајао на најнижем ступњу усавршања, довише се људи да у једну књигу исписују што би год откуд дознали или прочитали — и тако посташе зборници. У њих су стари калуђери уписивали што су где, путујући од манастира до манастира и од града до града, лепо нашли у разним књигама, или што им је путник монах прочитао и показао. У први мах су они били за цело само црквенога садржаја. Са пространога ако и једноликога поља византијске богословске књижевности уписивали су тамо час беседу, час легенду, час комад катихизиса. Али се брзо позна како је згодно размаћи ове границе, па уписивати и друге ствари. Тако унутра дођоше лекови и изреке, приче побожне и обичне, чарања и бајања, комади јеретичких књига и обичаја, и разне белешке и записке. Овако су се сигурно почели састављати ови зборници нарочито онда кад због турске поплаве клону Богомилска наука у нашим зем-

љама и заборави се оштра разлика међу православљем и јереси. Иначе чисто не бисмо могли разумети, како после беседа светих отаца долази штогод са свим јеретичког постанка, што су оновремени преписивачи понајвише с потпуном простодушношћу једно поред другог писали. —

У колико је ова струка књижевности данас позната, налазимо у њој доста велику разноликост. Ми за то имамо захвалити данашњем стању науке, радујући се што се из дан у дан баш овој струци принављају све нове чињенице. Како пак у овим зборницима долазе пре свега останци старих јеретичких списа, то ћемо о њима најпре говорити, јер јеретици средњега века како у свију јевропских народа тако и у нас, заузимају знатан део у историји умнога развића народног и његове друштвености.

36. На скоро пошто је примљено хришћанство у Бугарској, појави се у њему Богомилска секта. и особита једна секта, која је колевка свима сектама које се од XI века почеше јављати на разним нарочито јужним странама западне Јевропе, и које су, потпомогнуте упливом научнога напретка, порадиле много да се почне покрет супротан папи, који је мало по мало дошао до таке снаге, да је у XV нарочито у XVI веку као реформација преобразио свет и дао данашњој образованости моћ незадржанога развитка.

У Бугарској, и у опште у јужноме Словенству, та је секта постала разним упливима. С једне стране јака привезаност к обичајима старе вере и к народним традицијама, с друге стране неутврђеност хришћанства, а с треће близина старијих секата и поколебаност вере и целог друштвеног стања у Византији — бејаху узроци који у наточ радише, да се ново уведена хришћанска вера не одржи у потпуној целини. За оно прво имамо доказа, што је и увођење самога хришћанства међу јужне Словене, бар у први мах, ишло с муком. Народ, привезан за своју народност и старину, не знадијаше шта се хоће с тим, и опираше се, држећи да хришћанство значи поробоћење византијско[1] — и доиста се све донде не могаше успети са хришћанством докле се Грци, истина након дугог оклевања, не склонише признати словенски језик, те опремити Словенима њихове апостоле. Али и тада југословенски се хришћани нађоше међу две цркве, с грчким и латинским обредом, с грчком и латинском просветом. А осим тога Јермени, монофизите, Павлићани и Масалијани, огранци манихејско-гностичке секте, не даваху јединству мира, тражећи себи следбеника међу новим обраћеницима. Расејаним овим мислима и незадовољницима стави се на чело Богомил (коме

[1] Отуда она несталност хришћанства све до словенских апостола, по којој међу јужним Словенима видимо где се час крсте а час остављају. Упореди Хиљф. Писма о ист. IV. о крштењу Бугара за време Бориса.

је пређе било име Јеремија), поп који је живео у Бугарској, и своју секту, из оних стихија на ново образовану, раширио за владе цара Петра од 927 до 968 године. Не ћемо улазити даље у ову ствар,[1] али ћемо у кратко изложити у чему се састојала наука Богомилска и чим је људе поглавито заносила. Привезавши се уз отпор старе народне вере онда новоме хришћанству, она је прво и прво пригрлила народна предања и празноверицу, те се тиме умилила староваљским незадовољницима с хришћанством. Осим тога је одрицала сву службену црквену јерархију (имајући сама врло просту). Одричући јерархију, одрицали су они и сва начела друштвеног уређења која онда бејаху у животу, учили су људе да не слушају властелу, хулили богате и корили бољаре, проглашавали за мрске Богу оне који раде цару, и наговарали кметиће да не раде својим господарима. Осуђивали су женидбу, једење меса и свега што од животиња постаје (млеко, јаја, сир), одбацивали су стари завет (осим псалама), нису поштовали иконе, нити су

[1] О њој имају у нашој књижевности две са свим посебне расправе, расправа дра Фр. Рачкога у Radu akademije jugoslovenske почињући од VII. и »Богомили« дра Б. Петрановића, штампана у особеној књизи у Задру 1867. Од руских писаца има посебна расправа од В. Левицкога под насловом »Богомильство. Болгарская ересь X—XIV вѣка. Ст. Петербургъ 1870« отштампана из »Христіанскогъ чтенія« за 1869 и 1870. Рачкога рад одликује се свестраношћу и опширношћу, у њему је потанко изложена и историја и наука ове секте.

имали цркве, држали су да је од Бога само што је добро и духовно, а све земаљско и видљиво да је од ђавола, нису веровали у крштење нити у часни крст, нити у потоње ускрснуће телеса, а од св. писма највише су штовали нови завет. Присталице ове секте појавише се у Србији много пре Немање, јер их је он после једне скупштине о р у ж ј е м искоренио, али је опет Душан установљавао законе против њих. Међу тим у Босни као да су чинили већину читавога насељења.

Наука ових јеретика ширила се средством усмене речи и књижевности — у којој су главни део чиниле апокрифске или лажне књиге. Под тим се књигама разумеју књиге непризнане црквеном влашћу за црквене, у којима су писци писали у виду празноверних прича анекдоте и гатке о животу Христа, Богородице, анђела, где су се са празноверицом народном мешала празноверна гатања лажних хришћанских прича̂, сигурно опет основаних на каквим изворима таке врсте. У тај ред иду разне гатке против злих духова (познатих под именом тресавица и нежита), против којих се по рукописима налазе приклињања. Исто се тако овамо броје молитве налик на поменута приклињања против злих духова, веровање у дванаест великих петака које се и данас није изгубило,[1] имена анђелима

[1] Гласник XXII. 90. Ту је чланак М. Ђ. Милићевића »Живот Срба сељака«, који на многим местима описује ствари, којима ако није извор Богомилска јерес, а оно их је у средњем веку највише она држала и чувала.

итд[1]. У томе су дакле Богомили стали тако рећи у непосредну свезу са старим предрасудама и гаткама народним, од којих је много морало заостати иза старинске претхришћанске вере. Свезом том они су све то и чували од сваког другог наваљивања, задобијајући себи све више земљишта, јер су међу њима морали бити и мађиници и врачари, о којима говори Душанов законик; они су морали бити и они, за које се тамо говори да су „влховством“ људе вадили из гробова и телеса им палили. По свему што о њима до сад знамо, мешао се у њих критички рацијонализам са стварима посве ниским и празноверним. Али ће требати још доста истраживања, док се боље осветли стање књижевности Богомилске у пређашњим вековима, док се доста нових извора изнађе, и док се јасније одреди свеза њихова са старим друштвеним животом српским.

Управо с овом страном у савезу биће и оне записке, које се по старим рукописима налазе о лековима и јестаственици[2]. Записке о лековима потпомагала је невоља, што се о томе у оно доба ништа није знало, па је и пуко незнање истините помоћи нехотице наводило људе на

---

[1] Опширније: В. Јагић Historija književnosti i Prilozi k historiji književnosti hrvatske i srbske; Фр. Рачкога горе споменуто дело; мој чланак „Народне умотворине и наша стара књижевност“ у Вили IV.

[2] Зоологијски комад штампао В. Јагић у Književniku II.

врацбине и гатке; али су ти лекови на сваки начин у савезу са старинским гатањем и врачањем, које је с толиком љубављу чувала ова партија старога српског друштва[1], што се очевидно познаје. Лекова тих има више по рукописима, али је око њих мало до сад урађено[2].

Кад су нам земље поплавили Турци, заборављена су верозаконска трвења. За босанске се Богомиле држи да су се највише истурчили, а осталих је нестало, што се на скоро није имало кад мислити о таким стварима.

Средњевековна белетристика и приповетке ходалице.

37. С друге стране дотакла се ова хаотична и пуна сваковрсних заметака књижевна смеса и средњевековне белетристике, а отуда и наших народних умотворина. У средњем веку су по свима јевропским књижевностима кружиле неке приповетке различитога извора, јуначког и романтичног садржаја. Њих је било и у византијској књижевности, и отуда су оне к нама дошле. Међу њима долази на прво место дело Псевдо-Калистеново[3] о Алек-

---

[1] Гласник XXII. Живот Срба сељака од М. Ђ. Милићевића о овоме, које би требало упоредити с останцима који су по рукописима сачувани.

[2] У једноме »врачабном типику« нар. библ. налази се близу четири стотине записака. Поред ствари голе врацбине, пред неким се записками спомињу имена Ипократа и Галијена.

[3] Калистен (р. око 360 † 328 пр. Х.) је био сестрић Аристотелов и пратио је Александра Великог у Индију. Он је писао нека историјска дела, те с тога му је потурен роман овај о Александру Великом, са чега се и зове Псевдо-Калистенов. Роман тај, који је више зборник народних прича о томе великом јунаку, постао је негде пре V века.

сандру Великом, роман, без којега није била ниједна књижевност средњега века, а који се налази често и у српским рукописима, сам, и уплетен у хронику Малалину, као што смо спомињали говорећи о хроникама. Не зна се кад је овај роман преведен, али преписи од њега потежу се до пред исти век у коме и сами живимо. Лако се може догодити, да је преведен заједно с најстаријим хроникама у прва времена словенске књижевности, — а како се много читао, сведочи и то, што се у рукописима налази у црквено-словенској и српској редакцији. У глагољским словенским рукописима горње Далмације налази се и прича о Тројанском рату, преведена по свој прилици с латинског, с каког дела израђена у средњем веку. И приче Хиљаду и једне ноћи допрле су у старинску приповедачку књижевност у „Слову о премудром Акиру.“ Ту налазимо шта више и саме индијске приче „Стефанит и Ихнилат“ прозване, које су преко персијског и арапског превода дошле у византијску књижевност, па су из ње преведене и у нас.[1] Приче су те узете из дела индијскога „Панчатантра“, које је постало знатно у умном

---

[1] Изван сваке је сумње, да је овим путем чувена арапска књижевност дотакла се и нас ако не својим светлим, а оно својим тамним странама. Додир овај био је не из Шпаније, одакле је арапска култура западну књижевност дотакла, него с истока, из багдадског калифата арапског — који је источним границама својим додирао Персију и преко ње Индију.

животу јевропских и азијских народа, почем се из њега превођењем и приповедањем из народа у народ и с језика на језик образоваше многе приче, познате данас као народне. Ми држимо, да су из ових превода постале бар многе од оних народних прича, којима је без сумње у тим индијским причама извор — јер монаси, којима су оне из књиге познате биле, могли су их причати по народу у она времена кад су многобројнији били и кад су разним пословима по народу путовали. Лако пак може бити и обратно, да су се књижевницима ове приче допале с тога, што су им већ изнајпре из народа познате биле, у који су усменим путем уз ратове и преко путника пресађене. Прйчâ побожних, што превођених што оријиналних, налази се чешће у разним облицима, у којима се често пропраћа калуђерски живот и незгоде његове, и којима су може бити често легенде као извор послужиле. Ту би негде имала доћи и мука блаженога Гроздија, коју читамо у препису Ђ. Даничића у Starinama II. и која носи ironични карактер.

У једном рукопису народне библиотеке у Београду налази се Живот Мухамедов. Више овамо него у историјску књижевност ићи ће Прича о боју косовском, састављена у позније доба према причама и песмама народним. Иза деспота Стевана Високога Лазаревића остало је неко слово љубави, оријинална облика,

које Даничић наштампа у Гласнику XI, а по рукописима се којекуда налази и загонетака народних. У рукописима далматинским писаним глагољицом или ћирилицом нашао је В. Јагић песама побожних, састављених још у XV веку, али противно оној песми Стевана Деспота, у правим стиховима. Завршујући овде, и опет спомињемо, да ће се о овоме према све већем раду на овом пољу у напредак све више знати.

Шта је издано из рукописа ове струке.

Књижица В. Јагића „Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga Zagreb 1868“ унела је много светлости у сва ова питања, о којима се у овом и предњим чланцима бависмо. Исто тако је он и у својој Historiji književnosti поклопио доста пажње овој ствари, послуживши се на нашем земљишту радњама руских научника Пипина и Тихонравова. Приче прозване „Стефанит и Ихнилат“ наштампао је у Starinama jugoslavenske akademije II књ. Ђ. Даничић. У библиотеци Српскога ученог друштва има један доста стар и лепо писан зборник приповедака, а имају исто тако комади мале књиге у 16-ни штампане у млетачким старим српским штампаријама, у којима се налазе разни Богомилски чланци као што су: Єпистолїа Авгара цара послана Ананїемь брьзоходцемь кь Господꙋ Богоу нашемоу Іу. Христоу; Ѡписанїе Господа нашего Іу. Христа послано Ананїемь брьзоходцемь к Авьгароу царꙋ кь градь Єдескы; Имена господина числомъ .ов.; Имена прѣсветые богородице числом .ов.; Сказанїе вь кратцѣ ѡ рождьствꙋ прѣсветые Богородице. Колико је мени познато, знатно је, што се ти списи налазе међу споменицима млетачких штампарија

српских. — Прича о боју косовском налази се у више рукописа, о чему види у мом предговору к издању Б. Петрановићевих „Српских народних пјесама из Босне и Херцеговине, Биоград 1869“ стр. XV. Без сумње је ова прича и оно што је издао Милош С. Милојевић 1871. под насловом „Битка косовска“; само је штета, што је његово издање израђено на онако ненаучним основама.

Комади из осталих струка, граматика, зборници изрека, путопис.

38. Па и осим ове две врсте о којима говорисмо и од којих нарочито последња засеца са свим у светску књижевност, имамо за сад познате разне одломке и слабе огледе и из других струка. Ту на првом месту треба споменути књигу Костантина Философа (Костенског) о правопису, писану за владе деспота Стефана Лазаревића Високога, коме је исти Костантин животописац, као што већ напред споменусмо. Књигу је ту у расправи својој објавио Ђ. Даничић у Starinama jugoslavenske akademije I knj., и види се, да она не вреди ништа, што нам ни за чудо није, кад се сетимо да су у то доба и грчки граматичари у Цариграду врло лоше стајали, и о граматици ни појма имали нису. Морало се у старој нашој књижевности налазити и буквара. У библиотеци Српског ученог друштва налази се један с почетка XVIII века, у коме се види, ако су таки и од старине били, да се у букварима држала она форма коју видимо у Доситијевој Буквици, да су дакле у њ биле уплетене изреке и поуке. Налазе се даље формулари за писање пи-

сама[1] (секретари), наук за грчки језик[2] и та́јна буквица[3], која се данас налази у записима, а морала се у старо време још за штогод употребљавати. Од 1704 има путопис Јеротија Рачанина у Јерусалим[4], другде се налазе записке о књиговезачким и писарским пословима, о различним техничним радњама за кићење и сликање књига, и друге белешке. У зборнику што је описан у Гласнику XXV имају некакви Свети цару Јустинијану Агапита ђакона, а по другим зборницима налазе се изреке што светих отаца, што славних људи старе јелинске и латинске књижевности. Ово су опет имитације истој такој врсти византијске књижевности, која је позната под именом florilegium. Међу тим је и о томе наше знање још врло стешњено. Како се философска схоластичка књижевност додирнула и наше богословије, споменуто је код те струке.

III. Богословска глагољско-словенска књижевност у Далмацији и Хрватској.

Судбина словенске службе и глагољских слова у Гор. Далмацији и Хрватској.

39. Имајући да говоримо о књижевном животу са свим сродном с овим о ком смо до сад говорили — а опет одвојеном и црквеном деобом и словима

[1] О једном таком који се налази у библиотеци Српског ученог друштва има мој извештај у Гласнику XXV.

[2] На истом месту.

[3] Гласник XI од Ђ. Даничића и Гласник XXV. допуне од писца ове књиге.

[4] Чтения москов. универз. за исторію и древности 1861,

и местом, то јест о хрватској глагољској књижевности црквеној и светској за време овог истог простора године у коме се и досадашња српска књижевност кретала, ваља нам се вратити натраг, да бисмо ствар разумљивије представили.

У 18-ом и 19-ом чланку ове књиге говорило се о томе, каквим је језиком први пут преведено свето писмо на словенски, јер то у колико је најстарији књижевни споменик међу свима словенским језицима, у толико је и основа највећем дѣлу књижевне радње словенске. Говорили смо после и о томе, како се најстарији књижевни споменици овога словенског језика и превода сачуваше до наших дана у двојаким, ћириловским и глагољским словима, и како ми држимо по разлозима тамо наведеним, да су глагољска слова старија од ћириловских. После тога смо у чланку 30-м говорили, како је словенска служба покрштених Словена постала спорна ствар међу западном и источном црквом, те како је најпосле испало тако, да су Словени који присташе уза западну цркву изгубили словенску службу, заменивши је туђинском латинском, докле су је Словени источне цркве сачували.

При овој деоби нико ваљда није прошао несрећније од нашега народа. Како наш народ стајаше управо на путу међу Римом и Цариграда-

4 књ. Руска књижевност има више таких путописа; у нас се до сад мало нашло.

дом и међу народима њиховим, несрећа хтеде да се поцепамо, те да прионемо једни тамо а други овамо. Како је прошла у развијању свога књижевнога живота источна половина нашега народа видели смо у досадашњим чланцима, а сад ћемо у кратко да прегледамо, како се у ово доба поцепала и којим је путем ударила западна половина.

Западној или хрватској половини нашега народа служи на част особито пуно народнога поноса понашање при борби за словенску службу. Видели смо још из живота Ћирила и Методија, како се римско свештенство веома опирало словенској црквеној служби. Хрвати, који су изнајпре још били у црквеној свези с Римом а под неком државном заштитом цариградском, пристадоше за владиковања Методијева са свим на исток, за цело зарад службе словенске. Папа Иван VIII, бојећи се да са свим не изгуби Хрвате, године 880 призна словенску службу и за католичку цркву. Хрвате то доиста задржи у сталној свези с Римом, а словенској служби постане правна основа.

Али ова словенска служба у горњо-далматинским бискупијама сачува се писана глагољским словима, којом се она наставља и до данашњега дана. Ми бисмо рекли, да је то знак, да је онда, кад се догодио поменути расцеп Словена на западну и источну цркву с латинском и словенском службом — глагољска бук-

вица била општа међу Словенима, па да су је православни књижевници, тежећи за ћирилицом скројеном према грчким словима, напустили, а да су је наши католички глагољаши сачували, што из истог разлога нису могли пристати на ћирилицу, и што би им са ћирилицом, као обележеним писмом источне грчке цркве, и код папа теже било продирати.

Особена ова грана наше књижевности због природне остављености и нејакости своје прошла је у малом исту судбину и заслужила исту карактеристику, коју и наша источна књижевност. Њу су истина одвајале планине и религијозне, саобраћајне и феудално-државне сметње и предрасуде од своје браће на истоку — али један исти дух целога века, један исти превод црквених књига који се и овамо и онамо преписивао, и једна иста народна крв — упутише обадве гране на један исти правац. Разлика је само, што су хрватски глагољаши преживали оно што су од старине готово наследили, а књижевност српска на истоку ширила се и гранала у потпуној снази, докле политичке промене и нови књижевни дух не положише границу старинском књижевном правцу.

Историја књига глагољских, њихових преписа и редакција.

40. Рад овај међу западном браћом нашом можемо поделити на три доба: на доба борбе, доба ужитка и напретка и доба полагане пропасти.

Доба борбе је трајало од IX до XII века.

Ту истина видимо где папа Иван VIII године 880 потврђује словенску службу и глагољицу, али године 924, за краља хрватског Томислава, одолеше противници словенске литургије, те она буде забрањена, и та се забрана понови 1059 и 1064. Него је народ, са живом љубављу која је сваке похвале достојна, бранио своју ствар, тако да године 1248 папа Иноћентије IV потврди на ново словенску службу где се год уобичајила, поновивши своју потврду и године 1252. Од то доба глагољица, подупирући собом употребу народнога језика, држала се и напредовала све до краја XV века; а од тада, због подигнутих и поправљених наука латинских, због штампарија, којима такође латинизам добијаше превагу, и због текстова дугим преписима врло искварених — поче падати глагољска књижевност у толико пре, што је из окола (као у Дубровнику и осталим већим градовима) одавно писан народни језик латиницом. Борба с протестантизмом у XVI веку утврди тај обичај још више. Овај покрет, о коме ћемо на другом месту више говорити, бејаше се послужио и глагољицом, те се почео ширити по католичким покрајинама јужнога Словенства. И између наших католичких сународника нашло се људи који су га ширили. За то се римска црква истим средством старала да га узбија, старајући се, што јој донде није на ум падало, да се за народ напишу побожне књиге. Има читава врста писаца оваких побож-

них књига. Овде ћемо између њих споменути Марка Андријулића који је израдио Еванђеље; Василија Градића Дубровчанина, потоњег бискупа Стонског, († 1585), Дешића, Комуловића, Александра Спљећанина († 1608), Матију Јурковића Хваранина, доминиканца Гучетића Дубровчанина, Шима Будинића Задранина († 1600), Вартоломија Кашића првог граматика нашег језика, († 1575), који су се сви трудили на овом пољу, пишући своја дела латиницом.

Али није све остало ни на томе. Римска црквена власт стаде се бринути и за глагољску књижевност, јер се осетио онај назадак, о коме смо мало пре говорили. Цар Фердинандо II. пошље на поклон у Рим глагољска слова, и бригом папе Урбана VIII нађе се човек, Рафаило Леваковић из Хрватске из Јастребарског, који у Риму поче за штампу приређивати словенске књиге. Прво је штампан 1631 мисал, у ком се још држи стари српско-словенски језик. Али од неких Русина (владике Методија Терлецкога), који су се у Риму бавили ради уније, дочује папа, како је прави словенски језик и Методијев превод онај у руским црквеним књигама. За то се учини наредба, да се према томе и глагољске књиге поправе и наштампају, на које се и Леваковић склони. Године 1648 изађе у Риму бревијар (часловац), поправљен према руско-словенском. Неко време настави

радњу у истом правцу Иван Пастрић Спљећанин († у Риму 1708 год.), који је наштампао 1688 бревијар, а 1706 мисал. Знатно је, да су се попови глагољаши љуто опирали овоме новачењу, али залуду. Кад у половини XVIII века опет наста потреба прештампавања глагољских књига, заузме се за ту ствар задарски аркибискуп Змајевић, велики пријатељ народнога језика и словенске службе. Њему је помагао Караман, поп из спљетске дијецезе, који је ишао у Русију, те тамо добро изучио језик црквених руско-словенских књига. После смрти Змајевићеве постане Караман аркибискуп у Задру. Он уведе у глагољске књиге све особине руско-словенскога језика још пажљивије него Левaковић. У то време је издан неколико пута буквар заједно с другим стварима. Караману је помагао и неки Матија Совић.[1] Глагољско штампање у Риму престало је 1791. Знатан је из овога доба Степан Роза (Ружић), који се борио с Караманом, радећи да се у црквене књиге место словенскога уведе народни језик, што би доиста много разложитије и паметније било. У прилог томе он је превео библију на народни језик, али његов превод није угледао света.

[1] Он је превео на талијански граматику Мелетија Смотрискога, књигу којој је сигурно највећа слава чудна хвала да је у Југословенству утврдила руско читање словенских књига.

У том се правцу кретала слаба радња за оно мало попова глагољаша. Врста оних писаца, за које мало час поменусмо како су латиницом писали поучна хришћанска дела за читање, настављала се редовно, и није се, скоро у истом оном правцу, ни до данас прекинула. Они сви припадају у ред духовника, од којих је сваки просвећенији држао за дужност написати по штогод за ту струку. Њихова имена прелазимо ћутом.

А посао Леваковића и Карамана нашао је своје раднике и у веку недавно обновљене књижевности наше. Иван Брчић (р. 1824 † 1870), који је пред науку изнео цео развитак глагољске књижевности, био је одређен заједно с другим филолозима, да глагољске књиге опет поврати у ону народну редакцију коју су Леваковић и Караман по незнању избацили — да русизме на србизме поврати. За ову је ствар владика Штросмајер добио потребно папско допуштење, и И. Брчића је смрт прекинула управо у приправама за овај посао. Ствар ће се сигурно, и опет почети радити — али ми мислимо, да би данашњем времену више приликовало, да у овоме послу пође правцем Степана Розе.[1]

[1] Дело Розино (Ружићево) зове се „Annotazioni in ordine alla versione slava del Misale romano“ и полемичке је природе, а превод мисала израдио је Дубровчанин на језику којим се онде писало прошлог века. Рукопис Ружићев чува се и сад у фрањишканској библиотеци у Дубровнику. Љубић, Ogledalo knjiž. pov. I. 43.

Глагољица, о којој управо говорисмо, ширила се XIV и XV века на овом простору. У Далмацији на југ до Неретве, а можда и даље са свима острвима који јој припадају. Најбудније је цветала око Спљета, Задра и супротних им острва, за тим око Сења, по Лици и Крбави, и у Модрушама. На север су јој биле границе: Озаљ, Драганић, Купчина и Топуско, а налазила се овде онде и око Самобора, Јастребарскога (постојбине Леваковићеве), по бискупији загребачкој, на север до у Штригово, крајње трговиште међумурско. Најпосле служаше се глагољицом скоро читава Истра, осим западне приморске стране, па и некоји предели Крањске.[1]

Поједини рукописи, простор по коме се ширила глагољица.

Данас познати рукописи махом су из XIII и XIV, а највише их је из XV века. Сад их има доста прибраних у Загребу у библиотеци југословенске академије, осим тога по црквама у бискупији сењској, на Крку, и по осталим библиотекама у којима се налазе словенски рукописи.

У свима горе побројаним местима глагољица је за време цветања свога била право народно писмо, које се употребљавало и у светским нарочито правним пословима.

Од појединих књига вредно је споменути Псалтир попа Николе из Раба од 1222, али се данас само зна за њ, а књига се изгубила. Из XIV века има с означеном годином Псалтир прашки од 1359, мисал бечки Новака кнеза крбавскога од год. 1368, Вида Омишанина од 1396. Кад је изнађена штампа, штампале су се и глагољске књиге, и данас је од таких глагољских књига најстарија Мисал (требник) штампан 1483, де-

[1] V. Jagić. Primjeri starohrvatskoga jezika II. XVI.

сет година пре Октоиха Ђурђа Црнојевића, штампана 1493 год. који је најстарија штампана књига српска. Осим тога штампале су се глагољске књиге још у Млецима, у Сењу, на Ријеци и у Риму.

Световна књижевност међу глагољашима.

41. Као што видесмо у књижевности српској на истоку да се осим црквене књижевности јавило и светске у више струка, исто је тако било и на западу у области глагољских слова, као што смо мало пре обележили. Говорећи о законодавству и о правним и државним или приватним актима старога нашег живота међу Србима, споменули смо већ и ове крајеве. У XVI веку, који је обележен као век опадања глагољице, нестаје глагољских писама, јер с писмом и новом ученошћу облађује и језик латински.[1] У историјској књижевности не налазимо овамо никаква дела, које би могло бити премац Србима. Него ипак има једна хроника на име Дукљанинова, сачувана у позним преписима, од које се у старо време налазио словенски ориђинал — али се она изгубила. По овоме што се у позним преписима сачувало В. Јагић мисли, да је она најстарији траг наше народне поезије, које, ако се потпуно осведочи, може учинити Дукљанинову хронику важнијом

[1] У осталом не треба сметнути с ума да је влада републике млетачке законе и наредбе који су за наш народ вредили, свагда штампала и српски, и то ћирилицом и глагољицом, за горњу и доњу Далмацију. С. Љубић (Ogledalo književ. pov. jugosl. I. 60 прим.) помиње, како тих наредаба има доста у млетачкоме архиву, почињући од XVII века па до 1798.

за историју књижевности од свију наших хроника.[1] У осталом је очевидно, а и врло природно, да је ова грана глагољске књижевности онако исто далеко сиромашнија од ћириловске, као и у црквеној струци.

Хрватски књижевници — И. Кукуљевић Сакцински који је издао стара писма глагољска, за тим др. Фр. Рачки, В. Јагић, М. Месић, привредили су много да се упозна глагољска књижевност. Али поглавито за црквену страну и за оживљење нашега глагољаштва пред науком и у животу самом највише привреди Иван Брчић (1824 † 1870). Осим научних расправа од њега имају корисне књиге: Bukvar staroslovenskoga jezika glagolskimi pismeni za čitanje crkvenih knjiga. U Zl. Pragu 1862, и напред: Chrestomathia linguae veteroslovenicae charactere glagolitico e codicibus codicum fragmentis et libris impressis. Prag 1859 за тим књиге: Ulomci svetoga pisma obojega uvjeta staroslovenskim jezikom II, III, IV и V свеска. После смрти му издаде југословенска академија Dvije službe rimskoga obreda za svetkovinu svetih Ćirila i Metuda Zagreb 1870 са некрологом од В. Јагића.

IV. Старе српске штампарије.
(1493—1644)

42. Чудно је и кобно за наш књижевни развитак, како је проналазак штампе допрьо до наших предела управо онда, кад се наша државна сила без надања распадала испред поплаве турске. И,

Појав штампарске вештине међу нама. Најстарија штампања и намера њихова.

[1] V. Jagić Hist. knj. 113.

да узмемо на ум речи самих предговора и поговора штампара наших, наши се стари прихватише и штампарија, овога умног оружја против таме и мрака, да као утопљеници спасу оно што се може, да обезбеде бар црквени и умни живот народни.

Него исте штампарије подржаше до душе још неко време клонулу народну снагу и свест — али, бар у онај мах, нити могоше нашој књижевности дати крила да се даље са доондашњег мишљења и начина сматрања крене, нити могоше изменити доондашњи начин писања и растурања књига међу нама. Јер њих овде не потпомагаше народна државна управа; јер се свезе међу појединим деловима народа распадаху а не дизаху; јер се наука запушташе и пропадаше а не унапређиваше. Не могући се бавити и радити на самоме средишту народном, предузеће ово, баш за то што је са стране руковођено, најпосле паде, оставивши иза себе стање књижевности и науке још у горем и запуштенијем стању него што је било кад су штампарије почете. У доба напредовања српске државе, кад је св. Сава рад био да скопча домовину своју са средиштем православно-црквене науке у Св. Гори преко Хиландара, предузеће је његово не само пошло за руком него уцветало најбољим родом. У доба распада исте те државе огледаше родољуби и књижевници херцеговачки, да српској књижевности прибаве корист усавр-

шених средстава јевропских, и предузеће њихово, после напрезања преко читава века, пропаде. Иза њега оста књижевност опет за читав век с истим средствима и на истом ступњу на ком је и у средњем веку била. Али радње ове и напрезања да се и у српском народу уведе штампарска вештина, јесу исто тако на част народу и јесу на умном пољу исто тако племенита борба — као што су сердарска витештва и хајдучка четовања лични протест против насиља и освојења турског.

И ако непоуздано, П. Ј. Шафарик држи за најстарију књигу српску Часловац, који је зацело из спекулације и зарад продаје штампао Andreas de Theresannis de Asula 1493-ће г. у Млецима. Једини ексемплар ове књиге налазио се у библиотеци у Нирнбергу, па га је оданде нестало пре него што га је икакав словениста тачно размотрио. Како је исти штампар касније штампао глагољске књиге, лако може бити да је и ово глагољска.

Исте године је штампан и Октоих четвртога гласа на Ободу граду у Црној Гори, који је само довршен првих дана 1494[1]. По проматрању слова, на којима се види да у овим књигама нису први пут употребљена, мисли пок. Павао Ј. Шафарик, да ће бити српских књига штампаних

[1] На књизи нема записано да је штампана на Ободу, али о томе приповеда архим. Н. Дучић у Орлићу III од год 1867 стр. 42. Обод, који је сад у развалинама, зове се »Ријечки град« и »Црнојевића град«, и стоји према црногорској варошици Црнојевића Ријеци. То казује и Дентон (Вила 1867 бр. 8).

у Млецима и још старијих.[1] Ова радња тако започета у Црној Гори, није напуштена. Главно станиште њено бејаху Млеци,[2] и доиста, одмах у XVI веку налазимо ми тамо основане српске штампарије. По томе се спомиње Божидар Вуковић од Ђурића из Подгорице, човек који је ову радњу у велике почео и стално основао. О животу његову врло мало знамо, а можемо га сматрати као великога родољуба српског, који се на пољу потпомагања умне радње међу првима одликовао. Он је не само сам штампао књиге у Млецима, него је лио и слова која су се носила у српске земље (н. пр. у Горажде), те су се тамо књиге штампале. Најстарија је Божидарева књига Литургијар или служабник штампана 1519. Умрьо је 1540 године у Млецима. Али је штампање књига и после њега наставио син његов Вићентије (Виценцо), од којега је последња сад позната књига Псалтир, штампан 1561 год. у Млецима. Иза њега на пет година касније, 1566, штампао је Часловац Јаков из Камене Ријеке истим словима, а за

[1] Ми мислимо да овоме управо у потврду служи и мисал глагољски од 1483-ће. Што се тиче осталога словенског света ћириловске су се црквене књиге почеле штампати у Кракову 1491 године. У Русији је прва штампана књига Апостол, рађен у Москви 1564 — седамдесет година после најстарије српске књиге.

[2] Млеци су били важно трговачко средиште, које је неко време и књижарску и штампарску радњу водило у међународном смислу онако као данас Лајпциг. То се у неколико види и из историје наших књига.

њим Јероним Загуровић властелин из Котора наштампа Псалтир 1566 и Молитвеник 1570 год. Год. 1597 штампана је код Антонија Рампацета једна књига црквених песама. За тим нам је познато како је 1638 Вартоломије Ђинаши штампао Псалтир. А последња књига штампана у Млецима, о којој поуздано знамо, јесте Октоих 1644, од којега се неки ексемплар у Русији нашао. Руски библиографи (Сопиков) спомињу још Псалтир и од 1658, али то лако може бити погрешка, место оног од 1638.

То је историја нашег штампања у Млецима. Али су Млеци били само расадник, који би распрострьо на далеко по нашим земљама ову вештину, да нису тамо владале познате немиле прилике. Па и опет чврст дух и вредноћа ондашњих заступника умнога нашег живота чињаше и тада све што се још могло. Ми налазимо штампарије и осим Црне Горе, по српским земљама под турском владом. Тако су се старе књиге штампале у Милешеви, Горажду, Скадру, Рујну, Мркшиној цркви и нашем Београду.[1] Врло је лако могућно, да је и још гдегод било штампарија, јер се и од ових овде поменутих сачувало често врло мало или само по један ексемплар.

[1] Ова последња три места налазе се у кнежевини Србији; Рујан је у округу Ужичком, а исто тако и Мркшина црква, која се налази у срезу Црногорском у хатару села Косјерића на реци Скрапежу. Гласник X. 329.

Готово за све што данас знамо о овоме штампању захваљујемо неуморном труду пок. П. J. Шафарика.[1] Он је набројао преко четрдесет различитих књига штампаних у овај мах које у Млецима, које другде. По струци ово су те црквене књиге: псалтир с прилозима, јеванђеље, апостол, служабник или литургијар, молитавник или требник, октоих, тријод посни и цветни, минеј празнични, молитвослов. Вук Караџић објавио је још катавасију, која се налази и у нас у Београду, где се у библиотеци Српског ученог друштва налази још календар, богословски чланци, па најпосле и комади јеретичких списа, о којима смо напред на свом месту споменули. Од гдекојих се књига налазе и прештампавања — али недостатак потпуне збирке добро сачуваних екземплара не допушта још да се ова ствар потпуно расправи.

Ко се трудио око штампања и са чега је оно на послетку пропало.

43. Целокупан рад око штампања српских црквених књига делио се на двоје. Трошак су давали или родољуби, као што су Ђурађ Црнојевић, Божидар Вуковић и његов син и Божидар Горажданин, Јероним Загуровић, Радиша Дмитровић, Тројан Гундулић, или издавачи, као што су били Талијанци: Андрија Терезанис де Азула, Рампацето и Ђинами, или наши људи, као што је Јаков Крајков, итд.

Књижевним послом управљали су духовници

[1] Jahrbücher 48 Bd; Geschichte des serbichen Schriftthums Prag 1865 249; Časopis českoga muzeja 1842 I 93 — Даље је о томе говорио Вук Ст. Караџић у својим »Примјерима српско-словенскога језика«.

и монаси. Како су они овај посао радили, јесу ли пазили какав ће препис за основ штампању узети, и на што су при том мотрили — још су неодговорена питања. Усрдна спомена заслужују имена ових људи, који су према позиву извршили дужност своју до последњег слова. Први долази Макарије јеромонах, који се бринуо око црногорских издања. За њим иде Пахомије, који се старао око штампе првих књига Божидаревих, Иза њега су се око штампања млетачких књига старали Ђорђе Љубавић из Горажда и брат му јеромонах Теодор, од којих је последњи с Радојем ђаконом управљао штампом у Горажду. Даље су у Божидара радили поп Теодосије и милешевски параеклисијарах Ђенадије, а за њима Мојсије јерођакон из ман. Дечана. Осим ових се спомињу Мардарије јеромонах и Тодор, Дамјан ђакон и Милан из Обне, Стефан Скадранин итд.

Спрам скупоће и реткости ондашњих књига, докле је било људи који су тај интерес разумевали и поштовали и докле се ваљда саобраћај и путови не затрше са свим, овај посао је био и родољубив и користан. С тога се и тражило увек капитала и знања. Али кад ми кажемо да су се монаси, као знаоци црквене књижевности око саме штампе трудили, то значи да су они слова слагали, по некад резали и лили, и формама руковали, и тек ако су им у штампању прости људи помагали. Јеромонах Мардарије,

који је штампао јеванђеље у Мркшиној цркви, сам прича како је „руковелисао слова од железа и меди“ и „с великим трудом и подвигом“ сврши о штампање. Ту се види труд који свагда заслужује поштовања. Али ни то није могло одолети приликама, којих ради дође заборав и запуштеност. Ове штампарије не могоше одменити писања, него се, и за њихова рада и после, писало доста, докле се не почеше доносити књиге из Русије, које истина одменише труд српских калуђера и штампарски и писарски, али и место српског изговора уведоше руски, и зададоше доста забуне и муке развићу народнога језика у књижевности, прекинувши му природни развитак његов. Исте руске књиге без сумње су и самим штампаријама спречиле рад, јер наши оскудни предузимачи нису могли надметати се са ценама и поклонима руским — а почело се већ сматрати и за православније и боље оно што се у Русији штампа. Томе је могло помоћи и то, што су наши лако могли знати и за велики руски преглед црквеног текста који је урађен XVI века.

Штампања глагољицом.

Као што смо већ помињали при прегледању глагољске књижевности, и горњо-далматински глагољаши послужише се штампом. Десет година пре нашега Октоиха Црнојевићева имају они од 1483 један Мисал, не стоји забележено где, али без сумње у Млецима штампан. И после тога штампали су они у Мле-

цима своје књиге. Ван Млетака била је глагољска штампарија у Сењу (1507) основана Гргуром Сењанином, и на Ријеци (1531); а у XVII веку почеле су се глагољске књиге штампати у Риму, где је прво штампан мисал 1631-ве године. Штампања глагољска у Риму прекинута су са самим свршетком XVIII века.

Споменици ових штампарија налазе се данас онуда куда и споменици рукописне књижевности српске старога перијода. Језик је у њима какав је био XV века у црквеним књигама српским, чисти српско- словенски. А по лепоти посла млетачких штампарија споменици ови заузимаће увек часно место међу споменицима ондашње штампарске вештине. „Највећи је задатак ћириловских штампарија, вели П. J. Шафарик, да састави карактер слова каква су у старим рукописима с лепотом облика која се укусом иште, да задовољи историјску верност и штампарску елеганцију — и тај посао, колико ја знам, није нико боље свршио но мајстор који је резао слова за Црнојевићеву црногорску штампарију.“ Шафарик је сам наручио така слова те штампао своје „Југословенске достопаметности“ (Památky itd.), и отуда су се раширила тако, да се данас употребљују скоро по свему словенском свету.

ДРУГИ РАЗДЕО.

Дубровачко-далматински хуманизам и уметна појезија с додатком књижевне радње међу католицима у Далмацији, Хрватској, Славонији и Босни до почетка новог периода.

44. Књижевност, коју назвасмо именом дубровачко-далматинског хуманизма, почела се у другој половини XV, доспела је до цвета на крају XVI, а опала је XVII века. Она се развијала у далматинским приморскимм градовима, а поглавито у Дубровнику, у ком је најбоље негована и у ком је имала највише заступника. Она се радила на три језика, на латинском, талијанском и **народном**. Латинским се осим песама писало оно што је било намењено спољашњему свету и науци, народним се писала поезија, на весеље и радост песницима и дружини пријатељâ њихових, а талијански се мало ређе употребљавао као и латински. Ова књижевност има особит карактер, који нам ваља посебице објаснити. Она ако и јест, нарочито позније, црпла и с извора народне песме наше, опет се није из ње

Који су узроци те се у Дубровнику и Далмацији могла развити књижевност.

развила, није ни по чему ни најмање сродна ни са старом књижевношћу српском, камо ли да би се могло рећи да се из ње створила, и тако изворе и постање њено морамо тражити ван народа нашег. Што је још чудније, књижевност ова није била извор ни садашњој новој књижевности српској, и свезе које се виде међу овом и оном књижевношћу нису свезе историјскога развијања. Тражећи дакле извора овом особитом значају и положају дубровачко-далматинске књижевности, погледаћемо како је Далмација стајала према иностранству, како ли према источним јој југословенским земљама.

По мрежи обртних путова средњевековне Јевропе градови су далматински имали са свим друкчији положај него што сад имају. У XV веку Италија је била најобразованија земља, Цариград је био средиште источнога грчког царства, и преко све запуштености византијске, опет средиште, на ком се чувало много останака старинскога живота и књижевности, а свакојако главни трг за сухопутне свезе Јевропе с богатим истоком. Поред тога што је сухи пут с истока и из Цариграда у Млетке и у осталу Јевропу водио кроз балканско полуострво, народу насељеноме на балканском полуострву изласци су били у Цариграду и Солуну, или у далматинским градовима, одакле је поморски пут отворен био на све стране. Како су становници ових градова на мору један народ са становницима уну-

трашњих земаља, и како се у XV веку подиже радиност и трговина по Италији — то су трговачке свезе главнога између далматинских градова, Дубровника, биле с тим земљама и лаке и јаке. И доиста, ми још из пређашњих векова видимо, како су те свезе разгранате, а из споменика XV века уверавамо се, како су многобројне биле. Осим народности, много је овоме доприносило и то, што су балкански Словени (Срби и Бугари) врло често имали какве год размирице с Византијом, и што су се, напротив, далматински градови старали да с њима у љубави остану. С краја XIV века дође к свима овим узроцима и тај веома важан, што су Турци замутили сваку сигурност на источној страни, и ми видимо где знатан део западне властеле српске склања сав свој иметак у новцу и имању управо у Дубровник, који је вешт био да своју трговачку сигурност и пред Турчином заклони.

На другој страни вредни град Дубровник, који је овако на широко похватао свезе своје по српским и бугарским земљама, те продавао по њима израђевине а куповао сировину, имао је сличне одношаје с осталим светом. Дубровачки су бродови пловили по свему онда познатом свету, а дубровачка је трговина имала свезе са свима трговима Италије и средиземног мора.

Поред овог двоструког положаја који је имао важних последица, о којима ћемо мало после говорити, знатан уплив на образованост и на-

чин мишљења далматинских градова имало је још и ово. У њима је из рана било насељење помешано са стихијом романском, заосталом иза римскога царства, које је истоме приморју као аманет оставило више трагова старе просвете него што је то било у планинским крајевима источно од исте обале. На ове трагове латинскога племена и латинске просвете придошла је чиста словенска крв. Будући је изван градова слабо и било другог насељења осим словенског, то на скоро преоблада словенска стихија и у градовима. Клима и положај градова не могаше ни на што друго упућивати него на трговину, јер на стрменим литицама, које се с босанско-херцеговачких планина и Велебита у море спуштају, само се за невољу могла радити земља. А на трговину је упућивао ове крајеве и онај сплет саобраћајних путова о коме мало час говорисмо, и који је у оно време далматинским пристаништима одређивао знамениту улогу, да буду посредник међу источном и западном Јевропом.

Као резултат свију ових прилика ми видимо доиста, да се у далматинским градовима још врло рано развија трговина. Обилазећи поради трговине сва знатна места ондашњега света, као што напоменусмо, имали су свуда прилике упознати се с науком, животом и уређењима тамошњим. Тако ми изван осталих наших земаља налазимо у Далмацији општинску управу по градовима,

налазимо законитост и јавну безбедност, које толико годе трговачким установама, онда кад у суседству бејаху под владом необуздане властеле са свим друге прилике. Имајући политику да се увек савија око најснажнијега суседа и да себи ујамчи његову заштиту — чувао је, на прилику, Дубровник скоро хиљаду година своју слободу усред најбурнијих времена и усред свакојаких непријатеља, који су се каткад дизали до изванредне силе. Услед овако уређеног државног живота, јавне безбедности и трговачког рада, градови ови постадоше мало по мало веома богати, јер је и њихова снага расла упоредо са снагом која се развијала у српској држави под Немањићима. Кад српску државу покорише Турци, Далмација је у први мах била сместиште богатим оставама властеле српске, и не може се одрећи, да дух народни није у њој ојачао и насељавањем емиграције српске, које се нарочито догодило XVI века. А уз богатство и добро развијену безбедност и јавно благостање познато је да устопице иде и образованост.

Свезе с талијанском просветом и књижевношћу, провансалска поезија, пад Цариграда.

45. Да се образованост, за коју говорисмо како се морала јавити као последица горе поменутих прилика, доиста јави, са свим помогоше свезе далматинских градова с Италијом. Свезе ове нису биле само трговачке. Знање талијанског језика, због трговине и због оно мало талијанске стихије у градовима, знање латинског језика као

црквеног западне цркве којој су ови градови припадали — свезе с Римом као средиштем исте цркве — бејаху по себи готова стаза за уплив Италије. Ако још додамо, да су ови градови били с Италијом у непосредном суседству, да су они били посредници талијанске трговине с истоком, да су у Италији тражили и налазили угледе друштвенога и државног живота, као што се суверенство црквено и онако тамо налазило — онда је потпуно нацртана врста узрока, по којима су градови ови морали тежити, да се с Италијом у свему изједначе, и из којих ми свима појавима који се овамо јављају ваља да тражимо извора и угледа у Италији. И кад слици овога поређења на крај дођемо, ми видимо, што је још чудније, како упоредо с перијодама цветања или опадања књижевности у Италији долазе перијоде цветања или опадања књижевности у Далмацији.

Два су узрока што су у Италији произвела покрет духова, који се показаним већ путовима прострьо и на Далмацију. Први је узрок уплив арапске образованости и појезије из Шпаније, који се кроз Прованс и провансалске трубадуре или непосредно кроз Сицилију јавио и у Италији; други је узрок, што се истим тим упливом поколебала религијозна укоченост, појавила сумња и жеља за знањем, и што су се, услед тога, почели на ново истраживати и учити стари јелински и латински класици. Кад 1453 године

Цариград паде у турске руке, сви ондашњи учени људи, познаваоци старога јелинскога језика и књижевности, пређоше у Италију и дадоше још већи полет овоме правцу књижевног рада и мишљења. На крају XIII и у XIV веку Италија је већ имала зреле родове овога обновљеног умног рада у Данту, Петрарци и Бокачу, а у XV и XVI веку ређају се поворке песника и хуманиста, од којих су први гајили веселу беседну уметност, понајвише на пољу љубавне песме, а други су ширили знање старих класичних језика и књижевности, без којих се у оно доба није могло знати ништа при неразвитости нових књижевности. И једни и други ови проповедници, и обичај народнога песништва и хуманистичке школе[1], дођоше и у далматинске градове. У градовима се школе уређиваху по начину талијанских, у Далмацију се за учитеље довођаху учени Талијанци, а на скоро се и учени Далматинци јавише као радници на талијанским школама и књижевности. Кад се о пропасти Цариграда одатле разбегоше учени људи, њих дође и у Дубровник под заклон републици дубровачкој.[2] Осим историје, из које ове чињенице вадимо, сведоче нам ово све дела самих књижевника

---

[1] Од талијанских хуманиста налазимо у Дубровнику поименице Ивана Равенског и Филипа де Диверзис.

[2] Таки су: Јован Ласкар, Димитрије Халкокондил, Емануило Марул, Тодор Спандуцин и Павао Тарханиот, које спомиње П. Ј. Шафарик.

дубровачких, која и правцем и обликом очито упућују на своје изворе и угледе.

46. Међу карактеристичне знаке овога покрета долази и то, што је љубавна поезија, у хришћанском свету најпре основана трубадурима, певана народним језиком, и што је она знатно прокрчила пут народним језицима, да се јаве место латинскога црквеног и светског. Овај карактеристични знак нарочито је дошао у прилог нама, јер наше појете, као што су се у свему другом угледали на своје италијанске узоре, тако су по примеру њихову прихватили свој народни језик. Овој нам околности ваља захвалити што су нам се у делима далматинских песника сачували огледи нашега језика из друге половине XV века. У најновије време је В. Јагић[1] довољно осветлио, да су италијански следбеници Петрарке и онога правца песничког коме је он био представник, били узор нашим песницима, пошто с друге стране трговином унапређено имовно стање и хуманистичке студије приправише поље за оваке послове. Као песници који су радили словенским језиком прво се знају и спомињу пет племића из Спљета, који су живели између 1450—1530. То су: Марко Марулић, Јероним Папалић, Јеро Мартинчић, Никола Матулић и Фр. Божичевић. Они су имали међу собом друштво, у ком су читали и критиковали своја

Употреба народнога језика, прве појете и сазревање дубровачке поезије.

[1] Trubaduri i najstariji hrvatski lirici. Rad IX.

дела. Писали су ситније љубавне и побожне песме, посланице (понајвише као писма један другом, што је онда било јако у обичају међу песницима) и похвале. Најзнатнији је међу њима Марко Марулић (1450—1524), човек изучен на университету у Падови и знатан са своје оновремене науке. Од дела својих многа је писао латински, и нека су превођена на све јевропске језике, стекавши знатан глас. Српски писане песме његове већином су побожног садржаја. Скоро у исто доба јављају се у Дубровнику песници Шишко Менчетић Влаховић (1457—1501) и Ђоре Држић (1460—1510), који у граду, по том окруженом лаворикама појезије, први почињу песничко коло. Менчетић је по ондашњем обичају оставио свој песнички зборник (канцијонеро) љубавних и нешто побожних песама, а Ђ. Држић осим тога и неки састав драматскога облика. У Старом Граду на острву Хвару писао је песме Ханибал Луцић (1480—1534). Он је био поштован и имућан човек, стекавши путовањем по свету искуства и образованости. Писао је љубавне песме, посланице, и један драматски спис под насловом Робиња.

Не могући ради краткости помињати свију имена, довољно је кад кажемо, да је већ у другој половини XV века било које из Дубровника које из осталих места доста песника. За многе знамо само по имену, а од дела њихових ништа нам се сачувало није; а од гдекојих се сачувало

прилично. Прилика је држати, да су сви ови први песници били од властеле; знатно је што се на скоро међу песницима јављају и људи невластеоскога колена. Таки је Мавро Ветранић Чавчић (1482 † 1576), који је такође осим зборника песама оставио и других дела и међу њима превод Еврипидове Хекубе с јелинског, што је знак, да су се стари јелински класици почели поштовати и на ориђиналу читати у Дубровнику. Исто тако се међу песницима невластеоскога колена помиње Никола Дмитрић (1493 † 1553) преводилац псалама и писац који се доста бавио о побожним темама. Од племића Стјепана Гучетића (р. 1495) има добро позната Дервишијада, дело пуно сатиричкога хумора и једно од најлепших и најориђиналнијих дела дубровачке књижевности, које је оставило правац подражавања и латило се самога живота. У томе је доказ, да се појезија тада била већ јако одомаћила у Дубровнику. Јер и Андрија Чубрановић (1500 † око 1550), златарски син па и сам златар, писаше духом ориђиналније домаће живахности. Најславније му је дело Јеђупка (Циганка). И лаким језиком и поменутом ориђиналношћу својом он је пленио многе, јер су му многи подражавали. Као да се велико чување странскога правца, размера и духа свуда било поколебало, видимо у том поступном примицању к својему корену и П. Хекторовића (1487 † 1572) из Старог Града на Хвару. Он је

знатан по томе што је најстарији од кога имамо забележене три народне песме. Противно обичају поносите властеле онога доба, која је обично много држала на своје рођење, он је, како се приповеда, врло радо заметао разговор с простим народом, и особито с рибарима. И доиста, понајзнатније му је дело Рйбâње (лов рибе и рибарски разговори). Он је преводио дело Овидијево De remedio amoris и писао још неке ситне ствари.

И драма дубровачка, с којом је такође ова књижевност показала нешто свог рада потпуно оријиналног, прихвативши се народне садржине и стиха, започела се преводима талијанских средњевековних мистерија заједно с првим песницима. У облику комике први ју је применио на домаће поље Никола Нaљешковић (1510 †1587) који је осим осталих песничких дела оставио седам малих комедија у стиховима узетих из дубровачкога живота. На истом пољу је радио и Марин Држић (1520†1580) али с већом срећом него Нaљешковић. Знатне су му комедије Новела од Станца (прича о Станцу) и Дундо Мароје. Касније је драма под пером Ђ. Палмотића доспела до свога врха у дубровачкој књижевности.

Опширнија радња, упознатост с целом класичном књижевношћу, Рањина и Златарић.

47. Радња свију ових песника, заједно с онима које ми ни спомињали писмо, износи пред нас потпуно развијање, у коме видимо како је појезија, никла услед имућности, образованости и поз-

нанства с Италијом и њеном књижевношћу, мало по мало не само одмицала од својих узора и кушала да из домаћег живота штогод створи, него како је и круг истих узора ширила, служећи се свима изворима којима су се и учитељи служили, на име: талијанском, латинском и јелинском књижевношћу. Тако се књижевност ова у Дубровнику развијала потпуно, упоредо са талијанском књижевношћу, имајући исте и зле и добре стране — и за то ми видимо синове Дубровника и Далмације где у самој Италији врше научне службе. С друге стране радња досадашњих песника била је приправила поље и за велики полет; језику је био дат довољан књижевни облик, стаза бејаше угажена, огледи на свима струкама учињени, и дотакнут и сам живот народни. Дубровник је био место, у ком су биле све прилике, да се и до цвета дође у правцу којим се тако лепо започело. И пре него што поменемо три најзнатнија песника читаве ове перијоде поменућемо двојицу који су својом ученошћу и својим грађанским знаменитим положајем могли појезији прибавити још већег поштовања него што га се дотле јављало, те који су тиме између свију осталих отворили врата славноме Гундулићу. Ова су двојица Динко Рањина (1536 † 1607) и Динко Златарић (1556 † 1607). Д. Рањина је био седам пута избиран за кнеза у републици, а Д. Златарић је као учен човек у Падови узлазио до највеће части, по-

ставши ректором у тамошњој архигимназији, повративши се при крају живота у Дубровник, где је и умрьо. Д. Рањина је писао многе и различне песме, међу којима има врло лепих, преводио је с грчког из Филемона и Мосха, а с латинског из Тибула, Проперција и Марцијала. Д. Златарић је преводио Софоклову Електру, Торквата Таса Аминту[1] и Пирама и Тизбу[2] и писао је многе песме. Он је у чистоти стила и језика показао најбоље правац, који се онако лепо види у делима Ив. Гундулића.

Тако је развитак далматинско-дубровачке књижевности доспео и по многостручности и разноликости садржаја и по облини форме до цвета, који се јави у делима три највећа песника читаве ове перијоде, у делима Ив. Гундулића, Ђона (Јунија) Палмотића и Игњата Ђорђића, о којима ћемо сад редом говорити.

Цвет дубровачке књижевности, Гундулић, Палмотић, Ђорђић.

48. Бесамртни Иван Гундулић (1588—1638) родио се у Дубровнику из врло знамените властеоске породице. Научном стручном спремом био је правник и био је неко време у државној служби, бивши и кнезом дубровачке републике. Оставивши службу посвети се народној књижевности и изнајпре је преводио, преведавши Тор. Таса Јерусалим ослобођен и друге ствари. Него он не остаде само при преводима. Радио је доста око драмске

[1] Љубимир, приповијест пастирска.
[2] Љубав и смрт Пирама и Тизбе.

књижевности у правцу класично-идиличке драме препуњене лирским рефлексијама, као што је онда у Италији владала, јер су нека главнија дела била позната и у преводима пређашњих књижевника. Између драма спомињу му се Галатеја, Дијана, Армида, Посветилиште љувено, Просерпина уграбљена, Церера, Клеопатра, Аријадна, Адона, Дубравка, Кораљка од Шира (превод из Бонарела). Између песама које је писао знатни су преводи псалама. Љубавник срамежљив, који такође овамо иде, превод је из Ивана Прета — а међу осталим најлепша је и најокруглија међу Гундулићевим делима песма под насловом Сузе сина разметнога, ред лиричких прекрасних размишљања с цртањем појединих момената, по теми познате јеванђелске приче. Али главна снага дара, главна моћ вештине и појезије Гундулићеве показала се у његову епском спеву Осману, у коме се спев вије око догађаја који су у свези с војном што је 1621 године била међу Пољацима и турским царем Османом. У многим песмама тога спева јавља се као идеја борба хришћанства с Турцима, исти онај моменат којим се онда бавила и наша народна епопеја. У колико су се дакле пређашњи дубровачки песници само примицали народној теми и животу, и само у формама примали нешто од духа њезина, Гундулића видимо где стаје савршено на једно гледиште с народном песмом и

у уметном се спеву као и народна песма свуда радује победи крста над полумесецем. Осман је и најориђиналније и по свачем најзначајније дело целога овог перијода, оно је било, па је и данас највише чувено и познато. А како у њему тако и у осталом што је писао, Гундулић је између свију другара својих пређашњих и потоњих показао највише класичности у језику и у стиху, у лакости и у избору слика, и у складности и милини појетскога говора. Него нам се сва његова дела не сачуваше, па ни сами његов знатни спев не дође до нас цео. Из њега се не нађе четрнаесто и петнаесто певање. Не зна се данас поуздано јесу ли се та два певања изгубила, или их песник није објавио, или се нису ни затекла довршена по смрти његовој. Та су два певања попуњали: Петар Сорковчевић прошлога века (1749 † 1826) и Ив. Мажуранић у наше време. За овога се последњег држи да је у том био боље среће. Осим осталога штета је што се изгубио Гундулићев превод Тасова Ослобођена Јерусалима.

За Гундулићем долази у наследство Ђон (Јуније) Палмотић, (рођен у Дубровнику 1606, а умрьо 1657). По одсудној већини радње, на коју је дар његов највише нагибао, он је драматски песник. Имао је необичну лакост за писање, и по речима његових бијографа, као и иначе по духу његове радње, он је тако много урадио, да би се могао прозвати дубровачки Лопе де

Вега, који је мало пре њега и живео. Али он није имао онолико снаге као Гундулић, да своја дела приближи првим узорима, него се на његовим делима јаче осећа, како шеснаести век талијанске књижевности није био класичан. Због лакости која га је служила и по којој је чувен био као импровизатор, није се привикао критичном и озбиљнијем раду, него је својим предметима мало пажње поклањао.[1] За своје драме понајвише је узимао готову грађу из класичних писаца и прича, а по том из саме народне историје. Тако је из Виргилија узео драму Улаз Енеје к оцу Анхизу, из Омира Акила. Осим тога помињу му се драме: Аталанта, Едип из Софокла, Јелена, Даница, Цаптислава, у којој се слави спомен Епидавра или старог Дубровника, на којега развалинама стоји Цаптат, Павлимир, где се слави постанак родног града Дубровника, и Армида.

Као што је карактер целе радње Палмотићеве у свима је тим драмама, осим Павлимира и Цаптиславе, из старих песника узимане предмете обрађивао слободно, као што већ поменусмо. Још је Палмотић писао песму о И. Христу

[1] На ову страну његова талента имао је доста уплива ондашњи високо развијен друштвени живот у Дубровнику. Причају, како је он другу строфу песме казивао док се једна певала. У друштвима за представљање театарских комада Ђ. Палмотић је смисливши план и одредивши дружини роле могао свакоме појединце његову ролу у стиховима казивати.

и св. Катарини, Песму о слави словенских краљева далматинских, и Кристијаду, велики спев, у двадесет и четири песме, које му је најглавније дело. И сама Кристијада није прави ориђинал Палмотићев, него је грађу за њу узео из латинскога дела Јеронима Виде[1] који је у своје време био од најславнијих латинских песника.

Доста касно након ове двојице долази на ред Игњат Ђорђић (рођен у Дубровнику (1675 † 1737). Био је калуђер бенедиктовац, а неко време је живео као књижевник у Италији. По лепоти језика и дубљини, измерености и разноликости песничке форме стављa се он одмах до Гундулића, и ако је појезија била почела силно падати у његово време. Његов песнички стил, сласт језика којим је за чудо владао, и округлина и пријатност облика пуних духа песама његових потпуно заслужују ову част. Оставио је велики зборник разноврсних песама, несвршену трагедију Јудиту, Марунка, шаљиву песму у којој се описују обичаји острва Мљета, Уздахе Мандаљене покорнице, лирички спев о религијозној теми у осам певања, у коме се осећања и живот душевни лепо цртају, и превод Псалама. Штета је што је, полазећи у ка-

[1] Како ваља сматрати то прерађивање Палмотићево, може се по томе видети, што је Видино дело (спевано 1535) у шест, а Палмотићево у двадесет и четири песме. Тај латински ориђинал припада међу дела којима се почиње школа псевдо-класицизма.

луђере, попалио велики део појезије младих година својих. У осталом читајући његове песме теже се опомињемо оних савремених мана, нарочито развучености и једноликости садржине, од којих није ни он утекао. Њим се завршује класичност и онака каква се у овој периоди показивала, јер ако се и после доста писало, ниједан песник није дошао до гласа којим се славе његова два претходника и он.

149. Како дика и урес дубровачке књижевности и нису управо велика у цело изведена дела, него и у њима и поселбице поједини лирички изливи, то се у досадањем побрајању никако није могао исцрпсти ред заслужних имена, само кад би времена било бавити се о свакоме онолико колико заслужује. Тако се веома примиче великим песницима Иван Бунић Вучићевић († 1658) који је написао Мандаљену покорницу и љубавне и ситније песме. Особито му се хвале љубавне песме и лепота стихова. За поменуте песме држи се, да по свачем могу бити прва дела своје врсте у читавој дубровачкој књижевности и лепотом и песничким полетом. А било је песника и осим Дубровника, између којих можемо споменути Ивана Канавелића, родом са Крчоле († 1700), који је написао велики спев Живот Ивана бискупа трогирског, у двадесет и четири песме, поред осталих ствари. Ђурађ Бараковић (1548—1628) Задранин спевао је

И. Бунић Вучићевић, Канавелић и други Далматинци.

осим осталога Вилу Словинку. Иван Иванишевић из Брача (1608 † 1665), писао је лепе песме под насловом Кита цвића разликога. Од Владислава Менчетића († 1666) имамо Трубљу словинску, писану 1663, поред осталих ствари. Међу песницима јављају се и жене, тако налазимо имена Анице Бошковићеве (1714 † 1804) и Лукреције Богашиновићеве († 1800), од којих имамо само побожне песме. Да хоћемо, могли бисмо имена̑ нарећати још више и ра̑да набројати довољно, али је време да пређемо на унутрашњу карактеристику, и споменућемо још само имена потоњих представника: Ђ. Ферића, П. Соркочевића, Марина Златарића и Јосифа Хиђе, с којима већ увели песнички покрет излази на сусрет идејама новога времена.

50. Још напред споменусмо, како упоредо с перијодама цветања или опадања књижевности у Италији долазе перијоде цветања или опадања књижевности у Дубровнику и Далмацији. Ми смо видели, како уз време талијанских петраркиста долазе у нас песници небројених песама љубавних, како је век Ариоста и Таса упоредно имао у Дубровнику век Гундулића и Палмотића, и како је увело доба талијанске књижевности, кад је она подражавала шпањолској и француској, доводило млака дела и с наше стране Јадранског мора, која је и по средствима оновременог

Преглед свију перијода ове поезије, главне карактеристике њенога развијања и рада.

саобраћаја правилно била у свези и под упливом своје прекоморске суседе. Међу тим у Јевропи се преламао обрт духова, који је на јужно-романску књижевност бацио немилу реакцију. Покрет реформације и распаљена борба око ње прецепи Јевропу по половини. Италија, из које су први гласници слободног мишљења изашли, трже натраг у шеснаестом а нарочито у седамнаестом веку, ударивши особито у литератури у католичке стопе Шпањолаца, који су се одликовали конфесијоналним фанатизмом. Песника великога духа неста, и књижевност спаде или на имитовање или на хладно учено комбиновање, које није ни мало боље од онога првога. Тако тамо поред католичког тона завлада прави псевдо-класицизам, или хладна намештена појезија нарочито у XVII и XVIII веку, кад Француска постаде главни углед за појезију и књижевност. А све ове карактеристике могу се без сваке сумње пренети на Дубровник и Далмацију, само што су се ту талијанске перијоде ређале једна за другом, мало касније, потребујући времена да се рашире и преко мора пређу.

Тако у лирици видимо, како се првашње кратке и прилично једре песме после растежу у гомиле строфа и циклусе песама. Главна мисао и осећање губи се у обиљу упоређења, епитета, антитеза и метафора, често непотребних, али често тако вешто састављених, да нам одвлаче сву пажњу с главне ствари, макар да су

споредности. У спеву не видимо ни у самога Гундулића класичне једрине и збијености, па ни плана целокупнога, него се чињенице топе у лиричним рефлексијама, описима и накитима, који истина донекле забављају, али одпекле дотуже, и слабе енергију ра̂да и карактерисања саме ствари. У драми се Дубровник може уврстити међу места која имају театар најстарији у словенском свету. Али и за драму вреди она иста карактеристика, јер се и она кретала у укоченим формама старе класичне драме, изгледајући често као низ лиричних песама и повијајући се по угледима талијанским. Све врсте појезије биле су већином за учене људе, биле су дело ума и науке. И као што је талијанска књижевност имала своју покладну, карневалску књижевност, тако и ми видимо у Дубровнику и по Далмацији коленде, које се баве месним и народним темама. Како књижевност није била раширена у народ, него је живела највише међу образованим грађанима, племићима и појединим круговима пријатеља, то је отуда долазило, да су се о њој најчешће могли бавити племићи или попови, са чега последњег видимо у њој онолико побожности и онолико мноштво религијозних библијских тема. За то је она, држећи се све у једном кругу људи, и остала далеко изван светских покрета, и за то и јест њезин уплив на народ врло мален, јер, бавећи се животом чисто личног осећања, није имала никаквих покретљивих идеја као са-

држину. Из тог узрока је мало њихових дела и штампано, него је највећи део и дан данас у рукопису, или је тек у наше време штампан; а с тога су се опет нека дела знатних књижевника са свим изгубила. И у самом спољашњем облику ових песама види се очито, да су оне рађене по талијанским моделима. Али се ту као и свуда види лагана струја онога што је домаће и народно. У осталом ојачању и самосталности домаћих стихија и сам је век слабо годио, као што се уверавамо из осталих сувремених књижевности.

Стара и нова издања, језик. садашње филолошко-литерарно изучавање старих појета дубровачких. —

Одвело би нас дубоко у сухопарну, а због слабо објављених и познатих извора и непоуздану библиографију, да говоримо о издањима првим, другим, трећим итд. или старим и новим ових далматинских дела. Остављајући са свим на страну оно што је у старо време штампано, свратити нам је поглед на сувремену литерарну радњу на овом пољу. Још прошлога века почели су сами дубровачки књижевници мислити на овај александријски посао, и у почетку овога века, пре нове књижевне радње у Хрватској, већ су били почели прештампавати своје знатне старе песнике, па се тај посао није ни прекидао, и ако се у њ улагала само мала снага. У први мах бејаху то истом проста прештампавања, али кад 1836 уза српски књижевни покрет у Угарској и кнежевини Србији пріону и покрет хрватски са раширеним идејама југословенским, којима се са политичких и предрасудних неприлика даде неспретно име „илиризма“ — онда се, нарочито у средини илирскога покрета, у Загребу, поклони

нарочита љубав и пажња старој песничкој радњи Далматинаца и Дубровчана, и почеше се њихова дела штампати новијим начином и правописом у Загребу. Између осталих који у тој ствари мање више помагаше, око тога су се нарочито трудили: А. Казначић, И. Кукуљевић, В. Бабукић, Симе Љубић, Медо Пуцић, Фран Курелац, и др. Критичност је издавања онолико напредовала колико је због све веће множине објављених дела могло бити све озбиљније и поузданије студије. Тако је југословенска академија под насловом „Stari pisci hrvatski“ отворила врсту публикација, која се може поставити пред сва остала издања као углед овога посла.

Осим интереса културног и литерарно-историјског који нам прибављају ови драгоцени споменици, имају они одвећ велику важност и као споменици језика, дајући за историју језика најдрагоценије грађе, за то што је веома поуздана. Не можемо проћи мимо то без икаква примера. Тако је н. пр. код нас изгубио свој формативни наставак седми падеж, осим нешто останака. У Дубровчана је он још у крепком животу и у једнини и у множини. У Гундулића н. пр. читамо: Слику створи свом на свити (**свѣтѣ**); Ни на земљи ни на неби (**небѣ**); У дјелијех (**дѣлѣхъ**) је својих гледа, итд. — Глагољски прилог садашњега времена који је на *ћи*, сачувао се у Дубровчана и у старијој форми без *ћи*, на *е* нпр.: У шљепилу свезан стоје (слов.: **стоѭ**, **стоѥ**). — Време садашње 1 л. једн. долази на *у* нпр: Коју болест, јао, ја чују (т. ј. осећам). — Долазе старинске речи које су се сад погубиле на прил.: И кон тога мнократ миста; Да га браниш, да га бљудеш од неправад к'јех на

свити; Ах опака клета чести (срећа, онако као **съ-ѵастије** у Руса према **ѵасть, съ-ѵаст-није**) и јоштер је дух у нами; Свједочите.... нашу болест усиону (**кьс-сильноу**) с ове смрти немилосне; Ход'мо веће дру̑ге миле, чим на истоку сунце свити, лијер шњежани пу̑ти (**пльти**, по рускоме: плоти) биле у језеру бистру умити; Удри, удри, да под бати грди (**грьдыи** = гордыи) сатир душу пусти. Тако налазимо добуде од добити, вазам мјесто данашњега узев према староме **вьзьмь**; вазеће, упраша према **кьпрашати**; пристраша; дошад према **дошьдь** итд. Због тога што је књижевност ова преко три века радила, налазимо у њој и промене, и у неколико и дијалектичке особине, нарочито у први мах, док се језик није утврдио као после Гундулићеве класичне периоде. У почетку се налазе многе особине чакавскога дијалекта, (зач место за што; кӣ, ка̂, ке̂ за: који, која, које; ма̂, тва̂, сва̂ за: моја, твоја своја, задржавање непретвореногa *л* на крају слогова, кратки генитиви множине итд). Касније су се неке од тих особина погубиле. Исто тако наћи ће се доста талијанизма, и прозодија је кројена са свим по талијанској. О свему томе највише ће се примера наћи при читању самих песника.

Научни рад Дубровчана и Далматинаца и значај његов.

51. У прегледању целокупне ове народне књижевности, сваком може доћи на ум питање, да се не да̂ појмити да су просвећени љу̑ди онога времена бавили се само о појезији, и да свакако треба да се нашло и рада на другом, на име на научном пољу. Па тако доиста и јест. Ми смо и сами напред навели, како се појезија на народном је-

зику јавила услед раширеног образовања. Али се образовање то није показало само на том пољу, оно се јавило доиста, и то у пуној снази, и на пољу саме науке. Само што се научна дела не писаху на народном језику, што се писаху по средњевековном обичају само ученим људима, и што се израђиваху латинским и талијанским језиком. Тако она нису могла на развитак умова у нашем народу имати ни оноликог уплива колико појезија ових истих писаца. Али опако као и дела знатних средњевековних мислилаца, која науци дадоше моћи да дође у ову данашњу развитост, и дела ових научника долазе у ред јевропскога научнога рада — и кад се на овом пољу наш удео савршено испита, не ћемо бити постидни за учешће у самом развићу јевропских наука и умнога развитка, које нам допада радњом ових дичних синова народа нашег. Лак поглед уверава нас, да је број заступника наших на пољу јевропске и талијанске науке био исто онако велики као и на пољу народне појезије. И доиста, као што је у Италији у паралелним перијодама наука сила напреднија него литература, то се исто може потврдити и за Далмацију и Дубровник. И овамо је са падом појезије расла наука. Међу тим још од XV века налазимо читаву врсту научника по свима струкама наукâ као професоре и трудбенике науке не само по талијанским него и по осталим јевропским универзитетима. Да споменемо само знатнога

астронома и математичара Марина Геталдића († 1627), који је на сву прилику пре Декарта применио алгебру на геометрију,[1] медика Ђурђа Баљивог (†1705.)[2], јестаственика Руђера Јосипа Бошковића (1711—1787), који су се у тачним наукама попели на висину јевропске славе. А таких је било и у другим гранама.[3] (Ново време, претргавши после револуције француске старе свезе, и свративши, услед нових прилика, и науке на поље појединих народа, окренуло је у овај правац и радњу Дубровчана и Далматинаца и свију осталих који су се пређе страним језиком служили.)

Од онога што је рађено на пољу народне историје и језика споменућемо овде ово последње. Ту је најстарији бискуп чанадски, Фауст Вранчић (1551—1606) који је године 1595 издао речник латински, талијански, немачки, далматински и маџарски. Б. Кашић Далматинац с острва Пага, калуђер језуитског реда († 1650), издао је 1604 прву граматику нашега језика у Риму, под насловом Institutionum linguae illyricae libri duo. Микаља, калуђер францишканац, издаде речник Благо језика словинскога (Thesaurus linguae illyricae)

---

[1] Paton A. A. Researches on the Danube and the Adriathic Leipzig 1861 I. 232.

[2] Млада Србадија I 223.

[3] Погледај С. Љубића Dizionario biografico degli uomin illustri della Dalmazia. Wien 1856.

истумачен латински и талијански, штампан у Анкони 1651. Језујита Арделијо дела Бела († 1737) написа граматику и речник, штампан 1728 год. у Млецима, истумачен латински и талијански. Граматику је писао и историк Фрањо Марија Апендини (1769 † 1837), која је изашла 1808, а речник је још писао Јосиф Волтици, Истријанац, истумачен немачки и талијански и штампан у Бечу 1803. По мишљењу П. Ј. Шафарика врх свију њих стоји Јоаким Штули Дубровчанин, калуђер францишканац, који је свој речник, тумачен латински и талијански, издао у три дела и у шест књига (у Будиму 1801 и у Дубровнику 1806 и 1810). Он је на тај посао употребио цео живот свој.

Узроци пада дубровачко-далматинске књижевности. Вејање новог национално - практичног правца.

52. Паду посебне старе дубровачке и далматинске књижевности многи су узроци. Неке смо ми већ дотицали, говорећи о другим питањима. Сви историци признају, да је први удар страшни земљотрес 1667, који је за стотине године и управо у неповрат сатрьо богатство и материјалну величину Дубровника. Остала Далмација била је стегнута под круту владу млетачку, која ни мало не пријаше развићу народности. Поред тога ни трговина са српским земљама није могла градовима далматинским давати ону моћ, коју су они пређе имали. Земље те беху се скоро раселиле, стари путови беху зарасли, народ се стегао на најмање потребе и

задивљао, а богатства његова махом растурена, разграбљена или по емиграцији развучена. Некадашњих многобројних насеобина дубровачких бејаше савршено нестало. Снажни конкуренти надметаху се с њима свуда. Много је сметње књижевности задало и то, што је васпитање запало било у руке Језујитима, који су му полет стегли и једностраним путем окренули. Кад к томе додамо још малаксалост књижевности у Италији, на коју су се они угледали, онда се види на чему смо. Поред тога дођоше покрети иза француске революције и ратови Наполеона I, који доспе да 1808 године укине републику дубровачку. Последицом тих догађаја сва Далмација с Млецима и с Дубровником дође под Аустрију, и затече се у једној држави са својим једноплеменицима Хрватима и Србима. Са неудесних прилика у прошлом веку књижевност је и онако била почела тежити Хрватској и Славонији. У самој Далмацији она је почела нагињати на шире, народно поље, остављајући класичку и учену поезију. Још кад смо говорили о поповима глагољашима и о глагољској служби у северној Далмацији спомињали смо писце побожних књига писаних за народ. Изнајпре су доиста само то биле књиге намењене народу. Али у XVIII веку већ наилазимо на писца, који се обрати народу песмом, али друкчије него класични песници, проговоривши му и формом и садржином спрам његова схватања. Тај је писац Андрија Ка-

чић Миошић (1690 † 1760), калуђер фрањишканац, који је био професор богословије и писао једно латинско дело о философији. Пословима ради вере пропутова он Босну и Херцеговину, део српскога народа који је врело песама и огњиште најживљега народног језика. Сигурно му је ово доста помогло, те је дошао на мисао, да мало преписујући народне песме, мало певајући сам оним начином о стварима које су нарочито за народ, да̂ народу у руке књигу, из које ће научити шта је најпрече за свест и за живот народни, а то је: историју и прошлост своју. То је дело Разговор угодни народа словинскога, у коме се опевају главнија дела из историје српских земаља. Песме су у том Разговору по висини и начину народне, с врло малим одступањем од чисто народне форме; али су оне код народа нашле онај исти одзив који и народна поезија. Његова је књига прештампавана небројено пута и латинским и ћириловским словима.[1] Још је писао Корабљицу, приповетке из црквене историје, које су се такође много читале. Захвалност према овом књижев-

---

[1] Ћириловска издања: 1818 (прекројено), 1828 у комадима 1849—50, 1869. У латиници има 14 издања. Врло је знаменито што Вук Ст. Караџић прича у предговору к својој Малој песмарици од 1814 на стр. 12, како је читао Качића у неком издању латиницом у Београду пре 1813, па се читајући њега осетио, за што је Л. Мушицки у Карловцима распитивао за песме народне, које му се у онај мах као поруга чинило.

нику, који управо стоји на вратима новог доба, у коме је народна просвета и срећа поглавити задатак књижевности, посведочена је тиме, што је 1860 године свечано прослављен стогодишњи спомен на дан смрти његове.

ДОДАТАК.

I. Стара књижевност у Хрватској.

Ширење реформације као први узрок почетку народне књижевности у Хрватској. Даља судбина њена.

53. Краљевина Хрватска није била тако срећна положајем својим као Далмација, да би и њу онако пуно обасјали зраци обновљене просвете из Италије, те да би се и у њој уз хуманизам јавила књижевност на народном језику. И ако огранци једнога народа, и ако у једној религији, ове две посестримске земље растављене беху Велебитским горама, и кад 1102 Хрватска дође у државну заједницу с Угарском — и државом. Од Срба беше Хрватска одцепљена и црквом; с Далмацијом су слабе биле саме трговачке свезе. Тако се ова краљевина заједно са Славонијом развијаше упоредо с Маџарима, латински језик бејаше тамо и црквени и књижевни, и све до XVI века, осим малих ствари из којих се види да се у неколико неговао народни језик, народна буквица глагољска, и у неколико и народна словенска служба

— не види се у краљевини Хрватској никаквога трага од чисто књижевне радње народне.

Али се у XVI веку дотаче и Хрватске особити и знаменити покрет у Чешкој и у Германији. Кретање реформације распрострло се из Немачке и у словенске земље, и ухвативши корена најпре међу Словенцима пређе и у Хрвате. То је било преко Ивана Унгнада Словенца (1493—1564), којега стадоше гонити за то што је приврженик реформације, и он се (1554) исели у Виртемберг, у Урах, старајући се онде о штампању југословенских књига ради раширења протестантизма. Тамо пристану с њим: Антун Далматин, Јуре Јуричић Далматинац, Србин Мато Поповић, Бошњак Иван Малешевић и др., те се њиховим трудом а његовим трошком наштампају у Ураху, Виртембергу, Тибингену, Регенсбургу, Нирнбергу — буквари и многе побожне књиге ћириловским и глагољским словима, којима се ишло на то, да се реформација рашири по целоме словенском југу. И преко свију незгода реформација се заиста поче ширити и међу Хрватима, нашавши присталица међу најчувенијим великашима хрватским. Између тих је најзнатнији био гроф Ђурађ Зрињски († 1603), који је имао добра у Међумурју, где се од хрватских страна највише бејаше раширила нова вера. Он је набавио штампарију и подигао је на своме имању у Недељишћу 1570. Књижевнички посао извршиваше Михаило Бу-

чић, поп на Белици у Међумурју. Штампарија Зрињскога није остала дуго у Недељишћу, него се преместила у Вараждин. Нс можемо знати колико се тада за књижевност урадило на оба та места, по томе, што је одмах пошто се реформација почела ширити, почело узбијање од католичког свештенства и великаша, од којих је у корен утучена (око год. 1607). Али нема сумње да је штампано и других дела осим побожних, и да је побожних штампано више него што се сад зна, јер су католички фанатици сатирали и спаљивали протестанатске књиге. Тако се зна данас, да је у Недељишћу штампан 1574 хрватски превод угарскога законика од Ивана Пергошића, а у Вараждину друга нека његова дела на латинском језику. Од А. Врамца помиње се превод јеванђеља и Кроника кратка у словенском језику штампана 1578 у Љубљани. Него и ако је била угушена реформација, један пут пробуђени покрет није могао са свим замрети, и ако су га немиле прилике и политичке и друштвене, међу које нарочито припада то што су Језујити узели у руке цело васпитање, гњавиле, цедећи му све здраве сокове. Тако у првој половини XVII века налазимо нешто рада, и видимо да су синови знатнијих кућа хрватске властеле походили страна научна места и у неколико се још бавили књигом.[1]

---

[1] О томе много писа И. Кукуљевић у своме делу Književnici u Hrvatah iz prve polovine XVII vieka s ove strane Velebita. Zagreb 1869.

Али највише је рађено на побожном богословском пољу и нешто на појезији народним језиком, јер публике није било никакве, и што је по когод писао песме ради своје забаве — не значи много у књижевној историји. Знаменитији се писци једнако држе језика латинског. Такав је историк Раткај Ђурађ[1] који је на народном језику издао Врлине Фердинанда II цара римског у Бечу 1640. По чистоти језика хваљен је бискуп Петретић († 1667) који је издао преведено Јеванђеље; а похвале је вредна и књижевна радња језујите Ђурђа Хабделића (1599 † 1678) родом из Туропоља. Овде би на реду било неколико дела у стиховима, али између њих ћемо споменути најважније, дело бана хрватскога Петра Зрињскога (1621 † 1671), који је издао књигу Сирену Јадранског мора (1660 у Млецима), у којој је најважнија песма Опсада Сигета у петнаест раздела.[2] Исто је тако важна и књижевна радња Павла Витезовића (Ritter, род. око 1650 † 1713) који је такође певао песму о јунаштву Николе Зрињскога сигетскога јунака, под насловом Одилење сигетско. У том делу до душе нема појезије, али је потпиривало народност и осећање о језику своме, и то му се

[1] Писао Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae у Бечу 1652.

[2] То је превод раширен неким додацима, а оригинал је те песме спевао на маџарском брат истога Петра по имену Никола.

сматра као главна заслуга. Он је писао још некакав календар, Разлике мудрости цвеће, и још гдешто. И ако се већ и пре њега штампало у Загребу, може му се убројати у заслуге, да је он штампарску радњу својом штампаријом оживео. У оваквом правцу, падајући све више к обичном и свакидашњем место да се подизала на што веће и важније, трајала је књижевност кроз цео XVII и скоро и XVIII век. Од научне радње на језику ваља нам нарочито споменути Ђурђа Хабделића, о коме помињасмо, а који је саставио хрватско-латински речник, штампан у Градцу 1670. Иван Белостенец (1595 † 1675.) штампао је у Загребу 1740 свој латинско-хрватски, а Андрија Јамбрешић свој латинско - хрватско - немачко - маџарски речник у Загребу 1742 год. Обојица су били калуђери. Мање су вредности граматички послови Сен Мартона (Вараждин 1783) Ф. Корнига (Загреб 1795) и С. Ђурковечког (Будим 1825 г.)

Између људи овога доба био је и Јурај Крижанић, који се изучио у Италији, па видећи за своју радњу мало поље у Хрватској отишао у Русију. Родио се негде у босанској Крајини (турској Хрватској) око Дубице, Озља и Рибника, не зна се кад, али у почетку XVII века, а не зна се на ком је месту, ни кад је умрьо. Год. 1645 дошао је у Москву, после је 1660 године послан у заточење у Сибирију. Знатан је, што је он пошао у Русију надајући се да тамо протури своје планове које је о свесловенству и организацији његовој кројио. Сва прилика да му у

Москви ни за то нису веровали, што је дошао из Италије и био римокатолик. Његова државна и политична умовања, међу којима је и оно о свесловенству, развио је у делу „Руска држава у XVII веку“, где су поред критике предлози за реформе. Осим тога је писао „Словенску граматику“ (1666) у којој се око рускога као главног постављају упоредно остали словенски језици и предлаже се грађење свесловенског језика. То су два главна дела његова, по којима га спомињу међу својим писцима историци руске књижевности, јер су та дела руски писана, а за последње га Бођански назива „оцем упоредне филологије.“ Цела појава Крижанићева, који ни католиштво није губио из вида, није још довољно објашњена, јер многих података нема; али је на сваки начин био човек великих мисли и пространога частољубља — само што је све остало у клицама и у незрелом несавршенству са прераног века у ком су се идеје његове јавиле. Потписивао се „Јурај Крижанић Србљанин“. Кукуљевић држи, да је то чинио за то, да би за се задобио поверење које је име српско ради православља у Русији уживало.

Германизација и по том мацаризација као нова побуда подизању народне књижевности и језика.

54. Али усред овога таворења и натезања књижевности како у Хрватској тако и у другим нашим земљама, као што ћемо касније видети, деси се на крају прошлога века догађај у политичкој историји, који је особито потпомогао развитак књижевности у Хрватској и управо био узрок замецима праве књижевности. Место језика латинског, који се у Аустрији држао све до на

крај XVIII века као државни језик, аустријски Немци огледаше да потисну свој. Маџари се угледаше на њихов пример, па хтедоше у земљама угарским да свој језик начине државним место латинскога, којим се дотле радило. Ту видеше угарски Словени, да им нема другог спасења него што боље чувати народни језик као најзнатније обележје народности, и услед тога међу њима оживе или живахније крочи донде спора и млака књижевност. Цео овај покрет у свези је на другој страни с целокупним покретом XVIII-ог века у Јевропи и након Француске револуције, иза које се народ и народност и природна права човечија свуда почеше достојније ценити. Тако и у Хрватској видимо ми ону исту књижевност која се донде бавила скоро само о црквеним и побожним стварима, где се почиње старати да народу набави штива и да му га омили. У почетку овога новог периода спомена заслужују Тома Миклушић (1767—1831) из Јастребарског, који је писао различите поучно-забавне књиге и веселе игре; Брезовачки (1754—1805), који је био у калуђерима Павлинима и радио разне веселе ствари и многе ситнице за календаре, по том Матија Јандрић (1776 † 1828), а особито Јаков Ловренчић (1780) из Загреба, који је писао веселе игре и приповетке. Како су у то време писци могли бити скоро само калуђери и попови, то је много помогло књижевности и то, што су јој били веома

наклоњени загребачки бискупи, као: Максимилијан Врховац (1787—1827) који 1813 нарећиваше да се купе рукописи, књижевне старине, народне песме и пословице, и да се њему шаљу, и Александар Алаговић, који је одмах за Врховцем уз бискупство наследио и његову љубав књижевности.

Све ово што смо довде говорили писало се провинцијалним кајкавским дијалектом хрватским, и намењено је било само народу краљевине Хрватске. Са тог тесног обима и погледа који бејаше пред очима писцима из Хрватске, и који их свачим ограничаваше тако рећи само на родно место њихово, не могаше ту настати нити светлије књижевности нити прилике за њу. Да би се тим путем пошло, указивала се као прва дужност оставити тесан кајкавски говор, па место њега примити опширни говор читавога српског племена. На ово су могле навести тамошње родољубе и друге прилике, као напредовање књижевног рада међу Србима, развијање словенске идеје међу Чесима, и јаснији погледи деветнаестога века, који иза реакције на ново беху оживели после 1830. Али са надмоћством ове мисли (1836), са ступањем Хрвата у коло своје остале браће по језику и крви, почиње се тамо ново доба, о коме ћемо на другом месту говорити.[1]

[1] О разлици између ових дијалеката и између српског језика, види Даничићев чланак у Гласнику IX.

II. Почетак књижевности у Славонији.

55. Узроци који су покренули књижевност у Хрватској може бити да би се, ма и касније, одазвали и у Славонији, као што се и од старине памти да је словенска служба и глагољица почела хватати корена и у Славонији, — да ова земља не бејаше под Турцима. Али још од 1521 па све до 1699 стајаше Славонија под турском управом, под којом нити се могаху развити стари почеци, нити проклијати нове клице. Него кад после карловачког мира од 1699 године Турци очистише Славонију, крајња запуштеност народа у науци и вери потицаше родољубе, да се посла лате, те да накнаде што је пропуштено или изгубљено. И доиста налазимо већ у почетку XVIII века књижевника духовнога реда, који у то име писаху побожне књиге. Писци узимају облик песме као најлакши, да њиме раде на образовању и упућивању народа. Међу ове припада као најстарији — језуита Ант. Канижлић (1700 † 1777) из Пожеге, са својом Светом Рожалијом панормитанском дивицом (у Бечу 1780 и у Пожези 1863), који је нешто писао и о раздељењу источне и западне цркве. Личанин Вид Дошен писао је поучан спис о пороцима под именом Седмоглава аждаја[1] и мањи Јека пла-

Кад се започела и како се развијала славонска књижевна радња

[1] Издања: У Загребу 1768 и 1792, у Будиму 1803 ћирилицом, па у Загребу 1865. Из тога се види популарност његова.

нине. Него у другој половини XVIII века јави се у Славонији дело и друге врсте, писано сувременим, по народ кориснијим смером. Ово дело јесте Сатир од Мат. Ант. Рељковића (1732 † 1798). Писац је као официр у седмогодишњој аустријској војни допао пруског ропства, тамо се изучио и видео како људи и друкчије живе, те вазда разгреван мишљу о свом народу написао је књигу Сатир, која Славонце кори, исмева и на боље упућује. Како је добро Рељковић изабрао и према читалачкој публици удесио ствар у својој књизи, види се по томе, што се брзо разграбило 1500 комада — у оно време! На скоро је изашло и друго издање. Сатир је књига, која није остала у самој Славонији, него је одмах прештампана и ћириловским словима и разишла се по свему народу, у чему се управо и види значај Рељковића и чим он стаје упоредо с далматинским Качићем, јављајући се као рани претеча новијега правца.[1]

Исти М. А. Рељковић није се ограничио да само у песми каже недостатке свога народа, него се прихватио писања књижица за поуку. Од њега имамо: Езопове басне; Нек је свашта, или сабрање паметних ричи и крипостних дила људских; један „нимачко-илирички

[1] Прво издање Сатира изашло је у Дрезди 1761, друго поправљено за живота пишчева 1779 у Осеку, треће 1822 и четврто 1857 у истом месту. Ћирилицом изашло је 1793 и 1807 године.

и илиричко-нимачки ричник“ и граматику, и још нешто за школе и пољску привреду. Брат његов Јосиф Стјепан Рељковић писао је Кућника за домаћине, у стиховима. Фрањишканац Великановић (1723 † 1803) преводио је неке побожне драме. Међу славонске писце овога времена припада и знаменити у латинској и научној књижевности пештански професор учени Матија Петар Катанчић (1750 † 1825) који је на латинском језику писао знаменита дела о историји, етнографији и језику. Он је под насловом Fructus autumnales (Јесење воће) издао збирку песама, међу којима има идила, песама писаних хексаметрима, и народне појезије. Од њега је остао и превод светога писма (Будим 1831). Забавно је, како он свој језик зове „славно-илирским изговора босанскога“.

На језику се радило и овде као и у Далмацији. Послови су ти вредни као први огледи и споменици практично-емпиричког рада. Осим М. А. Рељковића за кога помињасмо, има граматика Ф. А. Анђелића (у Бечу два пут: 1774 и 1789), и фратра М. Ланосовића, кога је цар Јосиф II позвао у Беч, као што вели један писац „ради потпоре илирске књижевности“. Његова је граматика дочекала три издања.[1]

Да ређамо још оно неколико писаца што је између Славонаца остало неспоменуто, дали би-

[1] Прво 1778, друго 1789 у Осеку, треће у Будиму 1795.

смо истина потпуну врсту имена — али слици не би придошла ниједна боја, док неји после 1836 и у Славонији започео одјек илирскога покрета, који се из Загреба ширио по тројед-ној краљевини.

III. Радња католика босанских пре овога века.

56. Положај Босне у несрећноме расцепу српских земаља већ смо у приступу обележили. У досадашњем прегледању књижевности нисмо је нигде спомињали, јер је сва њена књижевност до освојења турског припадала у књижевност Срба источне цркве. Спомињали смо, како су особите географске и друштвене прилике створиле у њојзи главни стан свуда прогањане Богомилске секте, која се такође служила ћириловском писменошћу, и књижевношћу својом свакојако припада на источну страну. Кад Босну притискоше Турци, насељење се њено измеша и с Херцеговцима и с осталим српским племенима с југа, која су се на све стране сељала, потиснута поплавом турском и тражећи себи заклона. Богомила мало по мало неста, што прионуше на сву прилику који уз источну који уз западну цркву а који уз мухамеданство, а од хришћана осташе на даље само присталице источне и западне цркве.[1] Него што се тиче на-

Како је стајало с књижевном радњом у Босни.

[1] Има до душе гласова, да Богомила ни до данас није са свим нестало.

родног језика и писмености, то се двоје у Босни још од старине веома бејаше утврдило у народном смислу. Привржени и источне и западне цркве служише се у Босни ћириловским словима, и тек у најновије време ови други се прихватише латинице. Бошњаци источне цркве чували су увек заједницу са Србима и своје народно име, а Бошњаци западне цркве у једну руку су пристајали за осталим сународницима нашим западне цркве, тежећи Риму, прикупљајући се око најближих католичких бискупских столица, служећи се што се народног имена тиче или општим називом словинскога и илирског, или најчешће, својим провинцијалним називом; али су често, између свију чешће се држали не само своје народне свезе, него и имена. Францишканци босански, који одавно имају у Босни своја седишта у три манастира, у Фојници, Сутјески и Крешеву, све су до овог века писали највећи део својих књижевних дела и својих црквених службених књига ћирилицом. У тешка времена народне потиштености, кад не бејаше никакве књижевности, док се источно свештенство по старом обичају учило по манастирима и служило преписима старих црквених књига, западно свештенство се учило по католичким школским заводима у Риму и другде. Међу њима се дакле налазило људи, који су се и своје браће на дому сећали, списујући побожне књижице за поуку простоме народу. И ту дакле као и иначе ви-

димо, где је књижевност налазећи се у рукама једне класе узимала ограничен правац, јер овде није било, као у Дубровнику, и других стихија, којима би се књижевност како друкчије окренути могла — а много је на овај правац упућивала и блиска опасност мухамеданства.

Међу писцима из Босне, који се одликоваше на књижевности, први је Матија Дивковић „из Јелашак“ у нахији Кладањској, од кога имамо штампаних књига. Умрьо је 1631 год. у манастиру Сутјесци. Његов Наук крстјански познат је у више издања.[1] Године 1611 издао је побожну књигу Сто чудеса, исте године Бесиде сврху еванђеља недиљних, од којих такође имају три издања (1611, 1616, 1704) а на послетку Плач блажене дивице Марије (1631, 1698, 1723). — Неки Шћепан Матијевић помиње се по књизи Исповједавнику, штампаној у Риму код пропаганде 1630. — Знатан је после М. Дивковића Павао Посиловић, родом из Гламоча, који је 1642 постао бискуп у Скрадину у Далмацији. Од њега је Наслађење духовно, штампано најпре у Млецима 1639 и 1682, и Цвијет од крипости, преведен с талијанског, штампан први пут у Млецима 1647 и другда. За Посиловићем је

[1] Прво је штампано 1565, а позната су издања млетачка од године 1611, 1616, 1668, 1683, 1698, 1707, 1723, 1738. Најочевиднији доказ, како се ова књига тражила и радо читала.

знатан и Шћепан Маргитић Јајчанин „од Маркова̄ц“ који је писао Исповијед крстјанску[1] и Фалу од светих (у Млецима 1708 и 1778).

Него поред ових писаца били су писци који су за Бошњаке писали латиницом, и ако они сами сведоче, да народ тих слова не зна, а да ћириловска која Дивковић зове просто „српскима,“ свак разуме. Између њих су чувени Бандуловић, Главинић, Анчић и др. Из Рима се ћирилица босанских фратара није радо гледала нити одобравала, ни у пола онолико колико горњо-далматинска глагољица. То је било узрок, те је она међу свештенством са свим изобичајена. —

У новије време кад књижевност српскога народа, обновљена у начелу, пође пуним наде путем, Босна задржава свој стари значај. Како се у књижевности образоваше две половине, источна и западна, и Бошњаци књижевници одоше који на једну који на другу страну, како је који припадао источној или западној цркви.

Судбина ћирилице међу католицима босанским.

Босански фратри пишући ћирилицом, служили су се друкчијим обликом него што је био у обичају у Срба источне цркве. Познато је, како се у старим нашим споменицима, нарочито од половине XIV века

[1] У Млецима 1701, па опет ту 1707 и на ново 1788, и тек онда 1799, али већ латинским словима, и у Спљету 1842 латиницом. Опет доказ раширености и дуга живота исте књиге, која се из XVII с нашим веком руковала.

па касније налази двоструко писмо, *брзописно* и *уставно*. Оно прво се употребљавало у канцеларијама, и по том, као практичније и лакше за употребу, на сву прилику и у приватном животу. Кад ово *брзописно* писмо упоредимо с *босанском буквицом* (као што су је они звали), видимо, да је босанска буквица оно скорописно писмо. Тако се писмо употребљавало и поред глагољице у Далмацији у Пољицима. Што су Бошњаци католици изабрали баш ову а не уставну српску буквицу, која се у црквеним књигама употребљавала, долази од њихове религијозне бојазни, са које су се и српског имена чували; бојећи се да их тога ради не би ко у религијозном смислу погрешно уврстио.

Осим овога писање босанских фратара одликује се од осталога српског још и тим, што је у њему брзо нестало историјскога правописа, па и оних слова из ћирилице, која се у осталих Срба њега ради државу. У њиховим књигама нема ї, оѵ, ъ, ы, ь, ѣ, ѕ, ѫ, ѵ, а ѳ долази само у броју. Правопис је угађан према језику. Тако у најстаријега босанскога књижевника фрањцишканца Матије Дивковића, правопис у главноме није далеко од Вукова, само што натеже знацима и системом. За што тако би у Бошњака католика, узрок је близу. Њих нису везивали споменици црквени, нити су имали науке црквенога језика, нити угледа на њ. Поред ћириловских слова имали су за извор правопису једино жив народни говор, а тај их није могао никуд на другу страну одвести. У осталом језик је у оно мало Бошњака што су писали, лепши, живљи и чистији него у свију осталих католичких писаца што писаше латиницом. Да споменемо

још како је и она ћирилица, којом су проповедници реформације штампали своје књиге за словенски југ, била удешена према босанској.

ТРЕЋИ РАЗДЕО

Новија књижевност.

57. Први или стари раздео књижевности српске био је одјек општег средњевековног правца, искључне књижевности црквене; други или средњи раздео видели смо како је био одјек талијанске обнове наука и књижевности; трећи раздео, о коме сад идемо да говоримо, био је у свом почетку у неку руку одјек покрету јевропском, који се јавио после реформације у XVII и XVIII веку, а у опште узимајући ушао је у коло народних књижевних покрета јевропских, који су се јавили услед француских идеја XVIII века и низа књижевних и философских појава који им следоваше. —

Карактеристика и деоба новога доба у књижевности.

С тога се правац овога на супрот правцима првог и другог раздела показује као правац школа и народног образовања ширењем књижевности и пауке.

Не може се временом и годином означити кад на ком крају нашег народа почиње овај раздео.

Много је то зависило од наших друштвених и политичних прилика — и несавршеност образованости доносила је собом, да су се мисли и потребе новијега правца, којима се поглавито тежило да се уједначимо с осталим напреднијим и образованијим народима, на сваком месту друкчије разумевале, потпуније или непотпуније.

Што се пак тиче масе народне, коју смо у пређашњим разделима видели како је поцепана и по религијозној и по провинцијалној суревњивости, у њој се, услед политичких догађаја у самом нашем народу и у Јевропи, који бише на крају прошлог и у почетку овога века, и услед идеја које су силом тих догађаја повејале међу народом, уноси тежња ка знатној промени, ка промени, која карактерише цео раздео као једна од најглавнијих чињеница његових. За овога раздела сазнаје се јединство народно, и оно је до сад знатно напредовало, спрам тегоба које су му спремљене средњевековним борбама и догађајима. У овом разделу видимо нашу браћу западне цркве (Србе и Хрвате), у којих је довде сва радња имала чисто провинцијални карактер, где се мало по мало уједињују око књижевне средине у Загребу. Срби источне цркве развијају још од старина̂ сачувано народно јединство своје у разбориту свест. Обе те половине сазнају своје унутрашње народно јединство и почињу тежити њему, па би га доиста далеко више и оствариле,

да су томе друштвене и политичне прилике иоле повољније биле.

Данас дакле дели се наша књижевност на источну и западну половину. Поникавши узроком једних истих потреба и побуда, те се половине према томе развијају у једноме истом правцу, идући упоредно и добрим и рђавим странама својим, као што ће нас излагање уверити. Па је преко свега тога разлика и одвојеност у овим чињеницама. Прва је разлика у неједнакости слова̂, јер се, поред језика довољно уједначеног, међу Србима на истоку пише ћирилицом, а међу Србима и Хрватима на западу латиницом. Друга је разлика у одвојености публике, чему су узрок наше незгодне политичне и саобраћајне прилике. Знаци бољих времена налазе се у томе, што се и једне и друге књиге почињу читати свуда, и што се налази писаца и с једне и с друге стране, који обојим словима пишу — те је прилика да ће најпосле раширено образовање и развијенија свест, које обоје у нашем народу и тамо и овамо све боље напредује, и ово изравнати на који год начин.

Из ових узрока ми ћемо прегледање новије књижевности поделити на два одсека и говорити у првоме о књижевности Срба источне цркве, а у другоме о књижевности Срба западне цркве и Хрвата.

ОДСЕК ПРВИ.

—

Књижевност Срба источне цркве.

1723—1814.

а. Први покрети. Приправа и буђење. Доситије, његови следбеници и противници, школски и црквени правац.

Пад српске државне онаге, свеза с Русијом, сеоба у Аустрију и додир са западном просветом том приликом.

58. Покрет старинске српске књижевности у првом разделу оставили смо у тренутку, где се борио да пронађеном новом вештином штампе потпомогне држање науке, цркве и народности, и да се опре љутој навали турској. Али које сиротиња, које што знатних и предњакâ људи све више нестајаше, које непрестано напредовање турске силе, и подивљаченост, која са силног ратовања и неуредног бурног живота долажаше — учинише те огледи и напрезања ова не имаше никаква успеха. У тај исти мах, кад су Срби по Млеткама и по манастирима својим штампарије подизали, развијаше се турска сила у највећу снагу своју. За то ови огледи[1] бише

[1] Године 1526, онда кад је Божидар развијао свој поглавити рад штампарски у Млецима, била је битка на Мохачу; год. 1529 Турци су први пут опсели Беч, и од то доба сила њихова не опада све до год. 1683, од којега добаона почиње стално назадовати. Јер 1683 повраћен је у хришћанске руке Острогон и Будим, 1687 потучени су Турци на Мохачу, 1688 узет је на јуриш Београд, 1689 потучени су Турци на Нишу, 1691 на Сланкамену 1697 на Сенти.

од веома слабе користи. Поред све веће несреће у коју падаху политички изгледи и политичко стање народа — није ни могло бити иначе.

Међу тим у XVI и нарочито у XVII веку окретаху се свезе српске све више на исток, на Русију, чему је довољно разлога било. Видевши да је унутрашња народна моћ због неудесних прилика немоћна била да из своје средине просветно-црквеном радњом подржи поколебано народно земљиште, наши се стари обратише на Русију. У Русији самој збили су се за то време покрети, који су и без тога могли привући већу пажњу својих једноверника. Ми смо на свом месту поменули како су у XIV и XV веку и учени Срби као представници ондашње словенско - православне учености одлазили у Русију као учитељи. Удесне прилике у руској држави беху учиниле, да труди и ових и других тамошњих знатних људи донесу плода, и у XVI веку видимо да у Русији црквено-словенска ученост одузима несрећној Србији доскорашње првенство њено, предузимљући послове прве важности. Уплив кијевских и малоруских школа, додир руске књижевности с пољачком, преко које се Русије дотакла нова јевропска књижевност, учинише, те се у Русији кроз саму црквену књижевност створи тако звани „југозападни правац,“ којим се доиста унело доста нових облика и идеја у руску књижевност, и којим се приправило поље за знамените реформе цара Петра.

Лако је помислити, да се у XV и XVI веку морала осећати међу православним Словенима потреба за пречишћањем и дотеривањем црквених књига, довољно нетачних због дуговременог преписивања. Чему српски труди не могаху задовољити, то изврши, у смислу који су онде сматрали за добар, московска црквена власт, јер се тамо рад око поправљања и попуњања црквених књига поче још трудима Максима Грка, научника атонске школе, још у половини XVI века, па су га после малоруски богослови у половини XVII века наставили и до краја довели.

С друге стране се нов окрет народном животу спремао последицама политичких догађаја, који се догодише у другој поли XVII века. Као што је нада на самосталну радњу српску и на изгледе да ће се моћи повратити изгубљени народни и политични положај све већма зађуткавала, што је већма расла и беснела сила турска; тако се све ове мисли почеше на ново будити, кад се турска величина при крају XVII века поче клонити своме паду. Одмах после Косова Срби су принуђени били да средиште свога рада крећу са висова Старе Србије на север к Дунаву, где би се лакше могли наслањати на Угарску. На скоро по том почеле су и саме сеобе, које су опустиле јужна старинска седишта српска, и настављане су овда онда без прекида. Као што Угарска са својим савезницима и по том Аустрија беху Турцима на ударцу, тако су оне

не мало четири века биле главни непријатељ турски, и уз то главни савезник и по невољи заштитник покореним Србима, нарочито после славних победа и срећних бојева који обасуше аустријско оружје од 1683 па у напредак. Тако у то доба и последњи деспот Ђурађ Бранковић, о коме смо помињали како је писао познату велику хронику српску, свеза своје планове о ослобођењу српског народа, које је са осталим знаменитим народним људима кројио, с плановима аустријским о уништавању Турске, јер се сам у своју снагу против онда још врло силних Турака није могао уздати. С тога се заметну велики народни покрет, у највећем делу изазван и потакнут Аустријанцима, њиховим сплеткама и успесима. У очекивању тих догађаја покретом се тим ишло на то, да се и маса народа и средиште српско под турском владом, патријаршија из Пећи, пренесе на аустријску земљу. Године 1690 патријарах Арсеније Чарнојевић доиста пређе с многим народом, извршивши половину плана, која је по Аустријанце угодна била; а прва половина, по којој је Бранковић као савезник и признат старешина српски требало да војује у савезу с Аустријом за ослобођење свога народа, сврши се заточењем деспота, из којега више жив ни изашао није. Нова сеоба би 1737 године под Арсенијем IV, и ако све то Србима би скоро једино на штету, а Аустријанцима на велику корист и помоћ у њиховим та-

дашњим ратним заплетима. Најпосле и иза карловачког мира (1699), пошто се земља једва беше одморила, отвори се на ново рат с Турцима 1716, те 1718 године на пожаревачком миру сва Србија до Ниша потпадне под аустријску власт, затекавши се у једној држави и у једним приликама са свима Србима што су се већ пре тога били преселили у Угарску.

Уплив нових прилика на књижевност; подизање школа; ново гајење црквене просвете; погрешке тада почињене.

59. Последице ових догађаја биле су по српску књижевност и просвету основа новоме окрету у развићу њену. Што су се после 1718 године толика пространства српских земаља нашла под аустријском владом, и што се још пре тога толики народ и читаво тадашње интелектуално средиште стави под аустријску управу и власт — имало је знатна утицаја. Прво и прво тим су Срби непосредно дошли у додир са западно-јевропским државним редом, начином живота и мишљења; друго су тиме сукобили се са западним школовањем, образовањем и књижевношћу; и треће, на послетку, вера која је непрестано била једини израз народног суштаствовања српског, дође у судар и с католиштвом потпомаганим од владе, и с другим сектама, које су се онда по Угарској налазиле. У колико је оно прво својом покретном силом радило на Србе, да нешто почну радити о својој просвети, у толико им је ово последње као прву бригу налагало, да искушењима туђинских напада и

наговора обавештеност на супрот ставе. Митрополит Исаија Ђаковић тражио је од цара аустријског још 1708, да се за Србе заведу школе и штампарија, а те исте тражбине налазимо у меморијалу Будимаца, који је исте године цару поднесен. А 1709 године доиста је одређен аустријски чиновник, да основне школе по српским местима заводи. Митрополит Мојсије Петровић стане се нарочито трудити о школама. Он сам заведе словенску школу у своме двору у Београду, и доведе учитеље из Русије. Године 1723 аустријска влада изда наредбу да се подижу српске школе по градовима, варошима и селима, а 1731 год. издао је таку исту одлуку и народни сабор који је држан у Београду. Други сабори исказивали су најочитије народну потребу школа и образовања, с јасном намером да се и Срби уједначе у знању са својом околином и с осталим напреднијим народима. Последник Мојсијев митрополит Вићентије Петровић настави његов посао. Он подигне 1733-ће године велику школу у Карловцима као и у Београду, позвавши свештенство и народ, да дају децу у школу. И ову су школу започели Руси из Кијева. Световне науке у тој школи предавале су се латински. На прилику тих двеју бејаше се у то доба подигло више већих школа, на пр. у Осеку, Даљу, Сомбору итд. Али усред овог започетог развитка расадницâ нове просвете српске,

удари на ново рат међу Турском и Аустријом, 1737—1739, у коме Аустрија изгуби и Београд и Србију. Несрећни ови политички догађаји и покрај њих и мутње аустријске владе око унијаћења[1] обуставише истина овај лепо почети развитак, али га не уморише. Између 1740—1750 држала се у Новом Саду и „духовна колегија“. Запуштена карловачка школа, другарица некадашње београдске, оживи на ново под митрополитом Павлом Ненадовићем, и год. 1761 постане јој управитељ познати српски књижевник архимандрит Јован Рајић.

Један пут започети покрет, који су још први досељеници у Угарској започели — није ни после престао, и скоро нема српскога народног сабора из прошлог века, на коме се није покретало школско питање. Нарочито је од послетка било народно потраживање на сабору од год. 1774, после кога је аустријска влада издала нарочита правила за подизање српских школа, те су се оне после тога доиста и почеле за стално подизати и установљавати, спремивши и себе и читаоце и раднике за први јачи покрет у књижевности. У осталом радници овога времена осим главне тежње, која је тада целом Јевропом кретала, нису били ни са чим осталим на чисто. И правац, и језик и књижевност школска остављена је на милост случајној савесности или несавес-

[1] У ово доба (1740) пада знаменито исељење 150000 Срба у Русију.

ности било црквеног, било световног поглаварства, било школских настојника. Дотадашња влада црквене књижевности и црквено-словенског језика окренула је и ове нове почетке старим правцем учености, осниване на црквеном језику и темељима угађаним опет спрам потреба црквених, без обзира на народни живот. У писменим споменицима нашим из XVII века и из XVIII, док не завлада правац ове нове учености, видесмо старински књижевни српско-словенски језик полаганим мењањем већ скоро изједначен с народним језиком, видесмо стари словенски историјски правопис доведен до природне фонетичне простоте. И једно и друго беше на тачци да постане општа својина свакоме, и да се учини темељем развића народној књижевности новога времена. Али се у свему томе омашило. Узете су за угледе руске штампане књиге, па и руски црквени словенски језик — јер су, по незнању онога времена, држали да је то стари словенски, а није им падало на памет, да је тај језик народу и стран и неразумљив. Па и у угледу на Русе и у усвајању нових јевропских просветних напредака нису могли стати на висину свога времена, него су у свачему остајали цео век назад, усвајајући на прилику од Руса њихов средњевековни књижевни језик онда баш, кад су га они сами остављали, подижући свој народни језик. Тога ради у самим погрешним основама положена је клица борбе, и српски просветни

развитак у самом почетку своме спремао се на потресе, који су се, као што ћемо видети, и догодили, чим су боље снаге приспеле, које су умеле ствари у суштину погледати.

Белешке о поборницима око првих школа српских.

Кад је београдски митрополит завео у Београду словенску школу, довео је из Русије учитеља Максима Суварова. Овај донесе са собом 400 бȣ̈квâрâ и 100 „Славенских граматика“ од М. Смотрицкога. У карловачкој школи (1733-ће основаној) био је ректор Емануило Козачински, мађистар Јован Минацки, обојица Руси из Кијева. „Славенску граматику“ предавао је Николај Николајевић свештеник и Ђорђе Живојинов ђакон, а учитељу мале школе било је име Петар Рајков. За сведочанство како су школе патиле од самовоље црквених поглавара ево једног примера. Исти Арсеније Јовановић Шакабента, патријарах који је 1737 предводио другу сеобу српску, укине у Карловцима латинску и остави само малу словенску школу. Онај исти Емануило Козачински, којега 1733 видесмо где почиње школу у Карловцима, био је први управитељ „Духовне колегије,“ школе коју је у Новом Саду подигао бачки владика Висаријон Павловић, а која је трајала 1740—1750. Ту су се учили не само приправници за свештенички чин, него и сами млади свештеници, као што је био обичај и у пређашњим школама. Та „духовна колегија“ као да је трајала и после 1750, јер око 1765 радио је или у њој или њен посао Јован Рајић. Око тога времена почели су се слати у Беч учени Срби, да уче учитељске науке, и после су постављани за школске надзор-

нике. Као први између таких помиње се 1776 Тодор Јанковић Миријевски (родом из села Миријева у Србији), који је радио на педагошкој књижевности. За њим се у тој служби помињу Аврам Мразовић, Алексије Везилић и Стеван Вујановски. Овај последњи заслужан је што је доста радио за чување и обрану народнога језика око 1790—91, кад се ишло на то, да се место српскога свуд заведе маџарски језик. За њим је дошао на то место Урош Несторовић. Године 1813 завела се у Сент-Андреји препарандија, која се у 1817 преместила у Сомбор, где се и сад налази[1]).

Правац и језик првих књижевних дела после сеобе од 1690. Прва штампана дела српска прошлога века.

60. Пошто смо прегледали развиће политичких догађаја, који су довели рад на просвети, и пошто смо у развићу школа и правцу њихову показали каква се приправа књижевности чинила и којим идејама пут крчио — вратићемо се да разгледамо, каква су се књижевна дела јављала од почетка ~~прошлога~~ века.

Мало напред, (чл. 58) споменули смо како се у руској књижевности, која нам је у прошлом веку учитеље дала и узор била, још у XVI а нарочито у XVII веку осетио уплив пољске књижевности, и како се у Кијеву развио

[1]) За податке ваља ми захвалити чланку Н. Ђ. Вукићевића »Српске школе у XVIII-ом веку« штампаном у »Првом извештају о јавном учитељско-приправничком заводу српском у Сомбору с концем школске $186^2/_3$. Сомбор 1863«. Само се његови подаци не подударају свуд у годинама са подацима чланка »Српски народни конгреси« у Срб. Летопису од 104 књ. па даље.

„југозападни правац,“ споменули смо, како у то доба књижевност стаје на опрез од католишства и уније зарад умноженога додира са западним суседима. Оваки исти последци јављају се међу нашим књижевницима одмах после сеобе, наравно услед истих узрока. У збирци рукописа Српског ученог друштва у Београду имају неколики рукописи из тог доба. Од Кипријана Рачанина, једнога од досељеника који су допратили Чарнојевића, има Граматик (Букварь) писан 1717 год. на сву прилику у Сент-Андреји, у коме је још чист српско-словенски језик и у коме се после букварских ствари, на сва слова ређају поуке начином којим се Доситије послужио у својој Буквици.[1] Тај је буквар сигурно писан за школе које су завођене после 1709 године. Овога Кипријана ђак (као што се сам именује) био је Гаврило Стефановић или Венцловић,[2] један од првих ученика нове постојбине. Од њега има више дела (1725—1745) у рукопису, која иду понајвише у догматику, полемику и црквено беседништво ради поуке народа и обране од искушења иноверне околине. Био је човек добро познат са словенском књижевношћу, а живео је, као што сведоче записи његових књига, у Коморану, Ђуру и Сент-Ан-

[1] А. Галахов спомиње и у Руса тако писане букваре мало раније.

[2] У једноме запису сам се потписује: Гаврило Венцловић сирѣчь Стефановь синь.

дреји. Од полемичких ствари налази се доста против латинске цркве; у беседама преписивао је доста Јована Дамаскина, Златоуста, Григорија Назијанза, Григорија архијепископа солунског. У његовом зборнику има један превод с пољског, из историје папа, а међу беседама знатно је што се налазе беседе Лазара Барановића архијепископа черниговског, који је у другој половини XVII-ог века бранио источну цркву од католика и унијата са другим руским богословима. Осим тога има од истога Гаврила још једна књига беседа год. 1745, преведена из руске књиге штампане у Москви 1697-ме године. Поред тога што ове књиге сведоче свезе српских богослова с руском богословском књижевношћу, врло је важно што је овај Гаврило своје грдне зборнике беседа[1] писао правим народним језиком, без икаке примесе руског изговора и правописа још 1745 год. На једној од тих књига стоји записано, како је преведена „на србскы ѩзыкь ради разѹменіа простым чловѣком,“ а на другој: „на простѡ и ѹразѹмителное знаніе сръбское за селѩне и просте люде.“ То је рађено у исти мах, кад се нова руско-словенска наука у велике почињала ширити кроз школску наставу. Али дела овога писца не имаше никаква уплива, јер не бише наштампана. Оскудица штампарије у самој народној средини врло је сме-

[1] Један хвата преко 740 листа на 4-ни.

тала цео ток свију народних послова. — И ако су Срби одмах по досељењу тражили штампарију, све до 1771 не беше ни једне штампарије за ћирилицу у целој Аустрији. Кад је године 1755 карловачки митрополит Павао Ненадовић прештампавао граматику Руса Мелетија Смотрицкога, штампао ју је у Влашкој у Римнику. Овој оскудици у штампарији доскочи Грк Димитрије Теодосијев из Јанине, који је живео у Млецима, и који онде подигне штампарију 1758, набавивши штампаре и троја слова: ћириловска црквена, грађанска руска и глагољска, све из Русије,[1] као што вели Соларић, који је у тој штампарији неко време коректор био. Ту се у први мах на ново почело штампати за српске читаоце, школе и цркву. У Бечу су, са оскудице покретних слова, две три књиге резане на тучу. Српски народни сабор, који је држан 1769 у Карловцима, одлучи поред школског питања, да се у Бечу о државном трошку установи српска штампарија.[2] И ова штампарија доиста проради 1771 године. До мало времена

[1] Не мислимо да ће бити истина, да су и глагољска слова из Русије добављена. Њих је и онде било, јер је млетачка влада своје наредбе за Далмацију глагољицом штампавала. Ћириловским црквеним сведочи рез да су руска, а грађанска су тада прво донета и употребљена на нашим крајевима.

[2] Влада се склонила да ову штампарију заведе поглавито што је видела колики се новац за књиге износи у Млетке и Русију и како јој поданици тиме имају веће свезе парочито с Русијом.

пређе она у приватне руке[1], из којих 1796 дође у руке университетској штампарији у Будиму. Тако је будимска штампарија имала после за Угарску све до 1830 монопол, који је знатно утицао на развиће српске књижевности, будући се дотле нигде у средини народа штампарије подићи не могаху.

Првине српског рада преко штампе у XVIII веку заслужују тек да се као првине спомену. То је Стематографија Х. Жефаровића „илирическо-расіанскаго общегъ зографа,“ за тим опет од њега „Поученіе святителское къ новопоставленному іерею,“ оно прво 1741, а ово друго 1742 у Бечу на меди резано. Трудом истога штампао је Павао Ненадовић потоњи карловачки митрополит „Привилегіи славномѹ народѹ іллирико-рассіанскомѹ“ као приправу за сабор који је те године држан. По том је прошло неколико година залуд, и тек 1755 видимо где митрополит карловачки Павао Ненадовић (који је 1743, кад је с латинског преводио за штампу привилегије српскога народа, био патријаршијски писар) издаје у штампарији Римничкој у Влашкој Мелет. Смотрицкога „Славенскую граматику“[2]. У предговору к томе издању стоји:

[1] Курцбека најпре (1771) а по том (1792) Стефана Новаковића по цену од 25000 фор. ако је веровати. Али је он не могаше одржати, него је 1796 прода будимском университету.

[2] Издање је ово учињено по издању од 1619 год. Мелетије Смотрицки је био архијепископ у Полоцку, и неко-

да се прештампавање чини за то, што се учење граматике[1] готово запустило, јер је и граматика, којих је пређе изобила[2] било, нестало. Издање је ове граматике врло знатно по развиће језика нашег. Црквене су власти знале оно, што нама на радост сви споменици из XVII и почетка XVIII века сведоче, да се језик старе цркве и књижевности, словенски, заборавио. У општој тежњи за поправкама и просветом, која се у свему народу одмах за пресељењем јавила, сви су осетили да је ту недостатак, па су учинили две погрешке. Једна је погрешка, што већ нису знали како је стари словенски језик имао свој српски и руски изговор, него су словенски језик рускога изговора по рђавим граматикама првих недотупавних малоруских граматичара увели место свога старинског српско-словенског, који је

лико је пута прелазио из унијатства у православну цркву, али га је у унијатству смрт затекла. Припадајући међу словенске граматике, његово дело не вреди ништа, и скројено је по свима правилима грчке граматике, безикакве самосталности.

[1] Још се у предговору к томе издању спомиње, да се та граматика и за то прештампава, што се српски младићи уче којекуда на страни, па би могли преводити и писати књиге, али немају граматике, т. ј. не знају којега им се језика и којега правила ваља држати. Очекивали су дакле књижевност и надали јој се, али су сви осећали да врло смета што нема утврђеног књижевног језика!!

[2] Овде се мисле оне које је М. Суваров донео, а то су опет Смотрицкога или Зизанијеве.

мало после проглашен са свим за погрешан.[1] Друга је погрешка, што бар у делима за народ писаним, нису усвојили већ обичајем и поступним развитком у употребу уведени народни језик. Ту су се, као што се очито види, за љубав голе традиције и конзерватизма, силом отимали већ развијеноме обичају и тежњи времена, не разумевши, да је народни језик једини пут просвети, коју су они сви хтели. Очевидан доказ, како је у умовима ондашњих првака српских била чудновата смеша савремених идеја и средњевековнога формализма и ограничености. Између два отворена и у то време још употребљавана пута, у оба случаја је изабран рђавији и противан правилноме развијању!!

Међу тим граматике се уведоше у школе, којих је у то време било већ доста, и погрешан правац поче се ширити.[2] За то се већ поуздано примицала будућа борба, без које смо могли бити, а која се, као што ћемо видети, касније морала јавити.

61. Али започета радња није оставила поља

[1] Те прве граматике постале су опет у југозападној прелазној школи допетровске руске књижевности, која се развила под упливом идеја са запада и из Пољске, и за коју и ми споменусмо да је имала утицаја на нашу ондашњу књижевност. Оне су писане без икаква научног метода и темеља, просто по угледима грчке граматике, према ондашњем већ исквареном стању словенског језика.

[2] Библ. Срп. уч. др. има Смотрицкога граматику на којој има запис како је из ње учено код учитеља у Руми 1755 г.

Прва књижевна дела намењена школама и свештенству српском.

школске књижевности, него је поред осталих струка живо радила на њему, а књиге се штампаше у Млецима, Бечу и Будиму. Из дела која видимо да су намењена школама и из програма школских, који су нам се из прошлога века сачували, видимо да се ишло на троје у овом правцу радње књижевне, који је могао имати, па је и имао највећи уплив. То је троје: учење православне вере, учење црквено-словенске писмености и језика, и учење немачког језика и рачунице.[1] У старијим разредима морало се гдегде и латински учити. Уплив руске књижевности, непрестано којом десетином година закашњен, као да је једнако растао, јер немајући сами довољно своје спаге непрестано су страховали од свију осталих, а руска су дела, не бојећи се ничега, могли прештампавати само их мало изменивши. Тако у Млецима прештампаваше (1764) дело кијевског митрополита Петра Могиле „Православное исповѣданіе вѣры соборныя и апостолскія церквы“ штампано први пут 1645. А тек 1774 би наштампан Катихизис одобрен карловачким духовним сабором за народ источне цркве у Аустрији, који се после под именом писца Јов. Рајића прештампавао за наше школе у Аустрији, до 1850 г. Библијске историје

[1] У једноме програму школе српске из последње десетине прошастога века помињу се и коплименти као предмет.

имамо три (1792, 1793, 1797) од којих је једна Вујановског, а једна Ј. Рајићева; па је ова последња била онаке среће као и катихизис. Године 1784 прештампано је у Бечу руско дело „Православное ученіе или сокращенная христіянская богословія“, а одмах у почетку штампано је више догматичних и литургичких богословских списа уз књиге светога писма у Млецима, Бечу и Будиму. При овој богословској радњи поштовања достојан спомен заслужује Јован Рајић, знаменити историк српски. И ако је био приврженик старога црквенога и књижевног језика, умео је он и матерњи ценити. Без сумње је његова мисао била, да се мимо све остале црквене књиге проповеда у црквама народним језиком, онако исто, како је пре њега јеромонах Гаврило у почетку XVIII века оглéдао. Још у двема беседама његовим, преведеним с руског 1764 и штампаним исте године у Млецима, језик је доста народни, а много више у великом зборнику Собраніе разныхъ недѣлныхъ поученій въ трехъ частехъ по особъ состоящее штампаном у Бечу 1793 год., који је опет покупљен из разних руских писаца. Та је књига знатна, што је у њој Рајић, хотећи писати за народ, руско-словенске речи скоро свуда на србуљски начин посрбљавао, што је знак да се ни тада још, после толиког труда и времена, није био загубио старински српски изговор словенскога језика. Осим Јов. Рајића има од Вић. Ракића

Лѣствица имущая пятнадесятъ степеней сіеесть пятнадесятъ словъ о молитвы, посту и милостини (1805) и за њом Пропо-вѣди по вся недѣли и нѣкія праздникы господскія, штампане у Млецима 1809, а преведене с талијанског. У тим је дакле делима једино, а сигурно једино ради опасности од других попустила и црквена странка народноме језику, иначе свуда чувајући стари књижевни језик, а заједно с њим и савремене му традиције. Овде можемо споменути да је године 1800-те мало пре поменути Вић. Ракић превео с грчког талијанско дело Fior di virtu (Цвѣтъ добродѣтели), које је у преводу Посиловићеву за Бошњаке имало од 1647 (кад је први пут издато) више издања, па и латиницом, а од кога има један ћириловски превод од 1520 у библ. југослов. академије. Исто тако се ни при послу око утврђивања новога црквено-словенског језика није остало при самој граматици Смотрицкога, којом је отворена ова врста школске књижевности. На прво место за том граматиком долази Зах. Орфелина Буквар штампан у Млецима 1776, нарочито за то написан, да учврсти увођење руско-словенског језика[1]. У г. 1792 и 1793 изашле су две књиге о том предмету под именом Руководство къ сла-

[1] То је онај Буквар, о коме говори Вук Стеф Караџић у својој књизи »Писма Платону Атанацковићу. Беч 1845« стр. 54. Одатле видимо, како су одавно већ уведене руске књиге попови читали по српскоме, изговарајући во имя — ва име; плот — плт; лѣпота — лепота; щ — шт, као

венскому правочтенію и правописанію од којих је последња (од 1793) од Ст. Вујановског, познатога врсног радника школског. Год. 1794 издао је Авр. Мразовић своје Руководство къ славенстѣй граматицѣ, које је после тога имало још два издања (друго 1800 а треће 1821). Год. 1797 има од истога Руководство къ славенскому правочтенію и правописанію, од кога такође имају два три издања. Исти писац писао је чак 1821 год. дело Руководство къ славенскому краснорѣчію. Његови послови немају никакве вредности, и јавили су се, да узбијају тежње за увођењем народног језика у књижевности, које су иза Доситијевог протеста и предлога живо почеле напредовати, као што ћемо видети. Више ради потребе раширења писмености него ли ради службе црквено-словенском језику издана су сва дела од А. Везилића[1] и А. Стојковића[2], којима су хтели

што је од старине било, итд. У томе се буквару стаје на то, учи се како треба у словенском **дь** изговарати као ђ, читати дакле: господь — госпођ, а **ть** као **ћ** читати дакле не **радост** (радость) него **радосћ**. За щ вели како је погрешно изговарати га **шт**, већ ваља **шч**. Ето како се без правца и праве науке силом ударало на оно, што данас видимо да је као старије, боље и народније ваљало из све снаге чувати.

[1] Краткое сочиненіе о приватныхъ и публичныхъ дѣлахъ 1785, 2-го издање 1792 год.

[2] Сербскій секретаръ или руководство како сочинявати различнѣйша писма итд. Будим 1802, и у другом издању у Београду 1862!!

дати формуларе у руке, да би се слабо писмени лакше могли служити својим недовољним знањем.

Осим ових дела има и других неколико за школску потребу, која су нам у овом почетном перијоду развића важнија од других, што показују правац којим се почео кретати наш нови умни покрет. Правац је тај већ у неколико обележен речима којима смо казали шта се учило у српским школама прошлога века, а томе су правцу и служиле све ове књиге. Тако је још 1767 наштампана В. Дошеновића Новая сербская аритметика, 1777 Ст. Вујановскога Руководствіе ко аритметики, 1798 А. Мразовића Руководство къ науцѣ числителной и 1809 Јов. Ат. Дошеновића Численица или наука рачуна. Трудом једнога од надзорника школских Тод. Јов. Јанковића изашла је 1776 Ручная кньига потребная магістромъ іллѵріческихъ неунітскихъ малыхъ школъ, која је често издавана, поред читанке која се звала Руководство къ честности и правости, и налази се у издањима упоредним, на немачком и српском језику. Као додатак к тој књизи изашло је 1805 дело Должности подаников къ нихову монарху, писано, као што се разуме, у аустријском смислу.

Није напуштана ни наука страних језика. Још године 1766 штампан је у Млецима један Латинскій букварь, а 1767 прештампан је по некаком руском издању једва дирнут камо ли

преведен Латински речник. За немачки је језик најстарија граматика Ст. Вујановскога, штампана 1772 у Бечу а израђена по Готшеду. За тим има, осим још неких малих ствари, 1780 Нѣмецкій и сербскій словарь од Тод. Аврамовића, врло рђавим, скоро са свим руским језиком истумачен. Од год. 1794 има од Вић. Лустине Граматика италіанска, а од год 1795 од Г. Петровића превод Салерове Венгерске ґрамматике; од 1808 Рѣчникъ греческо-славянскій од Захарије Папа-Георгија, а од 1810 од Вић. Ракића Бесѣдовникъ иллѵріческо-італіанскій. — Чудновато је а значајно, да ништа није рађено за земљопис, јер се у библијографији спомињу истина 1774 неке карте од З. Орфелина, али је први земљопис с атласом издао тек П. Соларић 1804 год.[1] Па и тај, већ по пространству свом, није био за школе, нити тај предмет налазимо у школским програмима.

Правац пређе прегледаних школских дела. Појав Доситија Обрадовића. Он први износи предлоге који су народна потреба били.

62. У томе се довољно види ледени правац којим је службено кретан умни развитак српски кроз школску наставу. Осећамо се као у старој Византији, у кругу самих реторичких наука. Видимо да је главно, да се у наточ ономе што је природни развитак језика довео био, у наточ и примеру саме Русије, на коју су се ис-

[1] П. Соларић. Ново гражданско землеописаніе перво на езику сербском Венеція. I. 474, II. 246 стр.

тина угледали али су и од ње изостајали, одржи средњевековни појам црквенога и ученог језика у књижевности, и да се главна важност дâ црквеној науци, држећи да је у томе народност. У таком је смислу извршен општи покрет народних духова за просветом у прошлом веку, и с тога се реформа морала јавити с друге стране, да одговори потреби, да се успротиви оваком мишљењу, и да путем споријег обавештења извојује оно, што они који бејаху позвани не умедоше без препирке увести. Овај посао извршио је Доситије Обрадовић, први народни књижевник и философ, који је новијој нашој књижевности темеље ударио.

√Доситију Обрадовићу крштено је име Димитрије, а Доситије му је наденуто кад се покалуђерио. Родио се у Банату у Чакову 1739 г. Закалуђеривши се врло млад 1753 у Хопову, занесе се са свим у религиозни живот са свима средњевековним предрасудама, хотевши да се посвети; али на скоро наиђу на њ друге мисли. Он се остави и светињиштва и калуђерског живота, и са свом снагом оживи у њему мисао и воља за науком. Оставивши манастир без опроштаја, крене се на пут преко Хрватске и Далмације. Бавећи се свуда, где мање где више, зарађивао је новаца учитељством и давањем лекција, и тако мало по мало прође сву Јевропу, упознавши се потпуно са тадашњим стањем науке и просвете. Најпосле се стани у Србији за Ка-

рађорђева времена, ту постане саветником и првим „попечитељем“ просвете, отвори својом беседом прву велику школу у Београду, и скончa се 1811 год. Сахрањен је код велике београдске цркве.

Књижевни свој рад почео је Доситије учитељујући у Далмацији у Плавну и Скрадину год. 1770. Преводио је на српски Златоустове беседе и говорио их народу у цркви. Те су беседе његове ишле и преписивале се од руке до руке као кад се што једва дочека. Ту је написао Первенацъ или ижицу; Христоитію или благій обичай и вѣнацъ одъ алфавита, и Буквицу, по азбуци уређене моралне изреке. Те првине његове све су моралнога и поучнога садржаја, и намењене су поуци ученика и народа. Али од тих првина ниједна није наштампана за живота Доситијева. Прави почетак његове радње у књижевности пада у годину 1783, кад наштампа Животъ и приключенія Димитрія Обрадовича нареченога у калуђерству Досиѳеа: ньимь истимь списать и издать“ наставивши га касније под насловом Домаћа писма. Шта је писао и издао може се видети у додатку овога чланка.

У том првом делу које је штампом на свет издао у веку потпуне снаге и зрелости, пошто је толико путовао и учио, нацртао је Доситије не само свој живот него и стање нашега народа и прилике које су изазвале књижевност и правац оновремене просвете, са чега и јесу те две књиге

од највеће важности. У осталим делима враћао се он сваком приликом на те теме, од свачега помишљајући на свој народ и његов карактер, положај и судбину. Прошавши сам редом све главне сталеже народа и највећи део крајева српских; претуривши у своме умноме развитку све перијоде кроз које је мишљење народа нашег у својој историји пролазило, од религијозне занесености до сувремених нових идеја; и осетивши сам на себи све зле стране начина васпитања, мишљења и живота који је до њега владао — он је био потпуно у стању, да изрече веран суд и да покаже истинити правац, па то је и учинио. Знајући добро потребе свога народа, он није своју критику састављао у високе научне системе, него се служио практичним правцем, изложивши највећи део својега уверења и своје философске критике нашега народног стања што у две књиге свога животописа, што одломцима у тумачењу басана, што у другим таким делима. Старао се, да све изложи начином и стилом који ће свакоме и бити лак и постати мио. Тако је својим идејама обезбедио признање и победу.

У своме пословању он је најпре ударио на зле стране црквенога правца, на формализам хришћански, који је гајен нарочито калуђерством, подржавањем празноверице, староволства и туђења од науке. Као немачки реформатори тражи и он место формалнога и историјског хри-

шћанства хришћанство првобитно и етично, говорећи о тој ствари на више места у својим списима и с разних гледишта, желећи једино поправку и истину. Прекидајући у овоме с црквеним тадашњим правцем, прекинуо је и с црквеним језиком који се на њему оснивао — јер је у смислу опште тежње и науке XVIII века тражио науку и обавештење за народ а не за појединце; и љубећи и познајући свој српски род вазда је желео да њему буде приступачна она просвета којом су други народи срећни, па је увиђао, да се то може постићи само народним језиком. Како је то његово уверење дубоко било, види се из његових речи: „Језик има своју цену од ползе коју узрокује, а који може више ползовати него општи целога народа језик?... Страна света, у којој се српски језик употребљава није мања од земље Француске или Енглеске; мале разлике у изговору налазе се свуда.“ И одатле и са многих других места у његовим списима види се, како је Доситије увидео и појмио јединство народа нашег, јер свагда говори против цепања због религијозних разлика и износи идеју како религија није народност. Разуме се по себи, да је човек оваких мисли свуда одавао цену философији и науци, свуда препоручивао, да су науке, школе и потпомагање књижевности највеће задужбине на свету, и свуда желео, да се рашири врлина и да нестане незнања, и да к добрим странама нашега народног карактера

придође још и просвета, узвикујући у разнеженом одушевљењу, да тада не би било бољег народа од нашега. За то је и устајао против свију преграда, које би сметале ширењу и развитку научном, и старао се да поучава људе основима разумнијега живљења, које обезбеђује срећу и вечито напредовање.

Значај Доситијев. Противници његови и борба против њега.

63. Ето то је у главним цртама садржина Доситијеве науке растурене у разним одломцима по разним списима његовим[1]. У делима његовим, писаним у доста дугом времену под разним упливима школским и књижевним, налази се истина појединих црта које у неколико одступају; али то не квари главну целокупност науке његове. Кад пак његов рад доведемо у свезу с књижевним развићем нашега народа, излази нам двоје на видик. Прво, да је наш развитак прошлога века, који је још одмах с почетка потегао к општем току тадашње јевропске књижевности, с њим први пут изашао на висину савремене јевропске науке и образованости[2]. Друго, да он погађа и потпуно исказује и у теорији и примени оно што је била нејасна и неразговетна тежња а доказана и прека

[1] Целокупни рад изложен је у М. Кујунџића расправи »Философија у Срба. I Доситије Обрадовић« у Гласнику XXIII и у оделитој књижици.

[2] Кујунџић (Философија у Срба. I.) пише (стр. 72) да Доситије у моралној философији стоји над Кантом. Од Француских философа XVIII в. пореди га исти писац (85 стр.) са Волтером и Русо-ом, и ако се од обојице у своме правцу разликује.

потреба нашега народа у прошлом веку, које ниједно, преко све воље и огледâ, нису умели погодити они који су народним стварима руковали на саборима и у управи народних школа. Али ово последње, као и врло многе тачке његове науке које је он први изговорио у средини свога народа, изазваше борбу, која живо усколеба правац просветнога рада и унесе више живота у српску књижевност. Тако се међу противницима Доситијевим прво огласи свештенство и калуђери, који су у то време имали у својим рукама највећи део народних послова — а из разлога, што је он износио на среду злоупотребе и незнање њихово и тражио од њих, да свој посао врше са свим у друкчијем смислу, него што је дотле било уобичајено. Осим духовничке странке која се срдила на Доситија, срђаху се с њом заједно и многи други, којима је драг био један пут утврђени стари поредак, она странка друштва, која се у свако доба налази противна новачењу и непознатим мислима и обичајима. Тако је у тај круг њиховог отпора Доситијевим идејама дошао и отпор његовом предлогу за увођење народнога језика као књижевног, који је међу народом и пријатељима истинске просвете нашао силан одзив, као сваки једва дочекани предлог. То је изазвало борбу, која се брзо свршила на корист предлога Доситијева, и отворила пут још напреднијим предлозима, као што је Буков. Отпор овај долазио је у први мах дотле, да су књиге До-

ситијеве спаљиване и да су постале тако ретке, да су их људи за скупе новце набављали, плаћајући за њих цене које се после ни за једну књигу нису плаћале. Него је Доситије увек имао и пријатеља, тако да је још за живота уважаван скоро свуда као први српски књижевник[1], а по мислима својим остао је непрестано у многоме напред од нараштаја који су и после њега на радњу иступили. Има доста мисли његових, које у нашем народу ни дан данашњи нису постале свршена дела, и у којима је он упоредо са данашњим нараштајем.

Како је народ на скоро замиловао Доситијева дела видеће се по овим белешкама. Још за живота му издан је из Басана један избор год. 1800, за који се мисли да се око њега трудио Л. Мушицки. Новосадски књижар Д. Каулиција издао је год. 1806 по други пут Доситијеве Совѣте здраваго разума, а год. 1808 Собраніе разныхъ нравоучителныхъ вещей. Кад пак неста његових непријатеља, и поче се на све стране друкчије мислити о Доситију, почеше се прикупљати и рукописи, па и сама приватна писма његова; у брзо поста драгоцено све што је од Доситија. Тако је Ђ. Магарашевић 1829 год. скупио и издао у Будиму приватна Писма, три песме и пет беседа које је Доситије говорио у Далмацији. Исту је ту

Издања дела Доситијевих.

---

[1] Већ 1809 обележио је П. Соларић радњу Доситијеву овим речима: Време г. Д. Обрадовића остати ће безспорно у љетописи питомства рода српскога, оно разсвјете ума нашега доба, кад су и Србљи о свачем слободно мислити, и тако богодану словесност своју употребљавати почели. (Сверх воспитанія к человѣколюбію 29 стр).

збирку још умножио Глиша Возаровић, кад је прештампавао Доситијева дела. Још пре тога 1818 год. издао је П. Соларић у Будиму Доситијева Мезимца, који је иза његове смрти у рукопису остао. Севастијан Илић изда год. 1830 у Карловцу Первенац и Ижицу, а Ј. Миловук 1826 у Пешти Христоитію, сирѣчь благій обичай и вѣнацъ одъ алфавита. Новосадски књижар К. Каулицija издао је у Бечу 1830 год. Буквице на сохраненію бывше до данасъ кодъ г. Георг. Киріаковића купца новосад. То су све Доситијева првенчад, коју је писао учитељујући по Далмацији. Те књижице је министарство просвете у Србији више пута прештампавало за поклоне добрим ученицима у основним школама. Целокупна Доситијева дела изашла су први пут у Србији трошком Глише Возаровића књижара и књиговесца београдског 1833—45. Данило Медаковић издао је треће издање око 1851 године. Тако је после И. Фукс новосадски књижар започињао штампати четврто издање које није довршено. Акс. Мијатовић започео је 1870 год. у Београду издавати с рђаво поправљеним језиком пето издање, које је такође недовршено. Али ниједно то издање није критично, и ако је понајбоље прво београдско. Што се тиче правописа Доситије је у првим књигама тако прост, да ни речи свуда не одваја, пише доста налик на србуље, свуда мећући ъ, не употребљујући нигде ни ѣ ни ы.

Павао Соларић и одјек српских писаца западно-јевропском филозофисању.

64. Али философски правац западно-јевропске књижевности није се показао својим упливом на умни живот нашега народа преко самога Доситија. Тако

је у тој струци знатан Павао Соларић[1] по научним делима својим. Као што његова дела сведоче, он је без сваке сумње припадао међу најученије људе својега времена у нашем народу, и знања су његова била опширна. Али он није имао онолико практичнога дара, да самостално ради као што је имао Доситије, него се више држао превођења — и није имао ни онолико смелости, да на недостатке околине своје удари као Доситије. За то је у њему више представљен тиши философски дух него ли живо протестовање прошастога века, и с њим већ нагиње слободна и практична философска радња Доситијева ка ученој кабинетској философији. Скоро у истим тим цртама одступа од Доситија и особени стил његов, у коме превлађује нека сентиментална задубљеност. Кад се погледа на његов кратак век и на ондашње књижевне прилике, он је урадио много, јер ваља знати, да сва његова дела ни наштампана нису[2]. Осим Земљописа, првога на српском језику, израђенога с големим трудом, и историјских дела, он је највише радио на философији, често се с највећим поштовањем и поносом називљући учеником Доситијевим. Као прави хуманиста, он се нарочито

[1] Родио се 1781 у Великој Писаници у Хрватској, а умрьо у Млецима 1821 године.

[2] Осим онога што се спомиње у мојој Српској библиографији, има појезије у С. Летопису. Библиотека Српског ученог друштва има више нештампаних рукописа П. Соларићевих.

бавио питањем о човеку. Тако у Улогу[1] ума человѣческог (1808) рад је био да покаже као што сам вели, какав човек мора бити ако је рад бити човек; у књизи Сверх воспитанія к человѣколюбію (1809): како може оно бити што је рад. У оној првој је превод дела Е. Картхаузенова, а у овој другој превео је с немачког дело Вилома (Villaume), које је код ученог друштва у Падови при стечају добило прву награду. У научнија дела иде му и дело немачког философа Ј. Г. Цимермана О самости[2] (1809), које је у прошлом веку на многе језике превођено. Исте године изашао је и Честерфилдов Мудролюбац индійски, упоредно са француским текстом, који је збирка изрека о разним одношајима друштвеним. Златная книжица содержащая должности человѣка гражданска и хрістіанска и правила учтивости писана по Соави[3] сродна је по предмету с Доситијевим првинама које је у Далмацији писао, и има још више другарица у тадашњој књижевности нашој. Кад још нису ни познати били ти Доситијеви списи, на крају прошлог и у почетку садашњег века, био је међу нашим писцима обладао обичај преводити књиге о друштвеним

---

[1] Улог Соларићу значи: књига закона, codex.
[2] Uiber die Einsamheit. Zürich 1755.
[3] Соаве је талијански професор који је предавао у Милану и Павији. Родио се 1743, † 1816.

дужностима и о пристојности међу људима, одакле је лако било прећи на само питање школско и педагогијско у опширнијем смислу, коме такође налазимо посвећених књига, а о коме се, ван тога, без мала у сваком предговору говори[1].

У таком је правцу потрајао и ширио се практични правац философског образовања, желећи да угоди жудњи за просветом. Али ми имамо да забележимо још два дела, писана упоредо с Доситијевим радом. То су две расправице пештанскога адвоката Јов. Мушкатировића О праздници (1786) и О постови (1794), у којима и једну и другу установу православне цркве претреса пред рацијоналном критиком. Него су ови гласи, гласи непосредне критике на-

---

[1] Овамо иде још из 1775 Роленово дело Путь къ постояннѣй славѣ, па онда Д. Николајевића Дарвара Благонравіе или книжица ко украшенію нравωвъ юношескихъ зѣло полезна. 1786. — С. Текелије Основанія за обученіе сербске дѣце. 1798. — Гр. Обрадовића Учтивоблагообразное уложеніе либо начинъ за чинити се любити и почитовати. С француског 1800. — Јоак. Хайнр. Кампе Нравоучителна книжица за дечицу, и после још два пут превођена. 1805. — Јов. Рукослава превод дела Плутарха Хиронейскаго о воспитаніи дѣтей. 1808 — Истога о должности супружества у преводу Георгија Захаријевића. 1808 — Г. Ковачевића Пролѣтіе или лѣторасль человѣческаго вѣка. 1809. — Ј. Лазаревића Собраніе моралныхъ вещей, изреке знатних људи 1809 — М. Игњатовића Первое наставленіе къ благонравію, 1813. — П. Руњанина Теофронь или искусный совѣтникъ за юност безискусну од Ј. Х. Кампеја 1813. — Н. Шимића Начин пристойно шалити се, у збирци анегдота понајвише о славним људима 1814. —

роднога стања, мало по мало слабили, једно ваљда због реакције која је на скоро у свој Јевропи настала, а друго, и што наша публика није могла бити много приправна за те ствари, те се место борбе са стране писаца више бринуло око обавештавања школом и књигама или око угађања уобичајеном кусу публике, око којега су се бринули назадни писци, вздашње слуге онога што се затекло. Међу тим чисто философска радња креће се којекако на поље теорије, и ми налазимо од Ј. Лазаревића Моралну философію (1808), од Н. Шимића Логику сербскаго языка (1808), од Георгија од Бечкереки Философическу науку (1809), осим још неких дела, која нису ни наштампана. Али ови прерани покушаји, прости одјеци књижевнога правца који је из околине на нас утицао, нису могли да се развију, и заћуткују са свим за дуго времена, док је међу тим практична радња имала највише посла, као што је и била од највеће потребе. За то се и одјек сувременог правца, о коме помињасмо, спрам слабе материјалне моћи књижевне не јавља у снази и у огромној радњи, него у слабим сенкама или махом у применама и купљењу онога што је лакше и плиће, те што је, ма и назадније било, могло поднети за недозрели развитак наш.

Тако ми налазимо у само ово доба, за које ћемо после видети како је лоше стајало са за-

бавом, где има чисто практичних дела из природних наука, која су књижевности могла подићи практичну цену пред народом. Овамо припада Физика Ат. Стојковића (1801—1803) у три књиге; Павла Хаџића превод једнога Катихизиса здравља (1802); Бечкерекијев превод Хуфеланда О продужењу живота човечјег, и још нека дела о кућењу и пољској привреди.

65. Први почеци књижевне поезије српске. Због тога ваљда што се књижевност нашега народа све од старина у озбиљном кругу кретала, и што је православна црква нарочито у своје цветно доба мало ценила и саму народну поезију, па се мало осећања за забаву налазило; због тога, даље, што се обнављање и прекрајање наше књижевне радње деси у прошастом веку, којему је био главни правац философија — ми у радњи на забави, у читавом овом првом одсеку наше књижевности, не налазимо ни онолико ни онаквих дела, каква су ова из озбиљних грана књижевности, о којима сад баш говор прекидосмо. Све што је рађено, пада врло ниско на мерилу критике. Али не можемо ни овога раздела мŷком мимоићи, што је потреба да и у њему видимо, којим је утицајем пробуђен, на кога се угледао, је ли намерао и којим правцем ударити, да бисмо спрам тога могли боље оценити потоњи развитак.

Сви су писци до сада већ опазили као карактерну црту у нашој забави, што се она у развитку новије књижевности врло касно јавља.

У прошлом веку, који се може хвалити једним философским писцем као што је Доситије, у забави готово немамо кога да забележимо. И у ономе што имамо, не видимо никакву правилност развитка, него просте одјеке разних гласова, који су један с једне, други с друге стране у нашу књижевност ударали. Прва књига стихова јесте у нас Алексија Везилића Краткое написаніе о спокойной жизни штампано 1788[1], који, према смислу осталих „нравоучителних“ књига којима је први перијод наше новије књижевности обасут, пева о разним врлинама и пороцима, па се у песми „О чародјејству“ спушта у описивање празноверица и таштине. Има у њега на крају и једна песма, у којој припева српске јунаке и знатне људе. Скоро поред сваке песме наводи речи философа или светога писма, као у потврду онога што је певао. Из тога се већ види колико ту има појезије. У осталом је још најсрећнији — историк Јов. Рајић са својим спевом Бой змая са орлови (1791), у ком се пева последњи рат с Турском, и који је и после прештампаван (1840). Међу тим су стихове припадом писали сви, па и сам Доситије и П. Соларић[2], сматрајући то као обичан посао учености. Од Г. Терлајића има песма Забавленіе единаго лѣтнаго утра или у-

[1] Имала је год. 1814 и друго издање.
[2] Није сам штампао ништа, него су му стихови штампани у С. Летопису од 1830, 1833 и 1834.

дивленіе естественимъ красотамъ, писана руско-словенски, с речником и „Увѣщаніемъ представляющимъ Серблемъ причинопобужденія къ присвоенію себѣ славянскаго языка своего“ већим него песма. Њему очевидно није било до песме него до „славянског“ језика, и то 1793 године!! За свезу са Славонцима, суседима на западу, сведочи нам то што је Рељковићев Сатир, и ако по ондашњем поквареном српском језику, прештампан ћирилицом у два издања 1793 и 1807, а Дошенова Аждаја седмоглава 1803. Према овој двојици или А. Качићу, служећи више народној потреби него угледима који се не разумеју, Гаврило Ковачевић, земунски књиговезац, спева 1804 устанак српски под Карађорђем, која му се песма и после прештампавала и радо читала. Још му је боље среће песма о косовском боју[1]. Исти је писао романтички спев Аделаиду алпійску пастирку, неке легенде о Св. Сави, Данилу, Јерониму итд. и први је ћирилицом, истина прекројена и непотпуна, прештампао Качића, 1818 године. Другар је овоме други Земунац Вићентије Ракић (рођ. 1792 † у Београду 1824), најпре поп, а по том калуђер, који је поред проповеди и богословских дела писао легендарне приче у стиховима, веома популарне, које у неким издањима премашају

---

[1] Стихи о поведеніи и намѣреніи сербскаго великаго князя Лазара противъ турскаго ополченія итд. Седмо издање ове песме штампано је 1856-те године.

у другу половину нашега века. Така је Жертва Аврамова и собесѣдованія грѣшника съ богоматерію[1], преведена с грчког; песма о жизни Алексіа человѣка божіа[2]; Чудеса богородичина (саме легендарне приче у прози), која су дочекала 1837 друго издање у Београду, итд. Од новосадскога попа Конст. Маринковића има 1808 Плачъ Рахили или избіеніе младенцевъ на повелѣніе Ирода царя Іудейскаго[3] у истоме духу. Али ниједан од отих писаца, па ни сами J. Рајић, нису имали правога појма о појезији. Што су се њихове песме читале, узрок је простота њихова, ученошћу тек споља обојадисана, ради које су пристајале за народ, жељан књиге а неприправљен за њу. За то ми овде и спомињемо та дела, јер она сведоче шта се најбоље примало у оно време, за што је дакле народ најприправнији био. Од учене појезије има осим Везилића још нешто, међу тим и две три песме измамљене устанком српским; али у њима нема ни оне простоте, као у Ракића и Ковачевића, те по томе не вреде ништа. Него видећи популарност Ракића и Ковачевића, не можемо да у њиховим списима не смотримо стари, једва модернисан дух средњевековне забавне књижевности. Уга-

[1] Прво издање 1799, за тим: 1811, 1833, 1835, 1863; а 1869 латиницом.

[2] Издана 1798, 1828, 1845.

[3] Друго издање у Београду 1857.

ђајући дакле укусу од старине гајеноме, они су нашли читалаца. Саму праву појезију скоро нико не додирну у прошлом веку: мало се што о њој знало и из страних књижевности; мало се за њу и марило, а и на народне се песме још нико не бејаше обазрео. Очевидно је, да се појезија мало ценила, и да писци нису били довољно познати ни са страном појезијом нити са првим основима стихотворства, као што незграпни стихови њини сведоче. Први је који је био познат са странском савременом појезијом Јован Ат. Дошеновић Личанин, који се учио у Падови. У његовој књизи Лірическа пѣнія штампаној у Будиму 1809 преводио је он Анакреонтике од Талијанца Јакова Виторели и по једну песму од Кастија и М. Ломоносова, са својим песмама. Њему је позната била странска појетска књижевност, стихови су му лаки и мелодични, у колико му је језик чист, а за чудо је како се из предговора, у ком говори о појезији и појетској књижевности, не види да су му познати били и наши дубровачки песници. Његову радњу прекинула је смрт. С њим ваља упоредити још несрећнијег му другара Луку Милованова, родом из Босне из Осата, који се учио у Винковцима, Сегедину и Пешти и који је написао још 1810 године: Опит наставлења к србској сличноречности и слогомерју или просодији, с пробама песама, међу којима има највише превођених из Биргера. Његово

дело није ни толико срећно било да се наштампа онда кад је написано, него га је наштампао Вук Караџић 1833. Луци је била позната немачка, нарочито романтичка књижевност, а од наших хрватски и словенски писци, али ни њему није била позната књижевност дубровачка. И он у прозодији и избору стаје на поље, којим би се при првом даљем кораку сукобио са природним земљиштем своје народне песме. Али Луку задржа цензура због промењеног правописа, те не наштампа своју књигу; а сиротиња, те не разви свога дара. Умрьо је 1828 год.

Мимо ова два добра огледа наша је књижевна појезија ударила на други пут, као што ћемо даље на свом месту видети. А и ова двојица, осећајући незграпност тадашњих стихова, мислили су да је мана у незнању појетике и прозодије, те се и трудише око правила њених. И њих је на добар пут више дар њихов водио.

66. Ни забава у прози писана није ни мало даље крочила. Аврам Мразовић превео је с немачког дело Францускиње Марије де Бомон[1] Поучителный магазинъ за дѣцу[2], дело тада од најбољих из лаке забавне књижевности намењене васпитању, само да је језик Мразовићев удеснији био. Григорија Терлаића (1766 † 1811) радња припада такође овамо. Нешто песама штампано му је после смрти у Срб. Летопису,

Први почеци забавне књижевности у прози и драматске књижевности.

[1] Рођена у Руану 1711 † 1780 год.

[2] Прво издање 1790 а друго 1806—17.

а год. 1801 изда у Будиму свога Нуму или Процвѣтающій Римъ с руског од Хераскова, у коме је управо панегирик руској царици Екатерини II.[1] Друго му је новела преведена с немачког, не могох наћи од кога, под насловом Ідеа, или мужеская и женская добродѣтель, штампана 1793, писана као и Нума руско-словенски, а бавећи се опет лицима из класичног света. Из тога се већ види како је он мислио и колико је развит био, кад му је и после Доситија падало на памет, да Србима приповетке преводи руско-словенским језиком. Писац физике Ат. Стојковић (1773), који је више у Русији радио, писао је такође два романа Кандоръ или откровеніе египетскихъ таинъ (1800) и Аристіда и Наталію (1801), у којима је помешана идилика, романтика, суврėмена тадашња „нравоучителност" и којекаква философска умовања. И писац прве логике Н. Шимић писао је једну „нравоучителну повѣсть" под именом Турчин Абдалах и Сербіи Сербослава (1807), која у својој идилици и романтици показује толико незнање свега, да нарочито од писца логике чисто за неверицу изгледа. Од J. Рајића има Цвѣтникъ въ двѣстѣ и двадесятьичетыре избранныхъ исторіяхъ (1802)[2] у ком су саме моралне приче, и који би

---

[1] У Русији је штампан 1768 године.

[2] Приче те преведене су из великога с латинског и јелинског скупљенога немачког зборника Acerra philologica од 1687, прештампана у Штетину 1754 год.

по избору добар био, да и J. Рајић није ударио у погрешку Терлаићеву, те оваку књигу писао словенски. Карловачки професор Јован Живковић издао је избор из Хердерових источних приповедака под насловом Палмово листвіе (1808). У бољи избор можемо рачунати Робинзоне у три дѐла 1799, 1809 и 1810[1], који се јављају у ово време као одјек немачких робинзонијада прошлога века. У томе смо побројали скоро све што је год на том пољу урађено.

Поред умне сиротиње и незнања, што на нас веје из те струке, биће за чудо, како се писало и преводило и из струке драмске књижевности. А у томе је почетак најпре учињен. Врста монолога и дијалога, које је 1798 издао Јован Рајић под насловом Трагедіе о Урошу пятомъ и опаденіи сербскаго царствія излази нам као почетак. Дело то писао је Ем. Козачински, један од оних Руса, за које смо споменули како су 1723 год. доведени да започну школе, и оно је у J. Рајићеву детињству представљано 1733 у Карловцима. За тим га је J. Рајић прерадио и издао. И оно је писано руско-словенским језиком као сва главна дела Рајићева. У ствари не вреди ништа, јер показује да су писци мислили, да дијалог чини сва својства драме. Како треба народу показати шта је театар, боље је погодио Ем. Јанковић, рођ. у Н. Саду (1758 † 1792), који је још 1787 год.

[1] Од Ник. Лазаревића, Јоак. Вујића и неименованог.

превео с талијанског Голдонијеву комедију Трговце, говорећи у предговору како поглавито за то преводи ту комедију, да би сународници његови познали на какву је корист театар, против кога се свашта говори и виче. Његово дело Благодарни синъ. Сеоска весела игра у едномъ дѣйствію прва је оригинална комедија српска. Ту је узета тема из живота српског народа у Угарској; и ако и не може издржати критике, опет вреди спомена као први оглед. Исте године штампао је Е. Јанковић још један превод од Франца Кс. Старка под насловом Зао отацъ и неваляо синъ, где се у предговору хвали, како му је први превод Голдонијевих Трговаца у свима круговима добро примљен. Највећа је његова заслуга, што му је језик скоро најчистији од свију писаца прошлога века, и да није умрьо млад, како је намеравао отворити штампарију и књижарницу у Н. Саду, изгледи су, да би он забавом ширио читаоце у свом народу, у чему је кадар био, већ по овоме судећи, у свему погодити божји пут него Видаковић. И он дакле, на злу срећу наше књижевности, подели једнаку судбину са Луком Миловановим и Ј. Дошеновићем.

Од драма има још неколико превода, али их са незнатности њихове не ћемо ни помињати.

Радња на историји. Јов. Рајић.

67. Поред рада толико разнолика, и ако не довољно зрела и обилата, којим се у прошлом веку започео српски књи-

жевни живот, чудо би било, да није ништа урађено и за народну историју — па је доиста и ово поље рађено начином достојним важности његове. Као првине библиографске спомињу се у овој струци владике црногорскога Вас. Петровића Исторіа о Черной Горѣ Въ Москвѣ 1754, где је само прост преглед, и П. Јулинчево Краткое введеніе въ исторію произхожденія слав. сербскаго народа (1765), доведено до Ђурђа Бранковића последњега деспота. Писац тога дела П. Јулинац био је официр у руској служби, и дуго се времена бавио у Бечу код рускога посланства. И у њега је голо побрајање на 189 малих страна, рађено по Дифрену, Дукљанину и Ђ. Бранковићу. Дела та имала су задатак, да намире прву и преку потребу познавања историје, које се дотле намиривало преписивањем старих хроника. Али се на скоро нашао узвишенији писац историје, који је својим грдним трудом пробио лед дотадашњег незнања и постао оцем наше историје. Знаменити овај човек јесте Ј. Рајић, о коме смо ми већ говорили, јер је, као један од најтрудољубивијих књижевника наших, и у другим струкама привредио. Али је сав његов живот поглавито свезан с историјом, и, хотећи да покажемо постанак његове историје, ваља нам говорити о његовом животу. Родивши се у Карловцима 1726 године, он је био ученик првих учитеља који дођоше из Русије, и после пропасти београдске

школе наставише свој рад у Карловцима. Наставивши по том своје школовање у Коморану и Шопрону крене се он године 1753 у Кијево, пешачећи више од 50 миља. У Кијеву проведе три године а у Москви једну, учећи богословске науке. За тим се врати у домовину, али га ту не приме као што се надао, чега ради се опет врати у Русију. У том је наумио да пише српску историју, и отпутује из Русије у Цариград и у Свету Гору да тражи грађе. Године 1758 врати се у Карловце, одакле се селио у Тамишвар и Нови Сад, предајући богословију, докле не постане архимандрит у ман. Ковиљу године 1772, на ком је месту и умрьо 1801 године. Петнаест пута су га нудили владичанством, али га се никад није хтео примити.

Дивни споменик негова огромнога труда, дело Исторія славянскихъ народовъ, наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ довршио је он у Новом саду 1768 године, а изашло је у два издања, најпре у Бечу 1794—1795, а после у Будиму 1823 године, у четири велике књиге. У томе свом делу употребио је Ј. Рајић све изворе до којих је могао доћи, и први одвојио од старинскога хроничарског писања историје. Историја његова није заостала иза угледа које је он пред собом могао имати у то време; начин казивања му је миран и непренагљен. Ма колико се могло забавити да му недостаје критике, да му гледиште историјско није високо итд.

опет има узрокâ који све ово правдају. На све стране му је ваљало ступати по голом недарнутом или рђаво обрађеном пољу а без икаквих помоћних средстава; с грдним трудом је морао прикупљати чињенице. Па је и преко свега тога труда опет остајао без познања најглавнијих и аутентичних извора, који су истом далеко након смрти његове објављени или познати. Довољна је сведоџба огромности посла његова, што се после њега у нашем народу нико не нађе да оријиналпим истраживањем обухвати у целокупности оно поље које је он обрадио, те је за дуго био једини извор, из кога су многи црпли све знање о српској историји. Велика је штета по самог J. Рајића, што је био сувише заљубљен у црквени језик, те је и ово дело написао њиме. Да то није учинио, његова би књига њему самом начинила већи споменик, и народу још корисније послужила.

У историји српске књижевности припада J. Рајићевом делу знатно место, што је њиме изнесена на свет јасна потврда дела народних; што је тако њоме постављен стварни основ српском родољубљу и српској тежњи за просветом, која се у прошлом веку почела развијати, знајући само као кроз маглу о својој историјској основи. То је био велики корак. Даље је њоме обележен круг и пут историјскоме раду о народности нашој, и пробуђена воља, да се почне тежи индуктивни пут за осветљење старинскога

народнога живота писањем појединих монографија и издавањем грађе. У другом разделу новога доба видећемо, како је тај посао доиста и следовао, а већ се и у овоме почео гдекојим мањим прилозима Павла Соларића.

68. Пошто смо изређали и прегледали почетке скоро на свакој струци књижевности у ово прво време, време буђења и почињања, доба је да учинимо кратак преглед свију праваца, у којима су нове форме или нове идеје увођене, и на чему је где остало.

Главни преглед праваца и радње књижевне прошлог века.

Тако смо видели, да су писци још од половине прошлога века поред старинских ћириловских слова почели употребљавати грађанска руска, да се и правопис веома колеба. Та несталност и неуређеност види се и у делима једнога истог писца; и поред огледа и овако и онако, и поред руско-словенских рђавих граматика писаних више за црквени него за народни језик, не налазимо нигде ништа, да би се ово питање уредило, осим појединих гласа.

У језику је старинскоме средњевековном начелу ученога и црквеног језика било супрот стављено ново начело језика народнога. Борба је, потпомогнута општим духом века, брзо претегла на страну народног језика; али су и ту биле тегобе, поред којих је ствар стајала несвршена. Прва је тегоба, што се још налазило људи који су бранили словенски језик и служили се њиме;

друга је, што су неки, не хотећи ни тамо ни овамо или незнајући словенски, као што га управо нико није ни могао знати као што треба, изумели смесу словенскога и народног, која је позната под именом „славеносербског;“ а трећа, што ни српски није имао никакве граматике, и што се њиме свак служио онако како је знао.

У садржини књижевности видели смо врло мало имена, која одговарају потпуно времену и и позиву његовом. У свакој струци се изостајало, или се при малом броју дела и књига избор чинио рђав, недовољан и назадан. Тако у забави видимо и најгори избор и најрђавији језик и забацивање најприродније основе у народној појезији. Главна је борба била, да се почне књижевност с правцем као у сувремених народа; али су ту главнога вођа Доситија остали слабо разумели и често невешто потпомагали.

У народном погледу једва клице видимо. Књижевност се радила и читала у српским варошима по Аустрији, као што се у њима и започела, и још није била обухватила целокупно земљиште своје. И писци виде народни патријотизам само у тесним границама државе у којој су живели. Није се водило никаквог рачуна од пређашњег ни књижевног ни историјског народног рада; провинцијалне и религијозне поцепаности стајале су као грдна преграда.

Све једно на друго узимљући, цело време се у својој напреднијој радњи сасредсређава

око свог главног писца Доситија — и поред обележених главних поља и праваца радње, оставило је временима у напред, да даље развију, разраде и утврде за тада тек исказане и обележене потребе.

1814—1848.

б. Народни језик задобија своја права у књижевности. Вук Стеф. Караџић. Развијање српске књижевности на самосталнијем темељу и ширење њено у сав народ.

Потреба да се определи и одреди народни језик који је Доситије у начелу у књижевност увео.

69. У последњем чланку поменусмо како је борбом о језику само у опште задобивена превага народноме језику, али је ствар ушла у наш век и неутврђена и неодлучена. Доситије је изрекао и бранио начело да треба писати народним свакоме разумљивим језиком, а није ни улазио у питања како треба писати тај језик и која су му правила. За то и језик његових дела често показује уплив црквено-словенскога, који му је из детињства и из манастира познат био. Као философ који се о другом којечему бавио, он се у језику држао општега доброг начела, извршујући га како је могао и знао. Али књижевност није могла на томе остати. Ваљало је имати нешто одређено, јер је иначе у свима заплетенијим питањима, као што су: одношај народнога према књижевном

или старом црквеном, однопај провинцијализма према књижевном, однопај гласовног писања према историчкоме итд. при неодређеној граници сваки писац сам себи међу постављао, са чега се спрам знања, или светлијег и мрачнијег, слободнијег или ограниченијег погледа, јавила најпосле и код онако мало писаца и за кратко време, забуна и збрка, а заједно с њоме запевка за граматиком и речником.

И доиста се у нашој књижевности јавио човек, кога је ова потреба изискивала и који је и умео и могао да на та питања одговори. Тај човек би Вук Стеф. Караџић.

Живот Вука Караџића.

Вук Стеф. Караџић родио се у Србији у Јадру, у селу Тршићу (26 Окт. 1787) Уз аустријске ратове око 1737 год. породица му се доселила у Јадар из Херцеговине из Дробњакâ, одакле му се води и презиме Караџић. Изучи књигу, како се онда могло, од свога једног рођака, и у ман. Троноши, а уз устанак српски од год. 1804 био је писар код Ћурчије који је побунио Јадар. Кад Ћурчија погине, и Турци опет покоре Јадар, отиде он у Карловце на науке, где је, тешко се бијући са сиротињом, учио између осталога и немачки језик. После се опет вратио у Србију и био је у служби као писар код српских војвода. Кад се у Београду 1808 отворила велика школа, он остави службу и стане у школу, али не доврши, јер занемогне и падне у болест, од које је после

до смрти остао хром у једну ногу, служећи се штаком. После је опет био у српској служби као судија, а у последње време Карађорђеве владе управитељ у Брзој Паланци. Кад је Србија 1813 год. страдала, Вук оде у Беч, где се позна с Давидовићем и Фрушићем, који су онда почели издавати „Српске новине“, а после с ученим Словенцем Копитаром, првим словенским филологом и археологом онога времена. То познанство пробуди у Вуку вољу за књижевном радњом па познању српскога језика, које је, као што рекосмо, у оно време било најживља потреба. Природни здрав разум и дар Вуков за оваке ствари, нарочито ничим непоремећено снажно осећање за законе и својства свога језика, утврди се на добром путу здравим научним лингвистичним начелима Копитаревим[1].

Главна задаћа Вукове радње показала се одмах с почетка у два правца, хотећи: прво, да позна језик, друго, да покупи народне умотворине. Кад је почео мислити о томе које је добар и прави српски језик спрам онога јадног и помешаног књижевног говора, којим су се онда књиге писале и издавале, брзо је дошао на мисао, да

Задаћа Вукове радње и дела његова.

да се тај језик ни у чему тако као у огледалу не види, и нигде тако чврст

[1] Опширнија биографија Вукова од И. И. Срезневскога налази се у Даници 1865 и у Годишњаку за 1871. Важна је Јагићева расправа Vuk St. Karadžić i njegove zasluge u hist. srb. i hrv. književn. Zagreb 1865. Од Стев. Павловића има чланак у Срб. Летопису за 1864 И др. М. Розен написао је књижицу: Вук Стеф. Караџић. Београд 1864.

не показује као у народним песмама, умотворинама, у којима је сам народ употребио језик на оно исто, на што је требао књижевницима у књижевности. Нашавши одзива и одобравања код свију високо научених књижевника свога времена, Вук се даде на тај посао с гвозденом вољом и сталношћу; и само то уверење, да има за свој правац читав народ, заступљен у својим песмама и приповеткама, држаше га чврсто на супрот лажно-научном нападању српских књижевника, које га готово до смрти није оставило. Видећи на што је довело незнање и нечување правила у српском књижевном језику, Вук је свакоме говорио, да се народни језик, који треба да постане књижевни, не може оставити на милост свачијем бољем или горем знању и незнању, него да се и њему морају наћи, познати и чувати правила, која се ни одакле тако тврдо сазнати не могу као из народних умотворина.

Своју књижевну радњу отпочео је Вук књижицом Мала простонародна славеносрбска песнарица, која је у Бечу 1814 год. изашла, наштампана као први незрео оглед, старим правописом, од које је 1815 и друга књига изашла. Године 1814 издао је и друго врло почетничко дело Српску писменицу. Та је граматика данас важна само по томе, што су у њој у првом заметку исказане мисли о правопису и језику. За тим је Вук издао Српске народне пјесме потпуније и далеко лепше уре-

ђене у Лајпцигу 1823, 1824 и 1833 у три књиге. Кад се и ово издање разграбило и слава се народних песама по свету разишла, изда Вук ново, сјајно, лепо уређено и попуњено издање „Српских народних пјесама“ у збирци, која се увек помиње за углед у књижевности народних песама. Од тога издања има већ шест књига изданих између 1841 и 1866, четири за живота, а две после смрти Вукове. Од осталих народних умотворина Народне пословице изађоше први пут на Цетињу 1836, а други пут у Бечу 1849 у попуњеном и поправљеном издању. Народне приповетке изашле су у Бечу 1853, и у попуњеном издању по смрти Вуковој у Бечу 1870.

Од дела за познање народнога језика, која су се поглавито оснивала на умотворинама које напред побројасмо, после „Писменице“ од 1814 долази најпре Српски рјечник од 1818, пред којим се налази прерађена Српска писменица. У томе послу помагао је Вуку Копитар преводећи речи на латински и немачки. Речник је овај прво и најзнатније дело Вуково за језик. Он је не само постао основа чистога и непокквареног српског језика, него је и самом Вуку много ваљао, јер је тек радећи овај речник сазнао силу и снагу српскога језика. Граматика штампана пред овим речником била је све до Даничићеве граматике (1850) највернија граматика народнога језика у српској књижевности [1]. Го-

[1] Ту је граматику превео на немачки славни Ј. Грим.

дине 1852 изашло је друго издање Рјечника удвојено веће. Од осталих послова изашао је у Вукову забавнику „Даници“ за 1826 знатан чланак Најглавније разлике између славенског и српског језика, у „Даници“ за 1827 Буквар, а за 1828 чланак о постајању речи српскога језика. Врло је знатан за карактеристику здравога правца Вукове радње његов Буквар у Даници 1827 год. и критике (под псевдонимима) на Видаковића и још неке књиге у бечким Давидовићевим Новинама српским за год. 1817 и препирке његове од 1821 на истом месту, а тако исто и чланак Додатак к санктпетербургским сравнитељним рјечницима свију језика и нарјечија, у коме су први тачни гласови о бугарском народном језику пред научни свет изнесени.

Из ових дела Вукових већ су се јасно дале распознати све његове главне идеје. Ваљало му је одредити: шта је то српски народни језик; како он стоји према старом словенском и колико се с њим мешати може; како га ваља писати.

Већ нам је познато, како је Вук одговорио на прво питање. Као јаснија одредба истоме народном српском језику, онакоме какав се говори и какав се види из народних умотворина, долази одговор Вуков на друго питање, по коме се на стари словенски језик треба обзирати само онда кад је у научном изучавању и граматичком поређењу потреба, да се старијим облицима но-

вији потврде или протумаче. У одговору на треће питање ваљало му је изрећи најтежу промену, сударити се и са привидном старином и ауторитетом и са предрасудама народа који се једва почео колебати у својим традицијама. А то је било управо најважније питање, по томе, што се без њега није могло ни прво двоје као што треба показати. Имајући још са села из Србије више осећања за природност и њезине законе него за педантерију основану на манастирским традицијама и мутном знању средњега века, којом се код Срба, Бугара и Руса мало по мало из Ћириловог чисто гласовног словенског писма[1] створило историјско негласовно писање — Вук је уочио сву нелогичност и незгоду овога последњег.[2] Како никаква утврђена правописа ни дотле било није, како су већ и други

---

[1] Као сваки првобитни и правопис Ћирилов као први словенски правопис оснивао се на гласовном начелу, имајући, с малом несавршеношћу, онолико слова колико гласова.

[2] Ако речемо да је правопис и буквица што хаљина језику, онда је очевидно каква је незгода настала, кад се почео писати српски језик словенским правописом. Међу оба та језика била је знатна разлика баш у гласовима, који се највише тичу буквице и правописа. Тако изађе по неколико слова за једне гласове (у самогласнима којих је у Срба мање било но у Словена), или слова без гласова (јер неких словенских гласова Срби нису никако имали т. ј. ъ и ь), али и гласова без слова т. ј.: ј, љ, њ, ћ, ђ, — од чега наста готова забуна. Иста је та беда била с латинским словима за све јевропске језике. Кад су се после све те незгоде стесниле у ред и систем и свет се на њих за невољу навикао — наденуто им је име историјског правописа.

одступати почели, као Сава Мркаљ у своме Салу дебелог јера (1810), Доошеновић, П. Соларић и С. Текелија изоставивиши ъ — Вуку је стајао отворен пут, да ове плашљиве и непотпуне огледе до краја изведе, и на питање како треба писати српски језик, стави у чист одговор начело гласовнога писања као једини логичан излазак из тадашње забуне. Да ово изврши ваљало му је из дотадашње буквице избацити све што је сувишно, а додати што недостаје, које и учини, уведавши шест слова: ђ, ћ, љ, њ, џ, ј, — првих пет из књижевних старина, а ј из латинице. Пошто је тако из збрканог правописа, у ком су разни историјски упливи, знање или незнање, и погледи многих свачим одвојених времена помешани били, стао на природно и просто начело гласовнога писма, Вук је мало по мало крочио и још један корак даље против тако зване „коренитости“, удесивши, да се правописом поштују и сви гласовни закони језика, па да се и претварање увек пише. Тим је створио српској књижевности правопис, којим се она, према најновијем стању науке о језику, може поносити као најнаучнијим, најпростијим и најприроднијим. С друге стране дат је народу у руке начин писања, којим лакше него и један у Јевропи може присвојити вештину читања и писања, кључ и пут свакој просвети.

70. Истом пошто је главни део ових послова на свету био, па је требало да се на основу

Борба против Вука и сметње чињене његовој науци.

њих школском наставом постави темељ већ од сто година заман жељеној просвети и књижевности српској, подиже се против Вука читава бура књижевничке опозиције, љуто противне свима поправкама и предлозима његовим. Помешало се у узроке овога отпора много ствари. Прво и прво због рђаве школске наставе и традиција, у људима је тадашњег времена слабо било развијено осећање књижевне природности, него се од књижевности очекивало увек нешто особито и као из другог света; друго, пређашња опозиција Доситију, затекавши се овде пред реформом далеко коренитијом и озбиљнијом, и нашавши се међу две ватре, подметну себи Доситија као основ, и устаде жешће против Вука, придобивши тим за се највећу гомилу људи, који су се већ научили били писати час „славенски“ час српски, према Доситијевим последницима; треће, подигоше се и с овима удружише попови у име старих својих црквених традиција и „православља“ (то се тицало латинске јоте), држећи да ће се оним народ са свим отпадити од своје цркве[1]. На

[1] Није без значаја да напоменемо и ово. У Угарској се у то време држало племићство, и племићско одгајење је додирало и наше варошанске писце и читаоце, којима често није био све једно разум »господе« и »пука«, или простог народа. Кад су изашле и своја места заузеле млађе силе, одгајене са свим у другом духу — онда је то претегло и пошло у корист Вуку и његову природноме погледу.

четврто место још би се могле метнути личне или политичне беспослице гдекојих, који су се после машали ма које од горе наведених странака. Али се борба ова колебала, не узимајући на се озбиљна облика, него се повлачећи више у приватним круговима. Видело се, да је има, и да је већина противна Вуку, по томе што је он имао врло мало присталица. Ретко се која књига, осим његових, јављала штампана новим правописом. Али његова ствар није ни у назатку стајала. У то време беше постало манија измишљати нове правописе. И Симо Милутиновић је имао свој особити правопис, у главноме налик на Вуков; и сваки је писац понешто предлагао. Ствар пак није могла сазревати прво због оних узрока које наведосмо, а који су људе јако везивали, а друго због слабог књижевног живота, који се непрестано с муком из године у годину протезао. Кад се у Србији стање ствари толико уреди, да се потврдише народна права и да се подиже штампарија, те књижевност стече право природно огњиште, ваљало би да је то пошло на корист Вуковој ствари. Али управа просветних послова у Србији бејаше у рукама Срба из Аустрије, васпитаних по старом начину, одсудних противника Вукових[1]. Место помоћи не доби Вукова ствар у рођеној постојбини његовој ни трпљења, него 1832 г. (19 Дек.)

[1] Међу њима треба споменути Јакова Живановића, који је у то доба био главни секретар кнеза Милоша.

изађе забрана, да се књиге Вуковим правописом штампане не смеју ни преносити у Србију. Међу те књиге припадале су и народне песме. Забрана је та пооштрена у Србији 29 Марта 1850 и 14 Априла 1852 год., макар да је „Друштво српске словесности“ 1848, па на ново 1849 год. тражило, да се она скине. Истом при промењеним политичким приликама године 1859, на предлог тадашње народне скупштине, после неког колебања, изађе 1860-те 23. Јануара закон, којим се забрана правописа укида за све осим службених новина и списа, па и књига за основне школе, докле се и тај половни закон 12 Марта 1868 год. не укиде са свим. Нема сумње, да су ове забране, нарочито спрам ондашњег начина мишљења народног, више него ишта спречиле развитак правописне ствари и зауставиле јој расправу барем за тридесет год., огорчивши обе партије, које су се скоро петнаест година довољно хладнокрвно једна спрам друге понашале. Тешко је чисто представити себи ону смешну и фанатичку огорченост, која је по том завладала против Вуковог правописа међу већином српског писменијег света, и која је у школи улевана; па се то све још увећало књижевном полемиком, која се, потпомогнута политичким партизанством, развила 1838—1846 међу Вуком и Јованом Хаџићем. Та је полемика овога последњега нарочито на глас изнела, јер

[1] Повише о овим менама у »Србији« од 1868 год. бр. 27.

се он ставио као израз свима супротностима које су се против Вука дигле, из узрока које смо ми мало час побројали.

Светић излази као вођ свеколиког отпора против Вука.

Јован Хаџић, у књижевности прозван Милош Светић, који је и иначе радио на књижевности, као што ћемо на свом месту видети, родио се у Сомбору 1799 а умрьо 1870 у Новом Саду. Почео је своју књижевну радњу појезијом, пишући оріђиналне ствари и преводећи класике; уређивао је неко време Србски Летопис[1]. Године 1837 дозвала га је српска влада у Србију, те је израђивао законе и „устројства“ земаљска, пробавивши око тога девет година. Бавећи се тим послом у Београду уређивао је „Голубицу“ (1839—1844). Осим појезије издавао је и 1864 часопис Огледало србско, од којега је изашло 10 свезака[2]. Поред тога је писао веће и мање чланке из историје и филологије, желећи у овој последњој бити ауторитет, и ако није имао ни метода ни потребне за ту струку научне спреме. Кад се сва његова радња у целини прегледа, једва да се може рећи, да се подигао изнад површја обичних књижевних радника. Са свим су друге природе узроци што му донесоше глас у

[1] Уредио је свега 7 књига, а то за годину 1830 (4 књиге) и за годину 1831 (3 књиге).

[2] Добра карактеристика Огледала и историјског рада Светићева налази се у Ђ. Даничићевој рецензији О Светићеву огледалу. Београд 1865.

књижевности који није ни до његове смрти трајао. Мало богатство, мало срећан положај у друштву, кад је на прилику баш за време борбе с Вуком боравио у Србији као прва научна глава, у добром пријатељству с владином партијом; мало време, у ком је начин мишљења међу људима такав био, да је све то много вредило — учинише, те су њега неко време сматрали као првога књижевника, чему много принесе што се ставио као противник Вуковим мислима. У борби својој употребио је све разлоге којима се служила Вуку противна странка, бранећи се по примеру дотадашњих писаца и обичаја, светом старином, формализмом заједнице са Словенима а нарочито с Русима, па често и самим личним стварима, по којима је његов докторат права ваљало да у свачему изван права више вреди него снага народног здрава разума, који се својим чистим трудом у једном послу стручно образовао, итд. Борбу ову прекинула је год. 1847-ме Даничићева књига Рат за српски језик и правопис, у којој је дубока научност железном логиком својом прекинула распру на Вукову страну и дала јој нов окрет. Не може се превидети да је и др. Ј. Суботић, имајући управо у то време у рукама ондашњи једини књижевни орган Срп. Летопис (1842—1847), као вешт посредник приправљао пут за новије идеје својим чланцима у Летопису. Одмах по том насташе и политички покрети од 1848 и 1849, који имаше

знатна уплива на српски живот. У књижевности почеше прирастати све нове и нове снаге, одгајене у друкчијем духу и без личних обзира дотадашњих корифеја — и ствар се поче привијати оној одлуци која је полагано, неколико времена након тога и следовала.

Ево у хронологијском реду Вукове распре са Светићем. *1.* Ситнице єзыкословне од J. Хаджића Светића (год. 1828 на по се и у Срб. Летопису књ. 45 стр. 83). *2.* Вуков одговор на ситнице језикословне. Беч 1839. *3.* М. Светићев Утукъ или одговоръ на одговоръ на ситнице єзыкословне. Београд 1839. *4.* Вуков одговор на Утук г. Милоша Светића Беч 1843. *5.* Утукъ II или одговоръ на Вуковъ одговоръ Београд 1844. *6.* Вука Караџића Писма владици Платону Атанацковићу. Беч 1845. *7.* Утукъ III єзыкословный о єзыку и правопису србскомъ Н. Сад 1846. После тога дошла је Даничићева књига Рат за српски језик и правопис. Будим 1847.

Између свију навода којима се служила Светићева партија, највише јој је отварала пута међу читаоцима вика на јоту, свезана са средњевековним борбама с католиштвом. Вук је у почетку био и сам узео *і*, али се после морао тога оставити, јер слова, као и све друго, имају свој значај и своју историју, које им се не може газити. Чувајући се да мења словима значај припознат им од старине, а добро знајући, да се у данашње време нова слова не граде, он се послужи словом из латинске буквице у којега беше потребни глас. Унети слово из латинице у ћирилицу нити је било ново ни особито, пошто се уобичајила руска грађанска ћирилица, коју је

велики Петар сву дотерао према латинској буквици. Противници су вазда корили Вука да он ради за римску пропаганду, да увођењем јоте „забацује све старо и словенско“ — али смо се ми до данас могли довољно уверити, како је то све без основа. У осталом беше велика погрешка и незнање узимати латинска слова за нешто особено римокатоличко, јербо су она постала и уобичајила се не само пре римокатолиштва него и пре хришћанства, и јербо се дан данашњи служи њима толики неримокатолички свет. По том умовању и Грци су и Римљани учинили самртни грех, кад су примивши хришћанство задржали слова која су постала у старинској нехришћанској вери. На овом месту да не заборавимо ни то, како слова нису достојање народа него читавога човештва, јер најновија истраживања показују, да су готово сва, у данашњој својој разлици, једна од других постала и из једнога се извора развила[1]. Као што је поуздано да су латинска слова постала од грчких, онако је данас за ћириловска довољно доказано, да су према грчким начињена. Препирка о томе била је дакле без основа.

На чему је стајала забавна књижевност у другој десетини овога века.

71. У пређашњим чланцима (65, 66, 68), видели смо, у каквим се правцима започела наша забавна књижевност и у каквом је жалосном стању ушла у овај век. Смерни почеци Ј. Дошеновића и Милованова, од којих само први у своје

[1] Зна се како част изналаска слова припада Јегипћанима и Финикијанцима. Од њих су их примили и дотерали Грци. За исту јоту, коју наши хоћаху да начине симболом латинизма, доказује се да је у Грчку дошла из Финикије, и том имену (»јота«) не зна се значења у грчком језику.

време угледа света, изгубише се. Они осташе да посведоче, како се опште расположење почело по мало обраћати и на забавну страну књижевности осим богословије и философије. У прилог овога расположења издаде и Вук прве огледе свога купљења народних песама, те показа, да и наш народ има песама као и други народи. Али су почетници наше уметне појезије држали да је ово све ниско снази и учености њиховој; с особитом милошћу погледали су на ова чеда природнога правца. И доиста и други почетници радије пођоше за хучном славом глава̂ окружених ауторитетом и високоученошћу, него за свуда познатим мирисом домаћега горског цвећа.

Мушицки и правац његове појезије.

Нема сумње да је Лукијан Мушицки први који је у књижевности нашој као појета стекао ауторитета и славе. Он се родио у Темерину у Бачкој 1777, учио се у Пешти на свеучилишту, год. 1802 закалуђерио се, а умрьо је као владика у Карловцу у Хрватској г. 1837. У то време је у Пешти био професор Шедијус, познати бранилац класичне естетичности. Наш Мушицки се сигурно под његовим упливом упутио на правац, под којим је остао до смрти. Већ године 1798 почео је он штампати своје оде и еклоге; касније, кад и Д. Давидовић поче издавати своје Новине у Бечу, он је појезијом стао у врсту будилаца народних, поздрављајући час поједине људе, час прикликујући у својим песмама сувременим тежњама и идејама. Пева-

јући „име, веру и језик,“ он тенденцијозношћу своје појезије заинтересује ондашњу читалачку публику српску. Био је учен човек, познавао је добро класичну књижевност, и где језгровитошћу, где магловитошћу идеја својих занео је савремени нараштај, одгајен махом у школама, у којима је класичност била главна ствар, слабо познат с општим током јевропске просвете и књижевности, који је мислио да ће се српска књижевност онда усрећити кад имадне нешто налик на Хорација и Клопштока[1]. Поред ових слабих страна добре су стране појезије Л. Мушицкога, што је она, помињући непрестано „име, веру и језик“ и пристајући својом високопарношћу за ондашњи укус који је свуда тражио нешто високоучено, загонетно и страшно, распаљивала у омладини љубав и одушевљење према народу и књижевности, у чему су његове заслуге знамените. Што се тиче језика, већи део је песама његових писан руско-словенски[2]; и оно што је српски рађено, веома је помешано са црквеним језиком. Тако се за њ може рећи, да је сав свој дар сломио о „високоученост“ и у појезији и у језику[3].

[1] Чудновато је како се Л. Мушицки у својим идејама јако подудара са Клопштоком.

[2] У том је знатно споменути како је он мислио да су српски и »славенски« језик два пут »к једној цељи.«

[3] Ово је врло чудновато — али истина. Иначе је био пријатељ Вуков и потпомагао његов посао. Од њега је крој нашега слова ђ. Биће да ова трагичност долази од његова положаја калуђерског, а по том владичанског. Отуд су и његове химне царевима аустријским.

Већ у другој десетини овога века Л. Мушицки се био веома прогласио, и колико су млади књижевници онда у стиховима пискарали, сваки је њега за углед сматрао. То је и после дуго трајало, и Л. Мушицки се управо може сматрати као „родоначелник“ наших ода колико их је год било. Као најглавнијега између ових угледалаца можемо поменути Јована Хаџића, у књижевности прозванога Милоша Светића, који је свој књижевни рад почео одом написаном у одзив једној оди Л. Мушицкога. Он је 1827 године издао у двоструком српском преводу (хексаметром и народним десетерцем) Хорацијево дело „О стихотворству“ (De arte poëtica), мислећи да тиме постане српски Боало[1]. Али ни у њему већ не видимо класичара као што је Л. Мушицки; у њега се налази песама леваних народним размером. Знак како је дух народне појезије одмах после првих збирака Вукових показао силу своју, и макар и по мало, почео обустављати уплив класицизма.

Него се овоме налази и већих потврда, а то је у Сими Милутиновићу Сарајлији. Ако је у Л. Мушицком нашао своју изјаву лажни класицизам и латинска образованост и школовање аустријских школа према томе правцу, у Сими Милутиновићу јавио се на позорницу

[1] О вредности његове појезије гледај Даничићеву лекцију: Милош Светић поета Београд 1865. Скупљена своја песничка дела издао је у две књиге 1855 и 1858.

појезије први пут живот нашега народа с јужне стране Саве и Дунава, онај исти који је душа нашој епској народној појезији.

Појезија Симе Милутиновића.

Сима Милутиновић, који се често потписивао и Чубро Чојковић, родио се у Сарајеву у Босни 1791. Учио се у Београду у великој школи за Карађорђева времена, у Карловцима и у Сегедину. Бавећи се у Црној Гори био је учитељ потоњем песнику и владици П. П. Његошу. Умрьо је у Београду 1848, проживевши живот пун догађаја, као ретко који књижевник наш. Науке су класичним и високоученим својим правцем у неколико помутиле Симину књижевну радњу, те он, који је имао највише дара и грађе да постане наш народни појета, мало с тога, мало ваљда са општег незрелог стања једва започете књижевности наше, не достиже своје мете у потпуној висини. Чисто видимо како се певајући јасним народним гласом, на једаред опомиње алегорисања и митологије, па као да се поправи, стане поредити српске јунаке са грчким божанствима, о којима су његови читаоци једва што и знали[1]. Али ма како ми схватили њега, он вазда остаје међу Србима источне цркве као први појета који је народним начином певао дела свога народа. Знаменито његово дело Сер-

[1] То се види по лирици његовој простијој па и лепшој која је из посмртног му рукописа у С. Летопису 1863 и 1864 штампана.

бианка (у Лајпцигу 1826), у којој спевава дела ратовања српског за ослобођење, учинило је потрес веома јак, јер се оно јавља без икаква претходника. Електричка струја Србијанке била је таман на супрот класицизму Л. Мушицкога[1], а у прилог струји коју су народне песме будити почеле. Као што је језик Л. Мушицкога цела крајност, наслањајући се на црквени и на латински језик и стил, тако је Симин често постао замршен због нових, каткад силом скованих речи. Него је Симин језик поред све мутноће барем збијен и снажан; свуда се види, како се полет његових мисли није дао сложити у речи и на једнако удесити са спољашним лаким и угодним обликом. Осим Србијанке писао је по часописима много лирских и епских песама. Издао је књиге Зорицу (1827) Тројесестарство (1837), Тројебратство (1844) драму Дику црногорску (1835) трагедију Милоша Обилића (1837). Писао је драму Карађорђа, која није издана, и друге пригодне ствари.

72. Али ни један ни други удар не одредише правца нашој уметној и књижевној појезији, која се између свију својих дру́га̂ тако касно јавила. У другој и трећој десетини нашега века, српски умни живот није више онако као у прошлом веку

Различити пуливи одређују правац српској појетској књижевности.

[1] Међу одама Мушицкога намењеним писцима и важним личностима као одјек његова интересовања, заман смо тражили спомена о С. Милутиновићу.

потицан само с једне стране, него на њ имаху уплива различити узроци и покрети. Год. 1813 основане су Српске Новине у Бечу, год. 1827 Матица Српска у Пешти; од 1815 за стално се већ основао и све се више крепио државни живот у Србији, а покрет школовања, потакнут списима и кретањем прошлог века, већ је доносио род свој. Не само из угарских вароши и из аустријских школа, него и с других страна почеше се јављати књижевни Срби, а то нарочито олакшаше средине као што су Новине, Матица Српска и државни живот у Србији, које растурене силе један пут прикупљати почеше. С тим заједно мењали су се и идејали. Докле Л. Мушицки сматраше као узоре Хорација и Клопштока, његови ученици знали су и за Виланда, Шилера и Гета, више људи донесе и познанство с већим бројем страних идеја, праваца, струка и књижевника, и књижевној историји посао постаје све замршенији. Често у првим песмотворним огледима појете који је на скоро стихове напустио, видимо први наплив каквога новог правца са стране — од овог доба наша књижевна историја постаје, с малим изузетцима, одјек разних звука чувених или научених на страни, или збор дела произведених таким звуцима — и не зна се, је ли теже те звуке наћи, или њихову чистоту и смесу измерити, или ухватити висину у којој су наши писци оне идеје схватили и разумели. Докле су се једни још сладили узорима класицизма, које

су проповедали Л. Мушицки и М. Светић; докле су други читали писце класичне перијоде немачке (јер су друге књижевности слабо и познате биле); докле је на треће навејавао већ правац немачкога романтизма: дотле су четврти или подлезали свима тим упливима заједно, примајући их често чак из треће и четврте руке, или се, спрам смесе наученога овде онде, држали барем размера народне појезије као најлакшега и Србину најприроднијега. А како је због нејаке књижевности, због оскудице књижевних средстава и свезе са јевропским књижевним срединама, свакоме књижевност била више узгредан посао, то се може рећи, да су се сви они правци и упливи површно разумевали и није их нико у њиховој правој битности познавао.

Али је при свој оскудној књижевности, при свима потребама које је остали живот изискивао, појезија била постала главна манија, и то је, починући у другој, трајало скоро до седме десетине нашега века. Узрока томе има више. Једно је, што је у васпитању свак био напојен идејама о чудесности песмотворства, јер су се појезија и реторика сматрале главним гранама образовања школског; друго је, што је и књижевност дуго време само на тој грани имала нешто дела; треће су ваљда и уплив савременог романтизма и једва пробуђена љубав к народним песмама имали у овоме колико толико свога дȇла.

Преко свега тога мало се људи издиже изнад

J. Суботић и J. Ст. Поповић.

са свим обичнога ђачког савршенства. Шта је на забавној прози и драми рађено, видећемо после, а у песмама иза Мушицког и Милутиновића могу се из прилично велике гомиле поменути J. Ст. Поповић и J. Суботић. Обојица се јављају као неки еклектици међу старијим и новијим, међу класицизмом и романтизмом; општи значај[1] оне чудновате перијоде, с којом су се развијали. Јов. Стерић Поповић, о коме ћемо код драме говорити, родио се 1806 год. у Вршцу, а учио се осим роднога места још и у Тамишвару и Пешти, умрьо је 1856 у Вршцу. Штампао је избор својих лиричких песама, које су као обично по разним часописима излаѕиле, у књизи Даворје (Н. Сад 1854). Та је књига врло значајна. Она је и најбољи представник читаве мало час карактерисане перијоде, и без сумње понајсавршенији производ њен. Тон је тих песама истинит и дубок, проникнут философском сумњом и појетском тугом. Јован Суботић је рођен у Добринцима у Срему 1817, и још је у животу. Развијајући до данас богату и родну радљивост на свима пољима књижевности, радио је и у појезији на свима врстама њеним, ако не с дубљином, оно с импровизаторском лакоћу. Његова је лирика много и много лакша од J. Ст. Поповића. Његов рад се почео од 1837 год. у

[1] Исти се значај види чисто и на мешовитом језику те перијоде.

повременим списима и листовима. Скупљене лирске и епске песме којих је последњих доста певао, изашле су у скупљеним делима његовим 1858, 1859 и 1860 (I. II. III.)

Наставак забавне књижевности у прози. Романи М. Видаковића. Почетак новијег романа.

73. У чланку 66 побројали смо чудновате почетке књижевне забаве српске. Покрај таких почетака није ни у напредак много очекивати; али ми ипак видимо на овом пољу рада, који ако и није одговорио савременој висини иностраних књижевности те струке и критичким изискивањима, оно је код народа практично извршио свој позив, то јест нашао себи а прибавио и осталој књижевности читалаца. Што је наша забавна белетристика тако поцепана по заслузи и цени својој, треба кривити и хвалити оца њена Милована Видаковића. Овај веома заслужни а некритични писац родио се око 1780 у Неменикућама у Србији под Космајем; још као дете, уз аустријски последњи рат с Турском, прешао је у Аустрију, ту се учио у Новом Саду, Тамишвару, Сегедину и Кежмарку, а умрьо је 1841 у Пешти. Његови романи имају две стране. Добра им је страна, што су у чудесима и необичним догађајима причали о прошлости српској, помињући најмилија имена и времена српске историје; што су народу жељноме читања а невештоме књижевности, који је имао још пуно наклоности к средњевековној мистичности и чудесима, дао таке књижевне хране у обила-

тој количини у обилатим и живим бојама. Лоша им је страна, што немају никаква реалног основа, што су без сваке студије гола немерена приповедања, без разбора не само за своју основу у животу и историји него и за међусобни унутрашњи уметнички склоп. Али ако они и јесу голе фантазије, те се по висини свога књижевног израда могу упоредити само с првим ритерским и чудноватим романима Француске и Немачке[1], који се сматрају за најнижи ступањ те књижевности — они су народу нашем са неразвитог књижевног укуса његовог тако омилели, да су више од по века они прве књиге, које су читаоцима нашим поступаоница у књижевност. Писао је доста не само прозом него и стиховима, којом се страном наслонио на свога претходника по омиљености у простом народу, на име на Вићентија Ракића. Дела су му у стиховима Исторіа о прекрасномъ Іосифу[2], Млади Товія (1825) Путъ у Єрусалим (1838). Романи у прози, којима је отворио нову стазу популарности и читаву школу јесу: Усамлѣный юноша (1810, 1838, 1852); Велимиръ и Бо-

[1] Оскудица довољно потпуних бијографија наших књижевника, смета нам да многе појаве објаснимо како бисмо желели. Али да је нашим романописцима служила за углед стара немачка ритерска романтика сведочи сам Ј. Ст. Поповић. Свој роман Милан Топлица или Бој на Косову (1828 и 1864.) израдио је он по неком немачком роману о Маврима у Шпанији. Даница 1865 стр. 119.

[2] 1805, 1810, 1844 и латиницом 1868.

силька (1811, 1844, 1854) Любомиръ у Елисіуму[1]; Кассіа царица (1827, 1846, 1869); Сілоанъ и Милена (1829, 1852); Любезна сцена у веселомъ двору Иве Загорице (1833, 1864); Селімъ и Меріма (I. део 1839, недовршено). Између имитатора његових, од којих су неки такође били срећни да су им се дела и прештампавала, да поменемо имена Тимотија Илића, Јевст. Михаиловића, Живка Тодоровића, Вас. Јовановића итд.

У преводној књижевности прво су почели бољи ветри. Ако и налазимо у њој један роман од савременога немачког Видаковића Г. К. Крамера[2], опет је на скоро превођено из Фенелона (Телемах 1814), Виланда (Абдерити 1803, Агатон 1820), Геснера, Волтера (Задиг 1828), Чока (Златотворно село 1843), Гета (Вертер 1844), Лесажа (Жил Блаз), Моријера (Хаџибаба), којима се мање и више, и ако ретко с тенденцијом, приступало ближе к правом роману. Бољи избор могао се наћи и у разним часописима и забавницима, почињући од Д. Давидовића па на даље; али на то поље нико није ступао с оригиналима. Богобој Атанацковић († 1858) од првих је који је с доста среће чинио огледе да роман и новелу српску стави на поље савремено. Написавши више новела по часописима оставио је Дарак српкињи (две свеске но-

[1] Прво издање 1814—1823 у три књиге, друго 1857—1858

[2] Возарска дѣвица у преводу Стеф. Марковића 1830 год.

вела 1845 и 1846.) и роман Два идола (I 1851, II. 1852), него се на тој струци мало радоло. И Јован Суботић поклонио је један део своје неуморне радљивости и овом пољу. Његових ориђиналних приповедака налазимо у Срб. Летопису већ од 1839, а још више после 1850. С умножењем и повећањем српских часописа ојачала је веома преводна књижевност ове струке, о чему касније. Наравно је да поред овако слабе ориђиналне књижевности није очекивати сатиричких дела. Тирол и Ј. Ст. Поповић издали су два три шаљива календара (1830, 1832, 1835), а последњи је под насловом милобрука писао више добрих ситнијих сатиричких саставака по часописима.

Почетак и развијање драмске књижевности и театра у Срба.

74. У другој поли 66 чланка видели смо, како се аматорски театар отпочео код нас још 1733, да не помињемо дубровачку драму, и како је на скоро после прве књиге Доситијеве један писац бранио театар од старих предрасуда народних. Спрам живе нарави нашега народа ваљало нам се надати, да ни ова семена не ће остати неразвијена; и доиста у перијоду о коме говоримо, одмах иза живљег покрета који је створио Матицу српску, налазимо драматске почетке.

Историја драматске књижевности веома је у свези са историјом позоришта; те ћемо и ми, без података о овом последњем, доста појава минути без потпуна објашњења. Знајући поуздано

да је већ у Крагујевцу 1834 године било театарских представа и да је Јоаким Вујић, (рођ. у Баји 1772, умрьо у Београду после 1840) књижевник налик на Видаковића, са својим ђацима давао аматорске позоришне представе по српским местима, можемо мислити да се аматорски театор по српским местима у Угарској морао почети врло рано. Од истога Јоакима Вујића има почињући од 1805 више позоришних комада превођених с разних језика. На крају треће десетине овога века, као што горе поменусмо, налазимо на овој струци и ориђиналних огледа који као првине нису на одмет. Тако је Лазар Лазаревић (рођ. у Карловцима 1805) год. 1829 издао драму Владимира и Косару и комедију Пријатеље, у којима је и језиком и садржином претекао првине Јов. Ст. Поповића. Али запуштеност, у коју је Лазаревића бацило зло стање књижевности наше не допусти да што буде од ових пуних наде почетака. У исто доба падају и почеци драматске радње Јов. Ст. Поповића, који је 1827 год. још као слушалац философског факултета у Пешти, написао трагедију Светислава и Милеву, од које је одмах и друго издање изашло. Године 1828 изађе трагедија Милош Обилић, 1830 трагедија Наодъ Симеонъ или Несрећно супружество по народној песми (2-го изд. 1840) и прва шаљива игра Лажа и Паралажа. Најчувенија му комедија Тврдица која

изађе у три издања (1837, 1838, 1867), за њом је следовала Зла жена (1838), Покондирена тиква (1838), Владислав (1843), а од 1848 прикупио је сам у четири књиге (I 1848. II 1849, III и IV 1854) своја новија позоришна дела, међу којима су Смрт Стефана Дечанског, Хајдуци, и Лахан, из бугарске историје. Али сва његова радња још није штампом на свет изашла.[1] Види се дакле како је J. Ст. Поповић био врло плодан писац, и како је драма била његово најмилије па и најсрећније поље. Међу тим и он је пред судом књижевне критике у истим драмама његовим мало срећнији од М. Видаковића. Његова је главна заслуга, што је својим драматским радом стао на поље народне песме, традиције, историје и живота, тако згодно, да му дела нису премашала још потпуно неразвијено стање народног укуса и мишљења о тој уметности, него су слике његове сви добро разумевали; и задовољавајући се и радујући се њима познао је народ тај облик књижевности и раширио га свуда. Тим је он постао отац народнога театра и народне драме међу Србима. По самој унутрашњој вредности прва су дела његова врло слаба, а потоња много боља, али опет не велике вредности; али кад се помисли, да све до смрти његове правога театра на нашим странама није било, не треба се

[1] Списак нештампаних дела његових објављен је у »Вили« 1868 стр. 424.

томе ни чудити. Ради представљања његових драма дуго времена су се склапале дружине, и из тих почетака постала су мало по мало сва три садашња наша стална театра, и хрватски у Загребу (1840) и новосадски (1860) и београдски (1863 и за стално 1868), којима је будућност драматске књижевности на сваки начин обезбрижена, ако се само бољих сила и прилика јави.

Рад Ј. Ст. Поповића у књижевности није с великом срећом настављен. И ако позније него он, тако рећи у наше дане, наставиле су га силе које по идејама и радњи својој припадају у његово време. Макар да је облик његових последника у неколико пунији и у гдекојим цртама развијенији него његов, опет се драма није помакла из круга идеја и погледа у којима се његове драме крећу, нити је крочила до комедије и до цртања самог шареног народног живота, у чему готово никаквих огледа нема. Од ових последника споменути нам је Ђ. Малетића, М. Бана и дра Ј. Суботића. Ђ. Малетић (рођ. у Јасенови у Банату 1816) писао је најпре у драмском облику као дијалогисан драматски табло, Спомениkъ Лукіяну Мушицкомъ (1845) Апотеозу великомъ Карађорђу (1850) Србске ајдуке (1861) Смрт цара Мијаила (1866) али се у њима свима види више појетска ученост него дар, више склапање него створ животом задахнут. Исти тај суд с малим променама може се применити и на Ј. Суботића, с тим изу-

зетком што је он гдекојим топлијим сценама, лаком дикцијом и плодношћу својом заменио Ј. Ст. Поповића бар у историјској драми. Ни његове драме, које све стоје на историјском темељу (Херцег Владислав, Немања, Звонимир, Прехвала, Бодин), нису све штампане; а писао их је од 1860 год. у напред. Матија Бан (рођ. 1816 у Дубровнику) није такође ништа бољи. Он има и језик и стил много храпавији од оне двојице, а гдекојим су цртама, као живљим дијалозима, његове драме претежније од њихових. У осталом су његови карактери често врло чудновато склопљени; од историјских драма он радо прави полемички спис против народног мишљења, као у цару Лазару у карактеру Вука Бранковића[1]. Понајбоље му је дело Мејрима или Бошњаци (1851), у којој се представља насиље турско у Босни и један устанак босански, те је с тога добро примљено. Цара Лазара штампао је латиницом (u Dubrovniku 1867), а из трагедије Урош V и мати му Јелена штампао је само комаде (у Dubrovniku 1868). Остало му је нештампано.

Свима скоро нашим драмама недостатак је један исти. У њима су слике људи или карактера што су у радњу уплетени, ледене и неизрађене, драматски склоп без округлине, сам састав усиљен и без оне лакости и животне пуноће, која нам

---

[1] Објашњавао је издају Вука Бранковића политичким партајством.

вешт драматски производ чини верном сликом онога што се у њему представља. Узрок је томе међу многим другим и то, што у народу ни позоришта није било, него су наше драме састављане понајвише по угледима познатим из читања, и што ни стање књижевности и књижевника, ни околина самога живота нису давале прилике оним студијама које су потребне за драматски рад. Немоћ, као последица ових прилика, види се добро по оскудном броју и писаца и дела.

Поред овога и других са свим незнатних огледа превођено је доста. У први мах је превођен Коцебу, а доцније и Шилер (Вилхелмо Тел 1847, Фијеско 1850); али ти преводи или по избору или по језику не вреде даљег разговора. —

55. Пошто смо разгледали главне идеје, борбу око језика и правописа, и радњу на уметној појезији, које су кретале кроз раздео времена од 1814—1848 године, ред је да прегледамо радњу и на осталим струкама, нарочито развијање часописа и књижевних друштава, који су прибирању књижевности око једне средине, буђењу књижевних сила, множењу читалаца и оживљавању свеколикога књижевнога живота главну снагу дали. Као што су часописи и књижевна друштва у другим књижевностима, тако су и у нашој књижевности били главни пут, којим су се кретале борбе или

Почетак и развитак журналистике српске. Матица српска.

мирна напредовања разних идеја — и за то они и заузимају врло знатно место у књижевној историји.

Прве новине за Србе почеле су излазити у Бечу 1791 под именом Сербскія новины и излазиле су под истим насловом и црквеним словима и 1792. Године 1793 и 1794 излазиле су под промењеним насловом као Славенно-сербскія вѣдомости[1] али грађанским словима. И једне и друге јављале су о политичким догађајима, понешто више пазећи на оно што се Срба тицало, али без ичега другог. Важније је, што је српски бечки штампар Стефан Нова-ковић рад био да својом штампаријом постане издавач за све српско и влашко, па су у помоћ томе ове новине основане. Он је доиста издао Рајићеву историју; али се посао није могао наставити. Ст. Новаковић прода своју штампарију (1796), а сва радња бејаше још од пређе запела. После овога првог почетка журналистике српске, не налазимо више ништа све до 1813 године. Те године (1. Августа) Дим. Давидовић (рођ. у Земуну 1789 † 1838 у Смедереву) с помоћу друга свога Дим. Фрушића (1790 † 1838) почне издавати Новине сербске изъ царствующега града Віенне, које срећније извршише задатак свој него оне пређашње. Пробуђена већ књижевност српска, не имајући дотле

[1] Види моју Српску библиографију под назначеним годинама.

никакве средине ни органа око кога да се прикупи и да снагу своју огледа, тада се први пут виде и позна као једна целина, у којој се опази шта вреди састанак према растргнутом раду појединих људи у појединим књигама[1], које овда онда излазе. Осим књижевних огласа, оне на скоро почеше у прилозима својим доносити одзиве или препирке, реферате о књигама и ситније књижевне огледе и преводе у прози и стиховима. Од 1817 остао је Д. Давидовић сам на уредништву, а 14 Фебруара 1822 престаде их издавати. Нови државни живот у Србији, у ком је имао да изврши важан и племенит задатак, одазвао га беше тамо. Српска књижевност дакле изгуби орган свој опет, и то баш онда, кад је, како се види, таман била познала цену његову. Да томе злу доскочи јави се новосадски професор Ђорђе Магарашевић[2] Он године 1825 оснује Србскій Летописъ с намером да од њега издаје по једну књижицу свака три месеца. Исте године изађу доиста три књижице Летописа. Давидовићеве новине старале су се поглавито око политичких новости, и књижевност је долазила на ред припадом и кад се што десило. Српски Летопис је већ у томе био напреднији; њему је задатак био служити књи-

[1] Треба себи замислити како је могло изгледати, кад су књиге на глухо, без новина, једна за другом излазиле — па или чути или не чути за њих!

[2] Рођ. у Азашевцима у Петроварадинској крајини 1791 умрьо је 1830 у Новом Саду.

жевности и историји народној. Издавачку бригу око Летописа беше примио на се новосадски књижар К. Каулиција; али се брзо опази, да се таким начином не ће моћи одржати. Млађе коло пријатеља народне књижевности поплаши се да на ново не остане без новога истом покренутога органа, те се, поглавито трудима Ј. Хаџића, стане радити око тога, да се састави друштво које би ову ствар потпомогло. Друштво то била је „Матица Српска“, прво књижевно друштво српско. Изнајпре се мислило само на „Срб. Летопис“, а после и на остале књиге српске. У оном стању књижевности наше значило је ово огроман корак напред. „Срб. Летопис“ као стални орган за српску књижевност и историју навршивши већ више од стотине свезака, излази и данас, а и осим њега је Матица Српска многој књизи српској помогла да на свет изиђе. Године 1842 славни родољуб Сава Текелија установи фонад за издржавање сиромашних ђака српских, који повери на руковање Матици Српској; за његовим примером пођоше и други родољуби као: П. Јовановић, Ј. Нака, П. Костић, те ово средиште поста од неисказане важности по живот српског народа у Угарској, коју ни дан данас није изгубило.

При спомену Матице Српске понос нам је споменути, како су се у томе на наш пример угледала и остала словенска племена. После основања „Матице српске“ подиже се „Матице илирска“ у Загребу; „Матица далматинска“ у Задру; „Ма-

тица словенска“ у Љубљани; „Матица словачка“ у Турчанском Сен-Мартину; „Матица галичко-русинска“ у Лавову, „Матица чешка“ и „Матица лиду“ у Прагу.

Изнајпре, кад је наша Матица подигнута прилозима чланова оснивалаца, беше јој главни задатак више трговачка брига око растурања и издавања српских књига. Касније је присвојила себи задатак ученога друштва и ако у њој није било људи за то. Тога ради је Матица у прво своје време запала била у руке једној и тој назадној; Вуку противној странци, у чему је и сами Текелија крив. Неслагање, инат и потварање, које се после заметнуло око тога друштва доведе до тога, да и „Матица“ буде забрањена године 1835. Трудима Тодора Павловића године 1836 власт угарска опет потврди „Матицу“ и 1837-ме она почне свој рад на ново. Тада постане Матичин председник Сава Текелија, што је и остао до своје смрти (1842). По ономе што већ споменусмо Матица је у борби међу Вуком Ст. Караџићем и М. Светићем држала страну овога последњега, у чему је утврђиваше и лична наклоност председникова. Године 1864 преселила се „Матица“ из Пеште, у којој је основана и у којој је све дотле остала, у Н. Сад[1].

Опширнији рад на новинарству.

76. Код толикога покрета у народу није могло дуго остати ни без новина. Кад је год. 1834 „Срб. Летопис“ због познате забране Матице Српске престао излазити,

[1] Пространије како о Српској Матици тако и о осталим словенскима гледај у „Српском Летопису“ од 1865 стр. 308–315.

уредник његов Тод. Павловић[1] оснује Сербскій народный листъ год. 1835, недељни часопис за поуку с илустрацијама, који па скоро постане нов књижевни лист, први који је међу Србима почео излазити. Али и овај нов почетак српске журналистике престане 1836, док се одмах 1837 не појави на ново, заједно са Србским Летописом. И једно и друго било је сад у рукама Т. Павловића[2]. Исти Т. Павловић почне године 1838 издавати и политичан лист Србске народне новине. Кад Т. Павловић 1841 остави Срб. Летопис, остану му у рукама оба српска листа у Угарској, и он их је уређивао све до пред почетак мађарске буне у лето 1848. Т. Павловић је био вредан али слаб књижевник. Нити је у избору књижевних ствари, нити у правцу умео подесити, нити је био у стању сам својим радом погодити правим путем. Због малих листова који су ретко излазили, не налазимо у њима ништа друго него преводе рђаво изабране и израђене и још рђавије орићиналне чланке. Смешне и беспослене препирке било је доста; то је осим писања песама био понајглавнији књижевни рад. Међу стварне заслуге Тодора Павловића припада борба с Илирством, које су Хрвати истурили на заставе сједињења јужних Словена. Т. Павловић и Срби борили су се жестоко против измишљања нових и заборављања

[1] Тод. Павловић родио се 1804 умрьо 1854.
[2] Т. Павловић је уређивао Срб. Летопис од 1832 до 1841, уредивши свега 27 књига.

старих народних имена, док није цела ствар легла забраном аустријском. Осим тога ће му остати заслуга и то, што је Давидовићем прекинуту журналистику српску у Аустрији на ново покренуо и у њој толико устрајао, да јој је опстанак обезбеђен био и да се више ни прекидала није. Било је и других огледа на пољу журналистике. Тако је будимски адвокат Антоније Арнот био 1838 године основао у Пешти лист Србску новину или магазинъ за художество, књижество и моду, који је је излазио два пут преко недеље, али дуже потрајао није. Од половине 1842 почне Димитрије Јовановић издавати Пештанско-будимског скоротечу који је излазио до половине 1844, па је са оскудице претплатника престао. Оба су ова листа доносила и модне слике, и Скоротеча је био далеко боље уређиван него Србски народни лист. Али још није било публике која би чисто књижевне листове могла одржати.

И државни живот у Србији, нарочито кад је 1830 године своје правне основе задобио, приђе живо у помоћ књижевности и журналистици. Године 1832 подиже се у Србији државна штампарија, а године 1834 васкрсну у Крагујевцу у Бечу обустављене Давидовићеве Србске новине под уредништвом самога Давидовића. Године 1835 преселе се оне заједно са штампаријом у Београд, и од то доба излазе непрестано

као службени лист владе српске и данас. Давидовић их је мало уређивао, за њим је дошао Д. Исаиловић, па Влад. Стојадиновић Чикош и још неки, док нису прешле у руке Милоша Поповића који их је близу 20 година имао у рукама. Још одмах у први мах поред „Србских новина“ су излазили књижевни „додатци“, као што је Д. Давидовић и уз бечке новине чинио, у којима се налазило ситнијих ствари сваке врсте за читање. Године 1843 Милош Поповић оснује поред новина Подунавку, први књижевни лист у Србији, који је излазио до пола 1848 године као књижевни орган и израз ондашњих књижевних сила које су се у Србији налазиле. Тако се и на томе листу виде сви знаци неразвијене прелазне и почетничке перијоде.

Забавници и разни годишњи часописи и зборници.

77. Осим што је Новаковићем прво започету па прекинуту журналистику српску наставио, Давидовић је за народну књижевност српску стекао заслугу, што је увео у српску књижевност онда нов књижевни облик, веома важан по ширење и одржавање књижевности, којим се шириоци књижевности и просвете свуда много служе, на велику корист књижевности и народа. Тај нови облик јесу алманаси страних књижевности, које је Давидовић к нама пресадио наденувши им лепо име забавника. Поред новина издао је он први забавник за 1815 годину, па после за 1816, 1817, 1818, 1819, 1820, и 1821 —

а преселивши у Србију, кад се ту установила штампарија, настављени су с новинама и ови забавници, те су изашли за 1833, 1834 1835 и 1836, а под именом Уранија и под уређивањем Д. Тирола још за годину 1837 и 1838. Забавници су ти били најбоље књиге своје струке. Покрај нешто ориђиналних послова у стиховима и у прози, они су доносили преводе из забавне књижевности понајбољих тадашњих писаца, и језик је у њима непрестано био бољи него у осталој књижевности своје струке. Али је главно добро, што спрам оскудних прилика наше ондашње књижевности ови забавници бејаху врло згодан облик, да замени часописе и стручне листове, који се у књижевности тек започетој не могаху развијати. И Српски Летопис изађе у првој књизи као оваки забавник с календаром. Сам Вук Караџић установи свој нарочити забавник, Даницу, у којој је издао многе своје важне саставке о новијој историји, језику и етнографији српској. Од његове Данице изађе пет књига (1826—29, 1834.). За таким примером пођоше и други књижевници, починћући у зборницима, који су излазили с роком или без рока, издавати различите саставке своје. Димитрије Тирол издаде свој Банатски алманах за 1827 и 1828; Стејић издава своје Забаве за разум и срце (1828, 1831, 1832, 1836.); Ђ. Лазаревић две књиге Цвећа с лепим садржајем, Павао Стаматовић основа Срб-

ску пчелу (1830), од које издаде двапаест књига са садржајем понајвише историјским, који се тицао српске историје (последња 1841.). Кад се за владе владике Петра Петровића Његоша II. у Црној Гори подиже штампарија, те и она на ново ступи (после књижевне радње за Ђурђа Црнојевића наискрај XV века) у коло осталих сестара својих, одмах се тамо основа часопис под насловом Грлица, који је као годишњи забавник с календаром под уредништвом Димитрија Милаковића излазио пет година (1835—1839), а по том је штампарија преливена у пушчана зрна, те је и књижевни рад у Црној Гори до наших дана прекинут остао. И Србија, у којој су 1833 на ново процветали Давидовићеви забавници, кад јој 1838 престаде Уранија, доби одмах за њом Голубицу съ цветомъ кньижества србског, (I—V, 1849—1844), која је под уредништвом J. Хаџића доносила избор из тадашње књижевности српске. И ако је од 1843 почео у Србији излазити и недељни лист Подунавка, опет и Голубица не оста без замене. Неки Јован Петров издавао је од 1843 Збирку разны полезны предмета од које је изашло шест књига[1].

Исти овај спрам оскудних прилика врло удесни начин био је израз и пробуђенога рада међу Србима у далматинском приморју, кад је и међу њих дошао дух нашег оживелог покрета. Године

[1] Ево кад: I. 1843, II. и III. 1844, IV, 1845, V. 1846, VI, 1847 године.

1836 почео је у Задру др. Тодор Петрановић (који се после у својим књижевним делима именовао Божидар Петрановић) издавати Србско-далматински магазин, који је излазивши најдуже под уредништвом заслужнога Србина проте Ђ. Николајевића, и до данас дотрајао као историјски, етнографски и црквени орган Срба источне цркве у Далмацији, чувајући у њима народност и гајећи родољубива осећања. Изашло га је више од двадесет књига.

Сви су дакле забавници и годишњаци, као и новине тадашње, били одзив времена свога; мало који да ће се наћи без стихова или историјских чланчића о српству; мало који да не ће бити задахнут општом тежњом за поуком моралу и врлинама, теми о којој се тадашња књижевност врло често и радо бавила. Они су били тешњи облик, у коме је прво српска књижевност своју радњу гранати почела.

Критички рад и оскудан развитак у њему.

Очекивати би било, да се у тим листовима и годишњацима живље развила књижевна критика; али то нити је допуштао општи правац, који је све оснивао на идеализму и одушевљењу, нити слабо књижевно стање, које је с родољубном снисходљивошћу радосно причекивало прве пробе или савршено незрела дела као изванредне и по књижевност знатне појаве. Тако гледиште није давало места озбиљној и правој критици. О књигама се често није јављало ни библиографски; суд се кази-

вао у две три речи, које су често говориле о ситници а пропуштале главну ствар. Налази се ипак појединих прегледа, нарочито о књигама које су се тицале науке, којима се дубље у ствар улазило; али су они често изазивали огорчену и страсну, чисто детињску препирку, која је за час напуштала поље саме ствари и машала се личних задевица. Нема никога ко се као књижевни или естетични критик огласио и на томе радио, јер се и предметâ за прегледање мало налазило — и јер је све рађено уз друге послове, будући се у српској књижевности, ни онда као ни данас, књижевни рад није исплаћивао, да би се ко могао само њему посветити. У литерарној критици можемо као првога радника споменути Вука Стеф. Караџића по његовој опширној и ваљаној критици на главни Видаковићев роман Любомира у Елисіуму, која је наштампана у Давидовићевим новинама од 1817. Критика та тражи природност и истину у поезији која живот црта, у оно доба, кад је романтичност по што по то и сентименталност на све стране владала, а удара против истинитих недостатака Видаковићевих. Али су Вука на скоро други послови већма заузели, и ми се не сусрећемо с већим критичним саставцима. Далеко позније писац потоње Риторике (I и II 1855 и 1856) и Теоріє поєзіє (1854 и 1868) Ђ. Малетић јавио се с већом критиком на Ј. Суботића баладу (на баладу „Сабля момче цвѣтъ

дѣвойче“ у Подунавци од 1843) и на спев Краль Дечански (1846) у особитој расправи, издатој у књизи исте године [1]. Критике те стоје махом на гледишту познатога псевдокласицизма; али ни така критика није редовно вођена. Са горе поменутих књижевних незгода настављена је критика и у новије доба у разним правцима и у разној вредности, како је кад вештијем или невештијем писцу, или присталици и ученику једне или друге иностранске школе и књижевности у руке допадала; али до сталне и редовне критике још није наша књижевност доспела.

Радња на школској научној књижевности. Радња богословска Превод светог писма.

78. Враћајући се на поље практичнога и корисног рада, на поље школе и на̀уке, наћи ћемо да је појетско-класичарско доба, карактерисано борбом за законе језика и правописа, врло мало урадило. Требало би да је државни живот у Србији покренуо ову ствар у напредак. Она се и јесте кретала, али више сама о себи; ни ту се, поред мало сила̑ а многог посла, није довољно могло одабрати шта ће се пре. Истина је још пре 1827 [2] године оглашен св. Сава као заштитник школски, истина се питање школско и пре помињало и штампарија набављена и у њој се почеле штампати новине, забавници и књиге у велике; али је први Буквар штампан у Ср-

[1] Книзи је наслов: Критическій прегледъ наградомъ увѣнчаногъ дѣла Краль Дечанскій. У одговор писао је др. Ј. Суботић у Срб. нар. листу исте године Теорију епоса.

[2] Гласник XXIV чланак М. Ђ. Милићевића Школе у Србији.

бији тек 1838 године, и школска је ствар са оскудице људи, код све добре воље народа и код све живе потребе, стајала једино па доброј срећи и па личном знању, образовању и заузетости појединих учитеља. Тако у школској књижевности налазимо прве огледе, и само прêко потребне књиге, које су се с тога морале врло брзо израђивати. Иначе су ђаци највећи део предмета преписивали или писали по казивању, начином посве средњевековним.

Тако не имајући у многим струкама скоро ниједне, било је струка, у којима се налазило више књига. У земљопису на прилику налазимо после П. Соларића (1804) управо пет књига: од Булића (1824) Јоак. Вујића (1825) Д. Тирола (Београд 1832) Г. Хаџића (1844) и Милов. Спасића (1845), премда се ниједна није одликовала особитом изврсношћу. Око две последње биле су жестоке препирке по новинама. На природним наукама за чудо како се мало радило. У толиком разделу времена једва имамо две три књижице[1], па и у самим часописима велика је реткост сукобити чланак из природних наука. Напротив, тако званих „нравоучителних“ књига, и књига о „добродетелном“ живљењу и понашању, о васпитању, као год и дêлâ посвећених „любимой младежи србской“

[1] Кенгелца Сбытiесловiе црквув. слов. 1821. — Григ. Лазића Физика 1822; Проста паравна историiа 1836. — Теоф. Стеф. Зашто зато Задар 1842. — Пет. Радовановића Антропологiя 1844.

налази се изобила. Али се у њима не види, да су рâд већега труда и мишљења, не види се ни каквих сталних начела. Све што се радило у том правцу било је махом превод из страних књижевности, понајвише без озбиљнога и пажљивога избора. А како су радници овог раздела поглавито немачки ученици, то је, и немачко и страно, све к нама долазило кроз немачку књижевност. Неутврђен језик књижевности наше, слабо знање и онога што је утврђено, које се код ових књижевника налазило, учинило је, те се тим путем унело у нашу књижевност веома много германизма. Иначе се међу самим делима налазило каткад и побољег избора. Од страних имена сусретамо се овде с именима Вајса, Виланда, Честерфилда, Книге, Салцмана, Фенелона и др. Нема скоро године, да се књижевности није приновила по која књижица од ове струке. Из овога морално-философског правца, започетога још у прошлом веку, који је био у живој свези с општим током образованости, није требало много и до апстрактне философије. Али радња на њој носи онај исти имитаторски тип, који смо видели и на свима другим гранама наше књижевности, и немачки идејализам тако завлађује у делима што у струку философску спадају, да се много касније, тако рећи у наше дане спазило, како философска дела и писци наши преживљу оне немачке идеје, које су у самој Немачкој одавно сишле с дневног реда, пре-

шавши у историју. Већ није било оног светлог и практичног погледа, којим се одликоваше у у старије време Доситије, а у неколико и П. Соларић. Да не спомињемо свију редом главни је радник на овој струци Коста Бранковић (1814 † 1865), дуго времена професор философских наука на београдском лицеју. Оставио је у преводу Основно мудрословіє Вилх. Траугота Круга, Мыслословлѣ или логику за младежь (1849) и Мыслословлѣ за слушаоце лицеја (пространије) од 1851[1]. У Рукопису оставио је Психологију и Педагогију. —

Од практичког рада било је неколико књига о чувању здравља и гајењу деце, о домаћој и пољској привреди, преко којих ћемо прећи на радњу око богословије. Радња ова стапала се у многоме са мало пре поменутом радњом на „нравоучителној“ књижевности, која нигде није заборављала хришћанске врлине. Између писаца богословских, којих је, с тога, у овом разделу одвећ мало, веома је вредно поменути владику Гаврила (1811 † 1871.) који је, радећи као професор богословије од 1836, почео свој књижевни рад од 1843 и доста привредио на пољу богословске и поучне народне књижевности. Осим тога у овај раздео времена припада још један посао који се тиче вере, а који не би израђен од богослова. То је Вука Ст. Караџића превод

[1] О логикама види Гласник XXIX чланак М. Кујунџића.

Новога завета који изађе 1817 године. Вештим својим пером учинио је Вук народу и ову услугу, започевши му на чисти народни језик преводити свето писмо. Истом касније, кад је његов превод почело издавати енглеско библијско друштво, и кад је Ђ. Даничић и Стари Завет превео, постаде ова књига на корист народу и на утврђење и јединство језику нашем. У силном броју ексемплара, штампаних са свим једнако латиницом и ћирилицом, разилази се данас овај превод по српским и хрватским земљама, служећи као читанка свима који су вољни забавити се с њиме. И кад је овај превод Вуков изашао, била је силна препирка, наставак једва завршене препирке о правопису, где се свакојаких мисли на хартију писало Међу тим превод је одржао свој значај, којим га је књижевност поздравила као један од најбољих превода својих.

Превод овај, први на свом народном језику међу Србима источне цркве, који је као све што је Вуково, морао проћи кроз вреву борбе, имао је и без тога своју особиту судбину. Око 1818 године завело се било у Петербургу библијско друштво за издавање црквених књига на народном језику, које у осталом није дуго трајало. На понуду тога друштва почне Вук преводити свој Нови Завјет,[1] и преведе га брзо. Тај превод оде у Русију и даду га Србину проф.

---

[1] Од тога је изашао најпре у Липиској један одломак: Вука Стеф. Караџића Огледи светога писма на српском језику. У Липисци 1824. 8. IV. 25.

Ат. Стојковићу, који је тамо живео, на преглед, који га нагрди, поправивши језик по „славеносербском", те се и наштампа у Русији у Петербургу. Али у Русији оно библијско друштво буде забрањено, те се не разиђе по народу. За тим је тај превод штампан у Липиској 1834, опет онако искварен али под именом Ат. Стојковића [1]

Наука граматичка осим Вука.

79. Осим наука које се могу готове позаимати из страних књижевности, те у којима ми и немамо ништа своје заслуге ван што нам сведоче колико смо у својој образованости са савременицима на једнако или на ниже стајали, имȁ наукâ, које се свакога народа посебице тичу; а то су науке о језику и о животу народном, граматика и историја. Наука граматичка за свега овог времена (1814—1848) исказала се највише у борби Вука Караџића и Светића, и није ни могла стати на своје стално земљиште, нити себи тврда основа наћи докле се није завршила та начелна препирка. Мимо Вука писане су у том разделу времена многе граматике, али оне стоје ниже сваке критике и само сведоче о општој забуни која је о том послу у то време владала, ни рад чега него рад мутне и нерашчишћене полазне тачке с једне стране, и рад научне неприправности писаца с друге стране. Тадашњи писци наших граматика мислили су да ће научна питања моћи расправити самим размишљањем без поређења и

---

[1] Ђ. Даничић. Вуков пријевод Новога завјета — Биоград 1862.

испитивања чињенога с добро одређеног и рашчишћенога гледишта. Човек позван за тај посао, да науку о српском језику стави на научне основе још се не беше јавио.

Далеко је вреднији већ по природи својој рад на народној историји. Један пут J. Рајићем прокрчени и обележеним путем могло се сад и с мањом снагом ићи и по мало привређивати. И доиста, што J. Рајић беше огромношћу свога личног труда створио, оно је сад ваљало удруженим силама попунити и осведочити. Било је време, да се за историју почне радити у комадима, у појединим прилозима, износећи непознату и забачену грађу, и обделавајући поједина питања. Осим тога ваљало је оно што је дотле познато а неприступно било, обрадити тако да постане на дохват већој публици, јединој снази и помоћи српске књижевности. Тако је Дим. Давидовић дао краћи преглед српске историје по Енгелу (који је доста црпао из J. Рајића, а писао и по изворима) у књижици Исторія срб. народа[1]. Овако популарисање труда J. Рајићева предузимао је и Милован Видаковић, прерадивши његово дело у четири свеске (1833—1837), трудом, за који се може казати да је на празно бачен, јер је сумњати да је икоме био од потребе. По ко-

Рад на народној историји.

[1] Беч 1821 у првом издању, Београд 1846 у другом. Треће издање изашло је у Београду с француским преводом год. 1848.

ристи коју је његова историја пароду донела много је срећнији Данило Медаковић. Његова Повѣстница србског народа од најстаріи времена до год. 1850 (Н. Сад 1851—52) ако се не одликује критичком дубљином и оригиналним испитивањем извора, донела је извесну корист, што су догађаји српске историје у њој изложени лако и разговетно и што је Ј. Рајић настављен до наших времена[1], те је његова тековина и попуњена и приступнијом учињена. У кнежевини Србији прву школску књижицу за српску историју написао је тек 1850 Љуб. П. Ненадовић, и она је прештампавана небројено пута, доклe je 1860 не одмени дело дра Н. Крстића. За средње школе у кнеж. Србији није било никакве школске књиге све до 1862, које године изађе дело дра Н. Крстића, а дотле је овај најнароднији предмет остављен био на милост и немилост знању и средствима свакога појединог предавоца. Чудновата неорганичност књижевнога рада, који се без свезе овамо онамо бацао, често се бавећи око ситница или да тако речемо луксусних ствари, а пропуштајући оно што у народни живот најдубље засеца! Вреде спомена критички и по оригиналној студији извора написане историје српске руских књижевника: А. Мајкова, која је изашла у српском преводу Ђ. Даничића 1858, и Хиљ-

[1] Чувена критика дра Ј. Суботића на ову историју штампана је у Срб. Летопису 1853.

Фердинга (Писма о историји Срба и Бугара), која је изашла у преводу М. Ђ. Милићевића (1857 и 1860 у две књиге).

Али су скоро сви мало час поменути послови мање више једних недостатака. Може бити да ће им главни недостатак бити, што су напустили шири круг југословенски, на основу кога би се боље дала извести целокупна и научна историја и нашега народа, и така би историјска настава показала већу привреду за будући народни живот. Многи унутрашњи недостаци долазили су са неиспитаности појединих одломака и перијода историје. Осећајући ово, други су књижевници поглавито на томе и радили, као што напред споменусмо. Одмах пошто се основаше часописи, поче се прикупљати и издавати многа грађа, било у појединим документима, било у монографијама о појединим питањима. Много таке грађе налазимо већ у Срб. Летопису, у Далматинском магазину у Српској пчели П. Стаматовића, у Голубици, Вуковој Даници итд. Прекрасан прилог за српску историју изађе године 1840 у књизи Српски споменици, великој збирци старих државних писама српских која је управо покупио Ђорђе Николајевић прота дубровачки, а изашла су под именом Павла Каранотвртковића. Једно потреба да се оваким трудима прибави какво јаче средиште него што су били свиколики слаби годишњаци, друго замршена језикословна

и правописна питања и оскудица чисто књижевног и научног средишта учини, те се на најугоднијем месту за те ствари, у Београду, још 1842 подиже „Друштво србске словесности.“ Незгоде које дођоше са усколебаног стања у земљи због политичких преврата од 1842 и 1844 учинише, те друштво могаше почети јавни свој рад тек 1847, које је године изашла прва књига Гласника. Томе је друштву било постављено за задатак „ображавање српског језика и распрострањавање наука на српском језику“, али се највећи део његове радње тицао српске историје, и оно је објавило у своме органу, покрај гдекојих незнатних ствари, много драгоцене грађе за познавање језика, живота и прошлости српске. У први мах трудили су се око друштвенога рада највише Јован Ст. Поповић, који је у оно време био начелник мин. просвете, др. Јов. Стејић, Коста Бранковић први уредник „Гласника“, др. Ј. Шафарик многим историјским и археолошким прилозима, Дим. Матић, Гавр. Поповић (потоњи владика), касније др. Н. Крстић, Ђ. Даничић и остали. Године 1864 после државне обуставе због сукоба с министарством, преуређено је „Друштво српске словесности“ у „Српско учено друштво“, под којим именом и данас ради.

И осим овога рада по часописима и у Српском ученом друштву рађено је у прилог овој науци појединим делима. Од Вука Ст. Караџића

има 1828 год. животопис Милоша Обреновића, од Симе Милутиновића Историја Црне Горе (1835) и трогодишња (1813—15) Историја Србије (1837), од Ал. Стојачковића Исторія восточног славенскогъ богослуженія и кирилскогъ кньижества кодъ Славена западне цркве (1847 год.) и Черте живота народа србскогъ у унгарским областима 895—1848 (1849), од Димитрија Аврамовића два дела о светогорским српским старинама (1847 и 1848) и друга мање важна. Исто тако су врло много привредили др. Фр. Миклошић, П. Јос. Шафарик и нарочито Ђ. Даничић, што су покупили и критички издали скоро све домаће изворе за српску историју, као што је у старој књижевности на своме месту споменуто. Прилично се радило на књижевности за опште историјско образовање народа, ма да је тај рад био, као обично, несистематичан и неудесан, као што је и остао све до наших дана како у тој тако и у многим другим научним струкама.

Збирни поглед на књижевни рад српски од 1814 до 1848 године.

80. Прегледавши тако радњу у другом разделу (1814—1848) новије српске књижевности по струкама у којима се она поглавито развијала, учинићемо овде збир посматрања наших и упоредити га с оним што смо тако исто на крају првога раздела (стр. 218) говорили.

Кад упоредимо земљиште српског књижевног

живота, како га затече мађарска револуција од 1848 године, с оним какво је било кад се први пут на књижевном пољу јавио Вук Ст. Караџић, видимо огромну разлику у сваком погледу. Не само што се књижевност, год. 1814 својина само главних трговачких места по Угарској, у прилично великој мери преплела са животом народним, него је она обухватила цео простор нашега језика осим јединих покрајина под Турском. Услед свога покрета и Хрвате већ налазимо удружене са Србима, и код свију незгода књижевност се почела развијати у далеко различнијем и богатијем правцу.

Питање о језику, које је ушло из прошлога века у овај само као у начелу изречено, и питање о правопису, које се истакло у расправљању онога првог питања, бејаху главне спорне тачке, око којих се, често на штету осталих струка, ломила до страсти дотеривана борба неспремних књижевника. Утиснувши се без мала у сву радњу као главна карактеристика, при крају те перијоде и ова се борба склањала под кров тачне науке о језику и њених доказа, почињући давати хвалу добро положеним здравим основама Вуковим у језику и правопису.

У појезији и забавној књижевности стајала су одмах у почетку два пута отворена, пут народне појезије, који се сусретао с романтизмом и природношћу остале јевропске књижевности, од којега је укус за народну појезију и

пробуђен — и пут заосталога лажног класицизма. Све скоро појете овога раздела не пристају одлучно ни једној ни другој страни осим јединога Л. Мушицкога, сви се држе обојих облика, претежући то једној то другој страни. За то и налазимо мало ствари које се дижу више обичнога мерила, а у забави видимо угледање на заосталу витешку романтику западну и једва пред крај овога раздела слабе почетке новијих облика.

Тако свуда у растењу и раширивању али уједно у прелазу и неодређености наша се књижевност ретко или невешто сећа правих послова и у поимању својих практичких дужности спрам народа. Поред дугог и многог идејалистичког моралисања и философисања слабо се гледало да се школској и народној настави дâ грађе, да се народ поучи истинитим начинима среће и унапређења, да буде разговетно и верно обавештен о потребама, прошлости, дужностима и правима својим. И што се радило, радило се посебице и припадом.

Часописи и новине, пробивши лед првих незгода и укоренивши се по средиштима народнога живота, вођаху непрестано пасивни живот. Нејаке радне и новчане прилике чиниле су да су новине чамале и бавиле се најобичнијим стварима. Главно им је јављање политичких новости о страним земљама. У њима нема нити изучавања и претресања разних догађаја и прилика домаћег живота у озбиљним чланцима, нити им

је рад посвећен постојаној служби каквоме правцу или мисли. Ретко кад излазе оне из своје вечите пасивности.

Ако је био простор књижевности велики; ако се број производа њених спрам онога у почетку знатно умножио: опет је књижевност била својим радницима споредна ствар, ствар којом су се бавили кад су од других послова доспевали, кад им је на ум падало. Поред свега далеко пробуђенијег интереса књижевна је публика била мала, средства издавања и раширивања књига првобитна. С правом се поштовало кад се спрам грдних незгода књижевнога рада неко накањивао да своје одморне часове посвети књижевности — а тако расположење није никако допуштало да се права критика развије. Иста оскудица, не дајући књижевницима нити самосталности нити самога књижевног посла у руке, много је крива заосталости и несавршенству наших дела, у којима махом превлађује дилетантизам.

У погледу народне основе све се почело везати колико за остале словенске рођаке и за сувремени свет, толико за основу старије радње; незгоде поцепаности по цркви и азбуци долазиле су све чешће на претрес, а борба с Маџарима затекла је сав народ у свесној слози.

в. Погледи на правац и напредак књижевне радње после 1848.

81. И ако многи од мало час пообројаних недостатака наше књижевности уђоше у шесту и седму десетину нашега века заједно са узроцима својим, ипак се у многом којечему крочило напред, те је учињен знатан напредак, Не намеравајући улазити у потпуно излагање овога времена, у коме се поглавита радња, сред хучне дневне борбе, у наше дане развија, ипак не можемо да не изнесемо неколике чињенице, које су као свршене ствари већ изван борбе и препирања.

Питање о народном језику улази у научну сферу. Научни рад Ђ. Даничића.

Међу таким стварима долази без сумње на прво место оно исто питање о језику и правопису, које је пређашњи раздео времена пунило као главни предмет борбе. У општем прибирању погледа наших о томе разделу ми напоменусмо, како је то питање накрај краја почело да се савија тачној науци о језику и њеним доказима. Увидело се, и ако доста касно, да ни традиције, ни ауторитети, ни размишљање не помаже много онде, где ваљају само научни разлози. А овоме свему даде пуне важности рад једног новог радника, који је управо силом науке читавој распри учинио крај и целу ствар отео с поља дилетантизма пољу научног истраживања и изучавања. Нови радник тај био је Ђуро Даничић.

Ми смо напред (чл. 69) показали у чему су била основна начела Вукова, и како се против

њих отпор подигао. Борећи се са својим противницима Вук није напуштао поље своје радње самој обрани, него је и сам непрестано напредовао и увек одмењивао горе бољим, чим је боље нашао и уверио се о њему. Тако је Вук изнајпре писао језиком који се доста примицао сувременом књижевничком језику, па се тога све више отрéсао; увео је слово **х**, кад се уверио да није из целог народа изумрло, а да много попуња крњавост облика и речи; напустио је источни говор и почео писати јужним, кад је видео да тај говор има на својој страни и већину народа и многе друге врлине: а увек се борио, да се чистина и следственост чува, ма се којим говором писало[1], и осетио је, да ваља на основима познатих начела избором и упоредном научном проценом одабрати из народнога у

[1] Ово су разлози са којих је Вук одабрао јужни говор за књижевни језик српски:

а. Што њиме говори највећи део народа, и то онај који је у средини, који је најбоље сачувао карактер и обичаје и који најчистије говори;

б. Што су на њему спеване готово све народне песме;

в. Што је он најближи и староме словенском и осталим словенским језицима;

г. Што су дубровачки књижевници у цветно доба своје књижевности тај говор изабрали за књижевни и на њему писали своја дела;

д. Што су се наши главнији књижевници радије држали њега, само што нису њиме правилно писали. (Док се писало старим правописом сви су књижевници мешали источни говор с јужним, и у нас се тек у новије време, ваљада за последњих десетак петнаест година, опажа у полету чист источни говор).

ђ. Што су и Хрвати тај говор усвојили као књижевни језик.

књижевни језик све оно, што је цвет и опште благо свију покрајина српских.

Сва ова и пређе поменута начела Вук је износио више емпирички него научно, и главни је његов задатак био то, да покупи и књижевности савесно преда грађу, коју је у народу нашао у потврду својим начелима. Ђуро Даничић, изашавши на књижевни рад поставио је себи за задатак, да Вукова начела осведочи чисто научном пробом и да прикупљену грађу употреби на радњу око науке о језику српском.

Ђ. Даничић се родио у Новом Саду 1825 год., учио се у Пешти и у Бечу, где се поред Вука и Миклошића, садашњег највећег научника у словенистици и упоредној граматици словенској, са свим посвети науци о језику, поставши достојан ученик Миклошићев. Касније се преселио у Београд, где је, будући неко време секретар „Друштва српске словесности“, уређивао „Гласник“, издавши у њему многе своје важне филолошке чланке, и подигавши му цену, која се спомиње уза секретарство његово. Од године 1859 (при крају) до 1865 (у почетку) био је у лицеју, потоњој великој школи, професор филологије и историје књижевности свега света, урадивши, и с те стране и иначе, много за књижевни језик и правац школе за коју се борио. Сад живи у Загребу као први секретар југословенске академије наука, радећи неуморно на својој струци.

Њему који је добро био познат с начелима и радом најновије немачке филолошке школе, и који је дубоко проучио што су словенски филолози на основу истих начела били урадили за словенску граматику, стајала је у рукама најбоља приправа, да и за Србе науку о језику оснује научним методом и на новим начелима. Изашао је на глас Ратом за српски језик и правопис (1847)[1], којим се умешао у распру Вукову са Светићем, и у коме је већ посведочио у српској књижевности са свим ново знање и унео погледе о којима се донде ништа ни чуло није. Све је ово он још притврдио својом Малом српском граматиком (Беч 1850). У новој полемици за правац Вуков наштампао је 1848 две брошире: В. Лазићу I. и В. Лазићу II и још којешта, поред полемике у мањим чланцима по новинама. Помагао је Вуку у издавању другога издања Српскога рјечника[2]. Трошком српске владе изађе 1858 год. у Београду његово дело Српска синтакса, први део, огромне потанкости и опширности, за које је сам Фр. Миклошић рекао да је најбоље између свега што у тој струци имају словенске књижевности.

У научној радњи око српске граматике иза Српске синтаксе долазе Облици српскога

[1] Ово се дело у Будиму штампало што га цензура у Бечу није пустила у штампу »из виших политичких узрока«.

[2] Даничићеву помоћ спомиње и др. Фр. Миклошић уза своја дела Vergleichende Grammatik der Slavischen Sprachen. Wien (III 1856) и Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Wien 1862—65.

језика, са свим прерађено друго издање Мале српске граматике.[1] У томе је другом издању према најновијој науци у правила сведен живи језик српскога народа и основа сталних правила нашега књижевног језика. После „Српске синтаксе“ и „Облика“, којима се почиње ред знаменитих Ђ. Даничићевих дела, долази Рјечник из књижевних старина српских (у три књиге 1862—64), без којега не може бити нико ко се бави српским старинама за коју му драго потребу. Особито је њиме утврђено познање српско-словенскога језика, што је ствар неисказане важности за издавање старих српских књижевних споменика. Тим је делом, превећ важним и за сву словенску филологију, осим српске државне историје и осим историје српског језика, Ђ. Даничић стекао неумрлу заслугу за српске и словенске филолошке старине упоредивши се у тој струци са најзнатнијим људима словенским. Али осим заслуге Рјечником стечене, која би му сама довољна била за највећу славу, он је за ту ствар привредио још толико колико њиме. Издао је готово сва знаменитија дела старе српске књижевности, као: Живот светога Саве од Доментијана 1860 у Београду, онако као што је прерађен у XIV веку, а 1865 Живот св. Симеуна и св. Саве онако како га је Доментијан написао; даље Никољско јеванђеље

[1] Друго и треће издање 1863, четврто латиницом за Хрвате у Београду 1864, пето у Загребу 1869 год. ћирилицом.

(1864), и најпосле архијепископа Данила Животе српских краљева и архијепископа (1866). У свима тим издањима и у другима ситнијим таке врсте, објављеним у Гласнику и Starinama југословенске академије, много вреди критичност, којом је он израдио та издања, давши управо углед за послове те врсте, а држећи се разборитога правца Шафарикова и Миклошићева у издавању ове врсте споменика.

Између чланака по „Гласнику" „Radu akademije jugoslovenske" и другим часописима да споменемо чланке О српским акцентима[1]; Разлике између српског и хрватског језика (Гласник IX.); Српску деминуцију и аугментацију (Гласник XII.); Ђ и Ћ у историји словенских језика (Rad. akad. I.) итд. Између многих критика и обзнана разних научних дела наших и страних која у струку његову припадају, да поменемо знамениту рецензију на владике Платона Нови српски буквар (1854), која је у особеној књизи изашла, и вредан је прилог за историју наше народне основне наставе.

Тако се читав опсежни Даничићев рад кретао скоро без изузетка у кругу науке о српском језику. Као примена његовога знања, и припомоћ осталим струкама књижевности знатан је његов превод Мајковљеве Историје српскога

[1] Фр. Миклошића Slavische Bibliothek I стр. 97—111, Гласник VIII и XI, Rad ak. jugosl. VI и XIV.

народа (Београд 1858) и Светога писма старог завјета (1868 целокупно) које последње, заједно с Вуковим преводом Новога Завјета, штампано ћирилицом и латиницом, кружи по свему народу као свакоме приступан споменик Даничићева труда и познавања језика народног.

Данас већ нема сумње, да је Ђ. Даничић заузео прво место у књижевности као зналац нашега језика, и да се сматра као научни установилац закона његових. Време ће мало по мало помоћи, да се у практици доиста употреби све оно што је силни труд овога нашег првог филолога изнашао и посведочио. Кад то буде, онда ће из живога српског говора са свију страна народа бити одабрано и у књижевни језик покупљено све оно што је по научној мери поређења с историјом нашег језика и са старим словенским најбоље, најлепше и најправилније. У то ће време сви књижевници волети граматичку законитост свога језика, него своје ма каквим начином стечене навике и личне мисли.

Значај рада Ђ. Даничићева по књижевни језик српски.

82. Као год што је језик напред показаном приправном радњом Вуковом а силним трудом Даничићевим стао на земљиште тачне науке и прекужио прелазно доба борбе — тако је и појезија, поколебана простим гласима народне песме у својој занетости за вештачким и туђин-

Нови правац у књижевној појезији. Владика П. П. Његош и Бр Радичевић са следбеницима својим.

ским шаренилом форме и језика, од 1847 ступила на чистије, право народно земљиште радњом Петра Петровића Његоша владике црногорскога и Бранка Радичевића. Њих двојица, показавши у својим делима први између Срба одличне узоре уметне појезије у народном духу, прекинули су тиме пређе описано колебање међу класицизмом и народно-романтичним правцем. и повели за собом сав нараштај који је иза њих иступао на поље уметне појезије.

Петар Петровић Његош владика црногорски родио се 1813 у Његошима у Црној Гори. Образујући се највише код куће, и имајући неко време за учитеља познатога песника Србијанке Симу Милутиновића, он је већ године 1830 узео у руке владу над Црном Гором, а преминуо је године 1851. Године 1835 основао је у Црној Гори школе и штампарију и ту је штампао првине своје: Лиек ярости турске и Пустиньика цетињског (1834). Године 1846 штампао је у Београду Лучу микрокозма, нешто на прилику Милтонових религијозних спевова, иначе пуну узвишених рефлексија; а године 1847 Горски вијенац у Бечу[1]. После смрти изађоше му Кула Ђуришића и Чардак Алексића, две јуначке песме (Беч 1851), које се једва могу распознати од народних, и Лажни цар Шћепан (Загреб

[1] Друго издање у Н. Саду, треће 1867 у Београду, четврто латиницом 1868 у Задру, пето 1870 у Београду.

1851), драматски историјски спис са тридесет само мушких лица. Године 1854 издао је Љ. П. Ненадовић у Земуну владичину епоку песму Слободијаду, где су у десет песама спевани бојеви Црногораца с Турцима од најстаријих времена.

Као што је Сима Милутиновић у своме главном дѐлу Србијанци опевао борбу и витешка дела око ослобођења Србије, тако је црногорски владика у свима својим делима певао живот и витештва црногорска. Стаза дакле коју је Милутиновић отворио, била је настављена с друге стране, из другога лѐгла српског јунаштва. То је главна тема и мета у свима делима Његошевим, али се она поглавито и најлепшим бојама и сликама исказала у Горскоме вијенцу. То ће дело остати као вечити спомен појетскога дара неумрлога владике црногорског. Горски вијенац је писан у драматском облику, али он представља низ слика из црногорског живота нанизаних око догађаја који се под владиком Данилом догодио последњих година XVII века, кад су по Црној Гори потучени сви потурчењаци. У тим сликама црта се и карактерише црногорски живот и карактер као у огледалу, око њих је уједно уплетена туга за прошлошћу, и тужне а пуне родољубља и осећања рефлексије о садашњости, којих ради је дело његово постало што јеванђеље родољубивих и за будућношћу својега народа замишљених синова српских.

Тако је Његош начином много згоднијим а

без сумње и у згоднији час поновио с далеко већом силом удар С. Милутиновића на уметну појезију српску. Учени класицизам Лукијана Мушицкога и његових следбеника, зађуђан и онако многим покретима друкчијега мишљења и живљим народним расположењем које је пред 1848 завладало у Јевропи, паде са свим, кад се уз Његошеву народну појезију јави још и појезија Бранка Радичевића, уметника у стиху и песми, каквога дотле није имала српска књижевност. Бранко се родио у Броду у Славонији[1], а умрьо је у Бечу 1853, учећи медицину. За живота је издао две књиге песама (обе у Бечу; I. 1847, II. 1851.), а посмрчад му је наштампао отац као трећу књигу (у Тамишвару 1862.[2]) Покрај песничке самосталности једнаке с владичином Бранко га надвишује уметничком страном својих песама, финоћом и лакошћу, која је у његовим песмама ненадмашна. Докле Његош озбиљним и јуначким тоном црногорскога витеза у појезији слика најозбиљније стране народнога живота, Бранко се спустио у најмирисније цвеће појезије срца и сањаличке младости; и докле је Његош за час постао и остао љубимац не само омладине него и озбиљније стране народне, Бранко је завладао срцима нежне стране, којој су и

[1] Отац му је био чиновник који није све живео на једном месту. И отац му је (Тодор = Божидар) преводио Шилерова Вилхелма Тела (Беч 1847.)

[2] Друго издање од све три те књиге уједно изашло је у Н. Саду 1867 године.

његови звуци жива потреба. Његове се песме, нарочито лирске, уздижу често до потпуне лепоте, а „Ђачки растанак“ жива је слика српскога ђака и најодличније дело Бранково.

Делима ове двојице била је, као што поменусмо, један пут за свагда освојена српској уметној појезији народна основа. На тој народној основи, с језиком чистим и звуцима истините појезије јави се од 1850 читаво коло песника. Међу њима су особито одлична имена Јована Јовановића и Ђуре Јакшића. Лирика Јована Јовановића, која је још једнако растурена по часописима и листовима, може се топлотом и лепотом мерити са сваком друге које књижевности. Његовим срећним преводима, који су за образац, упознао се наш свет са странским песницима. Од његових ориђиналних песама у књижици су само Ђулићи (Н. Сад 1864.) Од превода има из J. Арања Толдију (Н. Сад 1868 наст. 1870) из Петефије Витеза Јована (Н. Сад 1860.) из источних појета по Даумеру и Боденштету Источни бисер (Н. Сад 1862). Године 1862 и 1863 до пролећа издавао је у Н. Саду забавни и књижевни лист Јавор. Из руске књижевности превео је Лермонтовљева Демона (1862). Покрај тога он је радио на сатиричкој књижевности и изашао је у српској књижевности као први хумориста, уређујући Комарца (1860, 1861) и Змаја (од 1864) — Ђ. Јакшић је међу новијим песницима јединствен дубљином и бурним поле-

том у појетским сликама. Осим лирских и епских песама потпуне лепоте писао је и прозом више новела, али је у њима поред превелике накићености мало онога што се за праву новелу тражи, на име цртања и анализа самог стварног живота. Тако му новеле махом стоје на некој романтичкој основи. Осим песама још непокупљених и растурених којекуда по часописима и листовима, писао је и две драме: Сеобу Србаља (Н. Сад 1863) и Јелисавету кнегињу црногорску (Београд 1868), од којих је прва као драма слаб покушај, а друга припада међу најживље драме наше.

Осим ових било је и више њих. Међу песмама Јована Илића (Песме I 1853, II 1858, Пастири 1868), Љ. П. Ненадовића (Песме 1849. 2. издање 1860), и Стевана Каћанскога, Владислава (по часописима) има лепих звука из живота. Јоксим Новић (род. 1807 † 1868) који се такође јавио 1847 својом Лазарицом, спеваном са свим на начин народних песама, и који је у последње време покушавао да приповетку оснује на темељу, духу и начину народне приче[1], написао је више спевова начином народне песме — али његово подражавање није крочило далеко, и ван тога што је умножило штиво простоме народу, нема никакве важности за литерарни развитак наше појезије. У Далма-

[1] Старине старине Новака Н. Сад 1867 и осим тога у »Даници« и »Матици«.

цији између православних Срба јавио се поп Јован Сундечић својим родољубним песмама, које су много помогле развићу тамошњег народног осећања.

У овом новом разделу са забавом у прози стојимо по готову горе спрам пређашњега што се тиче оригиналне радње, али далеко боље што се тиче превода. Добро изабраним преводима, којих се овамо доста налази, пресађено је доста добрих странских ствари у нашу књижевност. У овом разделу најпре се почела преводити и руска забавна књижевност, и превођено је из свију најзнатнијих писаца њихових. Од радника који су оригинално радили, осим оних који су у најновије доба почели, те их помињати не можемо, вредно је међу старијима да поменемо Јакова Игњатовића. Уређујући неко време Срб. Летопис штампао је у њему први део свога историчног романа Ђурађ Бранковић, који је после (1859) у књизи штампан. Осим тога писао је од 1860 доста по часописима и издао Милана Наранџића, роман из друштвенога живота (I. 860, II. 1863). Његови су романи врло овлаш рађени.

На књижевној критици било је у овом разделу много више радника и писаца. Једнога између њих, Косту Руварца (1837 † 1864), који је давао најлепше наде за књижевни нарочито критички рад однесе смрт пре времена [1].

[1] Скупљена му дела издао је Ђ. Поповић 1866 и 1871 у две књ.

83. Још један појав у књижевном и умном развијању нашега народа почиње од год. 1847. Тај је појав ступање на књижевни рад омладине српске као засебне целине. У то се време на већим школским заводима и у Србији и у Аустрији саставише дружине за унапређење у родољубљу и вежбање у књижевности, и штампане збирке трудова њихових сведоче нам и данас правац и каквоћу њихова рада. Прва така књига јесте Славянка, збирка појезије штампана у Пешти (1847) од ђака пештанских, пожунских и прешовских. На скоро по том изађе од београдских лицејаца Невен слоге (1849 у Земуну). Тај се покрет наставио у Београду 1862, где изађе Лицејка (I) од које 1863 и 1864 изађоше II и III књ. у Пешти где 1863 изађе Преходница. Кад се по том број оваких дружина по разним вишим школским заводима народа нашег умножио сакупи се 1866 у Новом Саду прва омладинска скупштина, на којој је организована уједињена омладина српска, која се од то доба сваке године на скупштинама својим састаје, и броји у својој средини осим ђака и остале који пристају у друштво да својим упливом шире просвету, народно уједињење и слободњачке политичке мисли. Дружина ова ухвативши тако корена по свему народу учинила је, те се списи које она издаје највећма раширују, чиме веома припомаже живљем ширењу књижевности и идеја,

Дружинска књижевна радња омладине српске.

и покреће у младићима одушевљење и заузетост за књижевни рад око просвете и напредности свога народа.

84. Између осталога што излази на видик после 1849 јесте и то, да појезија престаје заузимати главно место у кругу развијања нашега умног живота. То се нарочито осетило одмах пошто је после кратког застанка с почетком седме десетине рад књижевни незадржано пошао напред и почео се развијати у многим правцима, све већма хватајући свезе своје са сувременим покретима и идејама осталих јевропских књижевности. Овоме је узрок било, што се тада намножило на књижевном пољу снаге са свим нове и у друкчијем правцу приправљене. Запуштено стање свију народних послова и свију грана народнога живота, које је мало по мало свакоме пало у очи; свест, како су апстрактна занимања пређашњег књижевног правца оставила без одговора и одлуке врло многа питања народног живота, која су најнепосредније засецала у срећу и напредак народни, окренула је правац књижевнога рада на практичније путове; правац је тај задобијао све више и више важности, признања и радљивости.

Озбиљни правац и свестраније развиће књижевног рада иза 1849 год.

Да би се крајњој оскудици најпотребније школске научне књижевности у помоћ притекло основана је на крају год 1849-те школска комисија у Београду, која траје и данас.

Преко њених су руку прешле скоро све научне руководне књиге које данас у својој књижевности имамо. Поље природних наука, дотле са свим занемарено, први пут је у овом разделу добило своје раднике. Таки је међу првима др. Вук Маринковић (рођ. 1807 у Н. Саду † 1860 у Београду) професор београдскога лицеја, који је својом Физиком (1851) и Јестаственом повјесницом (1851 друго издање 1861.) положио прве темеље српској терминологији у природним наукама. За њим је с чашћу поменути дра Јосифа Панчића, који је својим обилатим ориђиналним истраживањима са стране природних наука на домаћем земљишту стекао себи поуздано поштовање. На математичним наукама први је озбиљан радник професор Е. Јосимовић, који је од 1854 год. почињући издао више стручних математичних дела. Исто тако нису напуштене ни остале струке, и ако нису све у један пут започете. Излагање свију почетака редом довело би нас за час међу најсувременије раднике, што би премашило задатак и план ове књиге.

Са тим здравијим и практичнијим правцем који се примио да изналази народне бо́ље и потребе и да им угађа, није могла дуго издржати ни појезија ни пређе започета идејалистична апстрактна философија. Појезију видимо непрестано скоро све на оним истим именима која су се јавила у шестој десетини, и место развитка видимо како јој се полет све више тако рећи

обуставља. У философским пословима и погледима видели смо где је стари апстрактни и идејалистички правац уступио места новоме, по коме видимо да се више тражи новији јевропски философски правац позитивизма са индуктивном чисто научном методом него пређашња одлучна основа. Кроз умножени број часописа и кроз све пуније и пуније понављање књижевне снаге новим радницима сви се ти правци мишљења развијају и гранају без прекида, у колико наше књижевне прилике допуштају. Научни рад свуда тежи да оно што је остали вет у примењеној науци стекао и задобио за срећу народног живота, пресади и к нама — и не може се превидети, како и наша књижевност тежи да се изједначи са срећнијим и старијим књижевним другама јевропским, које су јој ваздашње угледнице.

Разуме се, да је оваки научни правац и часописима са свим променио облик. Суврмени часописи не могу се ни упоредити са часописима од пре 1850 године. Од 1860 године број се њихов знатно умножио, а с множењем и карактер им се све више мења. Политичке новине нису више оскудно и пасивно гласило голих догађаја, оне су се мало по мало развиле у органе разних странака по политици и по начину мишљења. У њима се с разних гледишта расправљају све више свакојака питања која засецају у народни живот, и оне све више по-

стају жива историја и огледало тога живота. Остали часописи деле се непрестано, заступајући интересе сваки своје струке. Док се још у практици срећно уклоне спољашње сметње, као што су оскудица издавача и уређеног књижевног промета, те док се тиме стане прибављати књижевничком труду већа заслуга, изгледи су да ће књижевност стати у још јачу и непосреднију свезу с народним животом и да ће развитак њен ударити друкчијим путовима но до сад.

ОДСЕК ДРУГИ.

Књижевност Срба западне цркве и Хрвата.

Од 1835.

Стање пре Љ. Гаја. Промена правописа и књижевног језика.

85. У другом разделу ове књиге видели смо како је текао књижевни развитак у Хрвата и Срба западне цркве у старо и у средње доба наше књижевности. Поглавити је значај тога перијода поцепаност на области и оскудица књижевнога јединства. У свију већих и даровитијих писаца наше западне браће са свију крајева, који су радили прошлога века, види се исказана ова оскудица и поцепаност; али у то време није нико био спреман да чује глас њихов, није се ни имало чим свезати

те идеје за понос и интерес народни. Ваљало је особенога часа, у ком ће и интереси и примери од других и општи начин мишљења помоћи, да се осети она потреба и свест, и да се народ крене да је у живот изведе. Овај час управо и јесте онај узвишени тренутак у историји умнога народног развића наше западне браће, који је граница међу старим стешњеним и ускогрудим провинцијалним погледом и међу временом опширнијега народног мишљења, којим се улази у историју новије књижевности међу њима.

Нама је познато како је међу тамошњом нашом браћом, и осим Дубровника, била свуда поодавно пробуђена књижевна радња на чисто народном и ако провинцијалном језику. Поплављен верозаконским делима сваке врсте налазио се у тој књижевности, као што смо за Далмацију и Славонију већ помињали, и по који чисто народни цветак и по која удеснија књижица, ударајући често нехотице у исте звуке, који су се у тај мах и у српској књижевности на истоку налазили[1]. Али то није чинило никаква складнијег гласа, и ишло је више случајно старим уобичајеним начином без живљег сазнавања новијих и ширих идеја. Поред тих чињеница још је изашло на видик и то, да се између свију западних покрајина наших још од прошлога

---

[1] Нпр. превод Робинзона и Честерфилдова »Мудрознанца индијског« којега је за Србе П. Соларић превео назвавши га »Мудрољубац индијски«.

века књижевна радња сакупљала око краљевине Хрватске и њезинога средишњег места Загреба. За Хрватском је пристајала Славонија, а из Далмације, некадашњег средишта књижевне радње пређашњих векова, беху политичке неприлике, које дођоше са круте млетачке владе, врло ослабиле књижевни рад. Али ни ове две удружене краљевине, Хрватска и Славонија, у којима маџарски притисак изазва на отпор народни књижевни рад, не бејаху сложне. У Хрватској писаху својим посебним правописом и језиком, а у Славонији својим; у Хрватској називаху језик којим су писали „хрватским“, а у Славонији „славонским“ и „илирским“, које се последње име још из прошлога века потезало у многих наших католичких писаца. С таком растуреношћу и ситничарством нити се могло што код куће створити нити учинити велики отпор непријатељу.

Три су дакле ствари, које су имале уплива да се књижевност у Хрватској и Славонији самосталније развије: *а.* Мало час поменуто наваљивање од стране Маџара, да се њихов језик рашири, од којега је ваљало чувати језик и народност своју; *б.* Разглашеност имена српског, која се ослобођењем Србије, пренућем српске књижевности и лепотом српскога језика и песама разнесе по свој Јевропи, и *в.* Мисли о словесноме јединству и уједињавању словенских народа такко названи „панславизам“, које се у

то време таман разгранаваху по свету и међу племенима словенским.

Ове су побуде усколебале духове по Хрватској и дале повод да се тамо покрену шире мисли, које су донеле врло благотворан уплив. Тим побудама нашло је себи изласка оно осећање тегобе и провинцијалне скученссти, које је дотле држало књижевност на тим странама оковану у литератури молитвеника и придика с једва којим праменом забавне народније књижевности, и свезану за тесан месни говор у Загребу, средини ове нове радње. Књижевници се обазреше око себе по суседству и по свету, осетише народност јачу од вековних предрасуда, и познаше браћу и рођаке своје. Велико је одушевљење завладало у тај мах, кад су ове идеје себи пута прокрчиле. Књижевници из краљевине Хрватске напустише загорски говор своје краљевине и престонице њене Загреба и примише говор српски или штокавски, којим је говорило толико и православне и католичке браће по Славонији, Далмацији и Босни, осим осталих покрајина. У правопису послужише се предлогом практичнијим и природнијим. Толике и тако основне промене у језику, правцу и мишљењу покренуше борбу; за борбом дође живот, који својим бистрим током донесе доиста оне плодове, којима су могле довести само онаке здраве мисли.

Овоме покрету први даде маха др. Људевит Гај из Крапине у хрватском Загорју. Још го-

дине 1830 напише он једну књижицу Hrvatzko-slavonzki pravopis и наштампа је у Будиму предлажући да се и за хрватски језик усвоји начин писања латиницом, којим се Чеси служе и који су у неколико и неки стари хрватски писци употребљавали. Тим је пошао стопама нашега Вука, рад будући да се органичким и практичким предлогом учини крај оној смутњи и збрци којом су се дотле сви хрватски, словенски и далматински писци служили, удешавајући латинску буквицу за свој језик. Исти Љ. Гај покрене Декембра 1834 године прве новине у Загребу под насловом Novine horvatzke с недељним прилогом Danicza horvatzka, slavonzka и dalmatinzka,[1] које посташе прво средиште и гласило књижевнога живота у Хрватској. Преко свега што је Љ. Гај учинио био онај предлог о правопису, ове се новине штампаху по старински, и гледиште им бејаше још посве провинцијално. Идеја о новом правопису саставила се била с идејом о српском језику. На скоро пошто су ти листови почели излазити у почетку године 1835 почне Гај штампати у „Даници“ поједине чланке и новим правописом, али још не попуштајући са свим, док није при

[1] Како је укочено стање ствари у Хрватској било све дотле сведочи што није било никаквих новина. Кад су Французи држали Далмацију, онда је само излазио њихов службени лист под насловом Kraljski Dalmatin (српски и талијански) у Задру од Јула 1806 до Априла 1810.

крају те године сам он са свим напустио кајкавски говор и од 1836 живо прионуо уза српску штокавштину. Уз Љ. Гаја су одмах пристали и помагали га Драгутин Раковац, Павао Штос, Љ. Вукотиновић, Т. Блажек, гроф Ш. Драшковић, и А. Зденчај, који су изнајпре писали кајкавски, а други: В. Бабукић, Иван Мажуранић, М. Тополовић Ђ. Тординац, др. Станковић, И. Марић, и Станко Враз почели су се одмах држати штокавскога, у колико су боље умели и знали.

Идеја југословенске заједнице под именом „илирским"; покрет и судбина њена.

86. Али још одмах у почетку са увођењем новога језика и правописа, упливом идеја о заједници словенској, пониче још једна идеја, коју су и међу Србима поједини писци (Доситије, Вук) често исказивали, али која није никад заметнула живљих речи и јавнога претреса. Ваљало је дати разлога за што се од целе једне покрајине тражило да свој говор замени другим, ма како мале разлике међу њима биле, и то је нове хрватске реформаторе навело на онај пут. Изнесоше, да језик којим почеше писати има ту предност, што њиме говори неколико пута више народа него ли дотадашњим књижевним језиком краљевине Хрватске; да је он средство, да се ова растурена племена здруже и сједине; да о томе сједињењу ваља радити бар на овом књижевном пољу. И мислећи које би име надели овој заједници не узеше ни једно народно па ни југо-

словенско[1] име, него узеше име илирско, за које су држали да је као старинско географско име свију југословенских земаља припадало некоме словенском племену, које је ту од искони живело. Допуштајући свима „илирским“ племенима да се под својим историјским именима развијају, тражили су, да ово буде име општему заједничком књижевном језику и читавој народној конфедерацији. У Загребу су понајпре желели, да се под те заставе збере све што је католичанско од српско-хрватскога племена, затим Словенци и Срби, па по времену и Бугари, о којима се онда врло мало знало. Цело одушевљење које се међу нашом закаснелом западном браћом при овом оживљењу успламтало, баци се на те идеје. Године 1836 Гајеве новине већ ношаху наслов Ilirske narodne novine а Даница се претвори у Danicu ilirsku. Правопис и језик доби име илирскога; прост предлог прими се међу овим наивно одушевљеним родољубима као свршена и расправљена ствар, и у тој вреви, с изгледима на велики илирски народ, предлог чињаше права освојења, која иначе тешко да би за руком пошла. Како пак многим урођеницима хрватске краљевине беше тешко писати овим за њих новим говором, то В. Бабукић одмах у почетку написа Osnovu slovnice slavjanske narje-

[1] Б. Шулек у књизи Šta namjeravaju Iliri, Biograd 1864. вели да је за то што су и Козаци јужни Словени.

ćja ilirskoga којим се ствари у истину много помогло. Међу тим у послу овако олако и с одушевљењем схваћеном било је и других страна, које донесоше борбу међу самим намењеним члановима истога „илирства“. Поповска католичка странка заједно са својим староводским присталицама мешала је нови начин писања (ближи српскоме говору) са источном црквом, од које је страховала; Далматинци се опираху на стару славу своје земље и књижевности, неповерљиво гледајући на тај покрет и започевши свој рад посве касно; Срби ударише у жесток отпор и полемику, не хотећи ни на који начин уступити ни труна од своје народне посебности[1]. С друге стране почела се међу аустријским политичарима осећати политичка моћ овога покрета, јер озбиљнији загрепски књижевници стадоше удешавати радњу према Чесима, који су свесловенске идеје најбоље неговали и разрађивали. Године 1838 отвори се у Загребу позната читаоница илирска под председништвом грофа Драшковића; год. 1840 нека драговољачка српска позоришна дружина, која је играла драме нових хрватских књижевника и нашега Јов. Ст. Поповића, побуди вољу за позориштем; год. 1842 загрепски родо-

[1] Поменућемо да се између Срба источне цркве нашао један једини који је пристао на »илирство« и писао се »Илир из Бачке«, а то је Петар Јовановић који је уређивао »Бачку вилу« и био директор новосадске гимназије.

љуби подигну часопис Kolo, на прилику чешкога Часописа чешког музеја: а одушевљене песме Станка Враза буђаху све више народни понос и љубав спрам језика и књижевности[1]. Последица свега тога буде, да влада аустријска г. 1843 забрани употребљавати „илирско“ име из својих политичких узрока. То учини, те читаво „илирство“ легне; Даница „илирска“ промени се опет у „хрватску, славонску и далматинску“. Огњено одушевљење за „илирством“ ступи у мену која је налагала да се о ствари хладнокрвније размисли; цео рад осети се због овог догађаја позван да започне озбиљнијим и језгровитијим правцем. Међу тим ако је и забрањено употребљавање „илирског“ имена, остала је ствар, која је с њим заједно покренута; и ако су аустријски политичари мислили словенском покрету на овај начин досадити, они су му само помогли, учинивши код „илиризма“ да полемика што пре уступи места озбиљнијим мислима. Заједницу југословенских племена освешта још боље велики покрет и рат против Маџара у години 1848; а једнонародност Срба и Хрвата, и ако је од то доба пролазила разне мене, остала је као ствар која све више напредује и себи све више пута крчи, савлађујући старе запреке једну по једну.

[1] Сам П. J. Шафарик употребио је у своме »Slovanskom národopisu« (Prag 1842) име »илирски« место онога што се данас обично назива »југословенски«, а исто је тако учинио и Колар у његовој знаменитој расправи о словенској узајамности (год 1837).

Мисао та, започевши се у практици вршити тек од овога хрватског покрета, креће се у онолико брже, у колико је потпомаже све већи књижевни рад, све боље упознавање с етнографским особинама наше народности, све боље и разложитије изучавање наше прошлости и узрока наше народне несреће, и све развијеније тежње новога духа народног заједништва, који у наше дане Јевропом креће. Веома у прилог овоме иду и тежње савременога хуманизма и потребе општега образовања и ширења науке. Ово нас све нагони, да у својој народној заједници без обзира на којекакве средњевековне раздоре и задевице потражимо средства за срећнију и бољу будућност своје народности, и да у здруженој књижевности нађемо први израз овим облицима будућности наше.

Развијање језика и правописа у Хрвата; наука о језику.

87. Сад ћемо прећи на излагање радње у књижевности хрватској по појединим струкама. Узећемо у преглед целокупан рад њихов, не подељујући га на разделе, с тога што у њима међу радњом пре и после 1849 године и нема тако знатна скока као што је међу Србима. Како је књижевност наше западне браће после пада „илирства“ ударила мирнијим путем, она се мењала само у колико је с множењем публике и с прирастањем нових нараштаја, васпитаних у самим новим идејама, и рад се разгранавао и развијао, па је по томе с једне стране могућно било да се

дилетантизам замењује све озбиљнијим стручним и приправљеним радом, а с друге да се више ради, и да се заступе свеколики правци књижевнога покрета. Тога ради ми ћемо прегледати овај рад у главним цртама његовим.

Како у самоме средишту ове нове хрватске радње онај језик којим се почела писати нова илирска књижевност, није био народни, то је и овде међу првим радњама било, да се утврди књижевни језик и правопис. Рад В. Бабукића ми смо већ споменули. Осим тога почели су тамошњи књижевници читати српске народне песме као узор новога књижевног језика. За цело с намером бољега упознавања новога књижевног језика прештампаване су у првим годишњацима Данице Илирске народне песме и гдекоји комади из ондашњих српских писаца (Д. Исаиловића, J. Стејића). На скоро по том почели су и сами купити народне песме, а год. 1848 прештампали су у Zabavnoj čitaonici скоро целу Вукову збирку. Овоме у прилог ишло је и упознавање песничких дела старих дубровачких песника, који су што се тиче језика и начина стихова имали знатан уплив на хрватско песмотворство, како год и старији славонски писци, који сад, заједно са старим Дубровчанима, добише са свим друкчије значење спрам новога „илирског“ гледишта. Године 1845 установљена је на загрепској правословној академији прва у Хрватској катедра народнога језика и књижевности.

Кад се око 1850 год. на ново уредише школе, народни језик доби своја потпуна права, и између гимназијских учитеља одликоваше се стручним радњама у књижевности око граматике и речника: А. Мажуранић, Ад. Вебер (Ткалчевић) и Винко Пацел.

Код овако разноликих уплива чистота је језика имала, нарочито у почетку, чудан изглед. Често је писање изгледало као писање наученим језиком, с мало природне топле живости. Разлике од српскога врло су незнатне одмах с почетка. У хрватској су граматици задржани неки старински наставци у падежа, а незнатну разлику у избору неколицине речи није вредно ни помињати. Приставши на чисто уз јужни говор писање се хрватско развија све упоредније са српским. Томе у прилог иде у најновије време и Вуков и Даничићев превод Светога писма који се у истом облику, ћирилицом и латиницом штампан, све више шири на обе стране нашега народа. На научном речнику радио је доста Фр. Курелац поред осталих послова његових, а правој научној граматици међу Хрватима положио је темеље В. Јагић, који је на опште признање научнога света већ до сад много урадио за упоредну и историјску науку о језику и за историју књижевности наше. Његови послови, који су с хрватске стране подупрли по дубљини и по научној методи сродан рад Даничићев, штампани су понајвише у Književniku и Radu jugo-

slavenske akademije осим појединих књига. Међу њима су многи по својој струци на првом месту у нашој књижевности.

Што се тиче правописа, и ако је Љ. Гај предложио добар начин, још нема правог јединства међу нашим сународницима западне цркве, јер у Гајеву начину беше недостатака, које хрватски књижевници ни данас са свим не поправише. Вук, који је удешавао правопис Бугарима, као што смо на своме месту поменули, удесио је и хрватско-српску латиницу, да се њом може чисто писати као и ћирилицом, и предложио је Хрватима. По томе предлогу пише се *ђ* увек са *gj* а никад са *dj* за које се не зна кад га треба читати као *дј* а кад као *ђ*. Тако се и *ћ* пише увек са *ć*. Хрвати, нераспознајући довољно дијалектичке разлике, писали су место старога *ѣ* свакојако, па и *ě*. Сад пишу неки увек *ie*, а неки *ie* за *ије*, а *je* за *је*. Вук је предложио да пишу свуда треба чисто *ije* и *je* на свом месту. Не могући се навикнути да је *r* самогласно, хрватски су књижевници стављали пред њега *e*, *è*, *a* и *à*, што се сад ретко налази. Даље у Хрвата слабије продире Вуково правописно начело о претварању слова. У Загребу се ретко ко држи потпуно Вукова начина, у Дубровнику се штампа њиме Dubrovnik, а њиме је штампано и свето писмо.

88. После питања о језику у први мах је као природна последице на ново пробуђеног народног живота и као изјав начина мишљења, који од књижевне образованости и од васпитања долази, највећу пажњу

Радња на поезији и забави.

привлачила себи појезија, као једино поље, на ком се при таком стању књижевности могло нешто оригинално учинити. Прелазећи песнике првога доба као што су Драгутин Раковац, Људевит Вукотиновић, Ђ. Тординац, Павао Штôс, Тома Блажек, Нијемчић, и још неки, који су први удесили облик стиху и повели ново народно коло и од којих се нађе по нека лепа пема, забавићемо се код песничких имена већега. значења и замашнијега рада. Међу првима што се изашао на глас јесте Иван Мажуранић После ситнијих песама у Даници, на којима се на скоро почео осећати уплив то народне песме то дубровачких појета, који су овамо узимани за углед одмах чим се дела њихова познадоше, прво је што га изнесе на глас допуна изгубљеног 14-тог и 15-тог певања у Гундулићеву Осману. Ту је И. Мажуранић вешто подесио полет и начин Гундулићев и те песме згодно удесио према осталој целини, накнадивши онај губитак у великој мери. Али га још више прослави песма Смрт Смаил-аге Ченгића,[1] која је доиста најлепши спев читаве наше књижевности, пун

---

[1] Штампана најпре у забавнику Iskri од 1846. Одломци од њега прештампавани су у две српске гимназијске читанке: у J. Суботића »Цвѣтнику србске словесности« (1853) и Малетића »Примерима поетски састава« (1855). И Игњ. Ткалац прештампа га у Загребу 1857 и 1859 ћирилицом и латиницом. Ћирилицом је прештампано уз Даничићев превод Мајковљеве »Историје српског народа« 1858 у Београду, и за тим у књижици у Београду 1867.

живота, јачине и народног осећања. Догађај који се пева у њему збио се 1840; певала га је и народна песма Црне Горе, али је Мажуранићево дело претекло те народне песме. Преведено је на више језика. Погледајући како је Мажуранићево певање пуно крепости и једрине, штета је што је тако мало радио. — Ударајући у мекше гласе и далеко плодовитији од њега био је Станко Враз, родом Словенац из Доње Штајерске, који је први из западних крајева приступио „илирском“ колу и примио чист српски језик. Био је учен, даровит и образован, писао је љубавне и родољубне песме, између којих се одликују Ђулабије; за тим баладе и романсе, држећи се западне романтичке школе; ку̏пио је народне песме, особито по Крањској и Штајерској, од којих је издао једну свеску; био је уредник часописа Kola; и доста је преводио из страних књижевности, готово са свију јевропских језика и словенских и страних. И данас припада међу најомиљеније писце на нашем западу, а на истоку је слабије познат, што нема никаква издања ћирилицом; а издања латиницом теже се раширују.[1] — Скоро истим таким правцем као Станко Враз радио је Иван Трнски. Још године 1842 издао је једну књигу својих Piesama; боље се прочуо добрим преводом Краљодворског рукописа (1 и 2 изд. 1854), за тим је срећно преводио

---

[1] Скупљена дела његова у четири књиге издала је Матица илирска у Загребу 1863—1868.

руске песнике (у „Невену“ Пушкина), а осим већих и мањих песама по листовима издао је у последње време збирку лепих љубавних песама под именом Kriesnice (I. 1863, II. 1864.) и ради и данас врло много. Поред ове двојице долази упоредо с Мажуранићем по своме озбиљнијем гласу Огњеслав Утјешеновић Острожински, који је своја појётска дела, растурена по часописима, издао најпре 1845 у Бечу под именом Vila ostrožinska. Са свим попуњену ту збирку, унесавши у њу и своје позније саставке, штампао је ћирилицом 1870 у Бечу под истим именом. Чувен је и хваљен његов спев Недѣлько (1860) штампан такође ћирилицом. Год. 1868 штампао је у стихове састављен Псалтир Давидов, опет ћирилицом. Због тога штампања у обојим словима Острожински је под једнако чувен и међу Србима и Хрватима. Он је поставио као особити задатак својој појезији, да по кроју и метру народних песама створи нашу уметну појезију унаточ обичајима нове јевропске појезије; али како није много и разнолико радио, и како му и у то мало рада полет није свуд под једнако служио, може се рећи да у оној својој намери није постигао ништа. Између далматинских књижевника у појезији језгровитошћу својих песама изашао је на глас Петар Прерадовић. Од његових песама изашли су 1851 Prvenci, 1851 Nove piesme. Од драматована епа Marko Kraljević издао је неке одломке у

Nevenu 1852 и писао је доста у повремене листове што и сад не прекида. Лука Ботић родом такођер из Далмације радио је на епској појезији, али му је смрт радњу прерано прекинула.[1] У најновије време гласа се по красној појезији која је као народна, и по језику за чудо гипком и живом Бошњак фратар Грго Мартић који пише под псевдонимима (Ненад Познановић, Радован). Од његове песме Osvetnici која пева рат с Турцима изашле су три књиге: у првој Обренов, догађај из 1857 у Херцеговини, као заметак борбе с Турцима; у другој Лука Вукаловић и Бој на Грахову; у трећој Бој турски и црногорски 1862 год. (I. 1861, II. 1862, III. 1866.) Особитим тоном и кројем својих песама може се Мартић поставити на средину међу народном и уметном песмом. И ако му одатле потичу многе лепоте (нарочито у описима, у поређењу и кићењу), потиче му и једна слабост, а то је што нема пластичке уметничке целине, која Мажуранићева Ченгића онако узвишује.

Забавна књижевност у прози и овамо је стајала рђаво као и на источној страни. Њу су захрањивали преводи нарочито од 1848 почињући, преводи који су, као што је наравно, кад бољега кад горега избора. Како је позориште још 1840 започето представама новосадских дилета-

[1] Прочуо се епским спевима Pobratimstvom и Biednom Marom.

ната, тако је нешто рађено и на том пољу, али опет највише превођењем. Међу прве који су с бољом срећом кушали припада Др. Димитрије Деметар, који је 1842 и 1844 издао две књиге својих Dramatičkih pokušenja. Више је од њега радио Мирко Боговић, који је писао и лирске песме и новеле (Pripoviesti 1859) Од њега имају три драме из народне историје: Frankopan 1856, Stjepan, posljednji kralj bosanski 1857, Matiaš Gubec 1859; али ни оне, као првине, немају никаквих особитих врлина.

У најновије време, нарочито од повратка обустављених уставних права, почео је и тамо живље напредовати и сам књижевни живот, и стале су се јављати нове и нове снаге на пољима свију струка забавне књижевности, и оснивати им се нова средишта. Рад њихов траје и развија се непрестано у саме наше дане и грана се по свима забавним струкама с различитом срећом.

89. Са појезије бацићемо поглед на радњу у Далмацији и у Босни, у колико су и њих две услед овога новог покрета живахнуле и у колико су са старих својих основа кренуле према новоме духу и правцу. У Далмацији, где у Дубровнику никако није замирала љубав према појезији и књижевности по старинскоме обичају дубровачке господе и властеле, оживела је новија радња тек после 1840 године. Године 1844 почела је тамо излазити Zora

Радња у Далмацији и католичкој Босни.

Dalmatinska, која није престајала све до краја 1848 год. под уређивањем Ав. Казначића, Валентића и А. Кузманића, начинивши се средиште тамошњим књижевницима, као што је Даница илирска у Хрватској и Славонији, али не слажући се у свему са Даницом. Међу најстарије тамошње писце припада Стјепан Ивичевић, који је писао највише популарне чланке и радио и на појезији, драми и уређивању часописа. Симе Љубић, сад чувар археологичкога музеја у Загребу, родом са Хвара, писао је литерарно-историјске, и археологијске чланке и дела. Год. 1865 и 1869 (I и II) изашло му је Ogledalo književne povjesti jugoslavjanske, у коме има много прикупљених података али мало оцене и суда. Између Дубровчана радио је доста на књижевности и на појезији властелин Медо Пуцић. Песме су му лепе и глатке, али немају великога полета. Од осталих његових послова вредно је споменути труде око издавања на свет старих дубровачких књижевника (Anthologia dubrovačke književnosti 1844 у Бечу, и други послови) и дело „Споменици српски, т. ј. писма писана од републике дубровачке краљевима, деспотима, војводама и кнезовима српскијем, босанскијем и приморскијем“ (I књ. 1858. II. 1862), штампано у Београду. Скупљене песме М. Пуцићеве изађоше у Карловцу 1862 године а спев Cvieta у Бечу 1864. Матија Бан ра-

дио је највише ћирилицом, где смо о њему већ говорили, али је и својој постојбини учинио прилог основавши часопис Dubrovnik (I. 1849, II. 1850. III. 1851.) за литературу и историју дубровачку, који је у наше дане (1867) на ново почео излазити с другом снагом и другим уредницима. Од осталих могли бисмо споменути Антуна Казалију, Ан. Казначића, који су нешто на појезији радили, за тим Николу Томазеја, вреднога сина нашег народа који је чувен у италијанској књижевности, а код нас је писао чувено дело Искрице, као катихизис о језику, народности и отачаству, које се у своје време веома читало.[1] У истом правцу, будећи народни дух родољубним песмама, радио је Јован Сундечић православни поп, штампајући своје песме и латинским и ћириловским словима, који је више година провео као професор православне богословије у Задру. Учитељ спљетски Свиловић написао је Историју Далмације (1861).

Између Бошњака, осим писаца у часописе и новине одличног спомена заслужује фратар Фрањо Јукић, који је у своме Bosanskom prijatelju, Zemljopisu i povjestnici Bosne и иначе у часописима учинио доста за упознање Босне.

---

[1] Има више издања, а у појединим је комадима излазило прештампано и у српским листовима. Прво је издање 1844, друго 1848, треће 1849.

80. Брига око народне историје која је у Троједној краљевини већ по томе дошла међу прва старања народне књижевности, што се само стање краљевина држало на политичко - дипломатским одношајима троједне краљевине према Угарској, пошла је у Хрвата мало друкчијим путем него у Срба источне цркве. Тамо се више радило на купљењу и критичном изучавању грађе и писаца, јер су старији писци, који су се служили латинским језиком, приправили поље за овакав рад, и јер се у архивама тамошњим могло сачувати више грађе, што многе хрватске стране никад нису пленили Турци. Сам Људевит Гај радио је нешто и у последње време на историји (Banologija, дело о банима хрватским). Али између свију који су овда онда писали штошта за историју, два су се човека подигла тамо великим заслугама. Та су двојица: Иван Кукуљевић Сакцински и др. Фрањо Рачки. Иван Кукуљевић Сакцински бавио се у млађе доба поезијом и прикупљањем народних песама по Хрватској. Његова Različna diela (1842 — 47 у Загребу) донела су производе од те врсте. Писао је и драме и новеле, али су то све ствари без вредности. Његова права заслуга јесте што се трудио око испитивања свестране историје и историје књижевности свога народа. Он је издао више дêлâ старе дубровачке књижевности с бијографијама многих дубровачких песника у

Радња на народној историји.

делу Piesnici hrvatski XV i XVI vieka (I св. 1856. II 1858. III. 1866.) Он је саставио и Bibliografiju hrvatsku (1860 и додатак 1863). Године 1869 издао је исту таку расправу са књижевничким бијографијама под насловом Književnici u Hrvatah iz prve polovine XVII vieka s ove strane Velebita. Његова је заслуга што се подигло у Загребу Друштвo за југословенску повјесницу 1850, а Arkiv, орган тога друштва, пун грађе за југословенску историју, сведочи најбоље о његовој вредноћи. Између многих појединих монографија споменућемо ону O porazu Mongola na Grobničkom polju (1863). Знаменито је дело Monumenta historica Slavorum meridionalium, издано 1863 помоћу Мијата Сабљара, Мат. Месића и Ив. Ткалчића, од којих је Мат. Месић у последње време својим добро рађеним монографијама у Književniku i Radu jugoslavenske akademije посведочио поуздану историјску ученост. Осим остале своје радње још је Ив. Кукуљевић привредио и историји уметности свога народа делом Slovnik umjetnikah jugoslavjanskih. (Загреб 1858—60.) Што се тиче вредности његових историјских дела можемо поменути како се мисли, да није увек довољно критичан. На много већој висини историчкој стоји др. Фрањо Рачки, председник академије југословенске. Дела његова и ако су монографије, замашају дубоко, и рађена су с великом и веома

опсежном критичношћу. Он је писао веома хваљено дело Viek i dielovanje Ćirila i Metoda (1857 и 1850), даље: Odlomke iz staroga zavjeta hrvatskoga za narodne dinastije (1865.) па за тим Pismo slovjensko (1861), у којој књизи расправља знаменито словенско питање о глагољици и ћирилици. Још је спомена вредно његово потоње дело Ociena starih izvora domaće poviestnice hrvatske i srbske 1865 Pokret na slovenskom jugu XIV vieka и Bogomile, у две врло знатне расправе у Radu akademije jugoslavenske која су сва дела поуздани прилози за историју нашега народа. Рад Симе Љубића, који се сад труди око археологије и споменика југословенске историје, покупљених из млетачке архиве, поменули смо мало више.

Што се писало за школе и народ, оно су наравно или преводи или компилације, преко којих прелазимо му̑ком.

19 Прелазећи на општи књижевни покрет, да прегледамо развиће журналистике у Хрвата, којом су се мало по мало отварала или ширила врата разним гранама народнога живота. После Љ. Гаја који основа прве повремене листове у Хрватској, поменути нам је Драгутина Раковца, којега смо већ помињали по песничкој радњи. Радећи већ и пре тога много година на Гајевој Danici, он је с Вразом и Вукотиновићем започео први у Хрвата часо-

Новине и часописи; друштва; научни рад.

пис Kolo, врло ваљано уређиван, који је после прешао у руке Станку Вразу а у издавање Матици Илирској. Кад се године 1841 склопило господарско (пољско-привредно) друштво за Хрватску и Славонију, Драгутин Раковац постане му секретар и почне уређивати његов Miesečni list на ком је радио све до 1850, а те године почне уређивати Gospodarske novine истога друштва, које је уређивао до своје смрти 1854. На томе месту почео је он први прикупљати збирке садашњега природњачког одељења народног музеја загребског, и основао је и Koledar истога господарског друштва, који је у први мах велик одзив нашао. Касније је рад његов на Gospodarskom listu наставио Људевит Вукотиновић. Као што је покрет од 1848—9 у српској журналистици изазвао многе нове листове, а уставио старе, тако је било и у Загребу. Гајева Danica престане излазити 1849 године. Исте године и 1850 издавао је учени Словак Богослав Шулек у друштву с Љ. Гајем Slavenski jug, а за њим 1851 Jugoslavenske novine, које влада забрани. Он је касније постао уредник Gospodarskog lista, коме је веома цену подигао, и бавио се многим научним пословима, вазда одликован вредноћом. За религију основан је Katolički list године 1849. који и данас излази, а на коме су се изменили многи уредници. Књижевним интересима посвећен је био од 1852

Neven, који се може сматрати за правог вршњака нашој „Седмици“, јер је био орган нове књижевне снаге и радили су у њ најбољи писци. Престао је излазити год. 1857, а као уредници му се изменише Боговић, И. Перковац, Сабљић, Старчевић, Праус и Пацел. Издавала га је „Матица илирска“. После тога, нарочито са почетком повраћеног уставног покрета у 1860, с разним променама јављали су се и нови листови, и множила се и крепила књижевна снага, што се и данас у непрекидном току наставља. Од годишњака или забавника хрватских, које је и овамо изазвала иста она потреба коју смо видели у Срба источне цркве, вреди споменути врло ваљан забавник Iskru (I. 1844, II. 1846). Кристијановићева Danica zagrebačka излазила је врло дуго. (1834 — 1860). Књижарница Лав. Жупана почела је била издавати збирку забавних дела у преводима под именом Zabavne čitaonice, у којој је изашло доста добрих превода и у којој су прештампане и народне песме. За школе и за штиво широј публици преводио је згодне књиге збор духовне младежи загребачког семеништа. Од самих учитеља Мијат Стојановић је доста и срећно писао за народ, о народу и о обичајима народним у књигама и у часописима. На истој врсти књижевности радио је и Иван Филиповић, који је од 1857 издао три годишњака под именом Narodne knjige и у последње време стекао

леп глас као уредник Bosiljka lista za mladež (1865—68.) и другим посве корисним и вредним пословима. Можемо још споменути и Leptir, годишњак Људевита Вукотиновића (1859, 1860, 1868.) Писац се у последње време посветио раду око природних наука у Radu akademije jugoslavenske

Научна књижевност осим рада око језика, историје и књижевности народне, своди се и у Хрватској у први мах на саму школску књижевност, која се започела истом после 1850-те са новим уређењем школа у Аустрији. Осим тога су разна друштва набављала средства научној радњи. Тако је одмах после основања господарског друштва у 1841, већ године 1842 гроф Јанко Драшковић основао Матицу илирску. Између многих њених издања и потпомогнутих предузећа заузима у научном раду најчасније место Književnik časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku i prirodne znanosti, (1864, 1865, 1866). којега уређиваху др. Фр. Рачки, В. Јагић и Ј. Торбар. Настајавањем Ивана Кукуљевића Сакцинског основано је 1850 године „Друштво за југославенску повјесницу“, које издаје свој Arkiv. Још године 1849 основана је, али је тек 1862 одобрена и почела радити „Матица далматинска“ у Задру, која се брине за популарна дела на поуку народну по Далмацији. Али је круна од свега на овоме пољу основање Југословенске академије знаности и умјетности, ко-

јој положи темељ родољубље владике Штросмајера, потпомогнуто разним прилозима са свију страна народа из троједне краљевине. Академија је започела рад свој год. 1867, и ради га с пуним научним достојанством.

Надати се, да ће време и сложан патријотски рад с обе стране средњевековном црквом поцепанога народа, који већ толико учини за ове неколике десетине година, и у напред потерати све бољим правцем, да би се најпосле књижевност наша уједињила, и да би прикупљена снага народна извршила на научном и књижевном пољу она дела која јој пристоје.

ТАБЛИЦА РАЗЛИКА МЕЂУ СТАРИМ СЛОВЕНСКИМ, СРПСКО-СЛОВЕНСКИМ И РУСКО-СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИКОМ.

а. У гласовима.

Стари слов.	срп. слов.	руск. слов.
лъ[1])	ль	єл, лє, ол, ло
жлътъ слъꙁа	жльть сльꙁа	жєлтъ слєꙁа
плъкъ плъть	плькь пльть	полкъ, плоть
ръ[2])	рь	єр, рє, ор, ро
чръта, кръстъ,	чрьта, крьсть	чєрта, крєстъ
гръдъ кръкь	грьдь, крькь	гордъ, крокь
ѧ[3]	є	ꙗ, а
свѧтын, чѧдо	свєтын. чєдо	свꙗтын, чадо
ѩ (јен, кроз нос)	ѥ	ꙗ
принѩтиѥ	приѥтиѥ	приꙗтиѥ
ѫ[4])	оу (ѹ)	оу (ѹ)
рѫка	роука	роука
ѭ (јон)	ю	ю
обоѭдоу	обоюдоу	обоюдоу

---

[1]) Било је самогласно и ако стоји поред њега ъ. Тај му се карактер и сад задржао у Чеха и Бугара који кажу *слза* м. нашега *суза*.

[2]) Било је самогласно као што је и данас у нас, Чеха и Бугара.

[3]) Изговарало се као *ен* кроз нос, као у Француза у vin вино.

[4]) Изговара се кроз нос као *он*, као у франц. bon.

ст. слов.	срп. слов.	рус. слов.
ъ[1])	ь (а)	ъ, (о)
сънъ	сьнь	сънъ сонъ
ь[2])	ь (а)	ь, (є)
пьсъ	пьсь	пьсъ, пєсъ
ѣ[3])	ѣ (є)	ѣ (је) є, и
прѣмоудрость	прѣмоудрость,	прємоудрость
вѣра	вѣра	вѣра
съвѣдѣтєль	сьвѣдѣтєль	свидѣтєль
ы[4])	ы (и)	(ъı) ы, и
сынъ	сынь	сынъ рыба
р̑ь[5])	р, (рь)	р, (рь)
писар̑ь—ꙗ	писарь-ра	писар писарꙗ
шт	шт (щ) ћ (кє-ћє)	щ
тысѫшта	тысоуштa	тысоуща
жд	жд ꙉ (гє)	жд ж
одєжда	одєжда	одєжда
	у народном говору гласове *жд* замењује глас *ђ*.	у народном је говору *ж* на пр вижджь виждоу руски *вижу* срп. *виђу*.

[5]) Изговарало се веома кратко налик на *у*. У тим речима Срби су у српско-словенском писали ъ а читали га као *а* где се неби могло избацити.

[2]) Читало се у српском као *а* и ако се у српско-словенском дуго држало на месту које му по етимологији припада И оно се у ст. словенском изговарало веома кратко, налик на *и*.

[3]) Изговор му се управо није нашао, држи се да је ê дугачко, може бити помућено са *и* или са *а*. Наши су га у србуљама читали као *е*, а никад као *је*.

[4]) Изговарало се као чежко r, rz, које је глас *р* помућен са *ш*. *Р* се тада могло мекшати као *л* у *љ* и *н* у *њ*. Али се овај глас већ био почео губити и преливати у чисто *р* у ст. слов. у оно време из кога ми имамо наше најстарије споменике.

[5] Изговарало се као нем. ü, а састављено је из ъ и *ј* или *и*.

б. У правопису.

ст. слов.	срп. слов.	рус. слов.
и	и (ї)	и, ї
ии	ии (ий)	їй
о, отъ	о (ѡ) отъ (ѿ)	о, ѡ ѿ
оу	оу (ꙋ)	оу ꙋ,
ꙗ	ꙗ	ꙗ, ѧ
ѥ	ѥ (є)	(ѥ) є
лѥ, нѥ	лѥ, нѥ	лє, нє
ли, ни (ЉИ, ЊИ)	ли, ни	ли, ни

ИМЕНА ПИСАЦА КОЈА СЕ СПОМИЊУ У ОВОЈ КЊИЗИ.